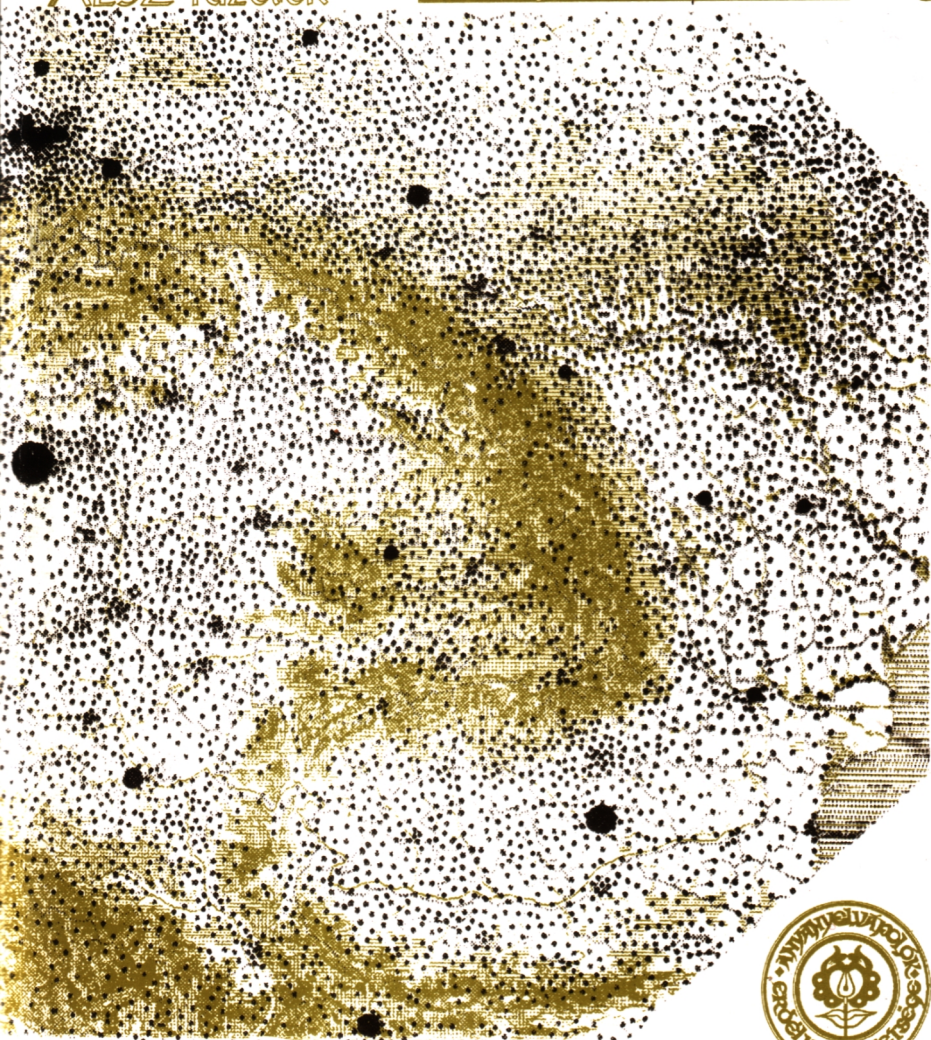

AESZ-füzetek

SZILÁGYI N. Sándor

8

NE LÓGÁSD
A NYELVEDET HIÁBA!

Szilágyi N. Sándor

NE LÓGASD A NYELVEDET HIÁBA!

Szilágyi N. Sándor

NE LÓGASD A NYELVEDET HIÁBA!

Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek

Kolozsvár, 2000

Megjelent az **Illyés Közalapítvány** támogatásával.

Kiadja az **Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége**
Kolozsvár, 2000

Felelős kiadó
PÉNTEK JÁNOS

Szerkesztette
FAZAKAS EMESE

Borítóterv
Ütő Gusztáv
A borító nyomása
T3 Info

Szedés, tördelés
Fazakas Emese
Sokszorosítás
Erdélyi Tankönyvtanács
Kötés
S.C. Granjon S.R.L.

ISBN 973-0-00937-6

A szerkesztő előszava

Szilágyi N. Sándor nyelvtani kiskalauza nem nyelvtankönyv. Legjobb esetben is nem szokványos, hanem rendhagyó nyelvtankönyvnek lehetne csak nevezni. Címe is ezt hivatott sugallni. Azért is fontos ezt hangsúlyozni, mert szokványos nyelvtanokkal lépten-nyomon találkozhatunk. Ha pedig a Szilágyi N. Sándor magyarázatai és megközelítési módja nem térnének el ezekétől, akkor nem is lett volna érdemes kiadni ezt a kis könyvet. Csak az amúgy is népes kiadványok számát szaporítottuk volna.

A tankönyvekben található nyelvtanhoz szokott diákok és tanárok is először felkapják a fejüket, talán furcsállják ezt a megközelítési módot, és lehet, hogy „Mi köze ennek az egésznek a nyelvtanhoz?” típusú kérdéseket tesznek fel. Nem nyelvtan ez, hanem a nyelvtanról, helyesebben a nyelvről való gondolkodás. A mindennapi beszédhelyzetekből kiindulva építkezik a könyv, efelől közelíti meg azokat a viszonyokat, amelyeket minden magyar ember mondatai, szövege felépítésekor használ, amitől értelmes, érthető lesz egy másik magyar vagy magyarul beszélő ember számára a szöveg. A nyelv legfőbb funkciója, a kommunikációs funkció felől közelít a nyelvhez, és az egyes jelenségeket nem elszigetelten, hanem összefüggéseikben vizsgálja. Ezért tűnhet talán rendezetlennak ez az írás azok számára, akik a jól elhatárolt fejezetekre osztott grammatikákhoz vannak szokva. Pontosíthatnák: mindenki számára, hiszen mindannyian ilyen típusú nyelvtanokból tanultunk és/vagy tanítunk. Pedig nem rendezetlen, hanem logikusan felépített szöveg, amely során az egyes jelenségek szorosan kötődnek az előttiük illetve az utánuk következőkhöz. Éppen ezért nem is lehet az általunk megszokott fejezetekre osztani. Ez magyarázza, miért nincs e könyvecskének tartalomjegyzéke annak ellenére, hogy ha belelapozunk, fejezetcímeket láthatunk benne. És ezért sem számoztuk meg ezeket. Hiszen nem egy olyan könyvvel állunk szemben, amelyből kiválasztunk egy-egy fejezetet, amelyet hamarabb olvasunk el, mert most éppen az érdekel bennünket.

A szerző előszavát sem választottuk külön a főszövegtől, csak dőlt betűkkel szedtük. Ugyanis az olvasók általában átugorják az előszavakat,

nem tartják érdemesnek elolvasni. A Szilágyi N. Sándor előszava azonban szervesen kapcsolódik mindahhoz, amit a későbbiekben olvasni fogunk. A szerkesztő előszava is tulajdonképpen csak azért íródott, hogy ha netán valaki furcsállná a szerkesztésmódot, magyarázhatot kaphasson.

Reméljük mindenki, a diákok, a leendő egyetemisták és tanártársaink is haszonnal forgatják majd Szilágyi N. Sándornak ezt a kiskalauzát, amelyben a szerző Karácsony Sándor nyomdokain haladva mer másképp gondolkozni a magyar nyelvről, és nem utolsósorban közvetlenül, tréfásan mer írni arról, amiről mi azt hittük, csak komoly, akadémikus stílusban lehet beszélni.

NE LÓGASD A NYELVEDET HIÁBA!

Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek

Ezt a kiskalauzt először a kolozsvári Helikon közölte folytatásokban, 1996. október 25. és 1997. május 10. között. Most, hogy önálló kiadványként jelenik meg, bizonyos dolgokat megváltoztattam benne, hogy még érthetőbb legyen, és helyenként kiegészítettem. Elsősorban a leendő felvételizőknek szól, mindazoknak, akik olyan egyetemi szakra készülnek, ahol magyar nyelvtanból is vizsgázniuk kell majd a felvételin. Némelyikük meg is tartotta már a főpróbát, de – talán éppen a nyelvtan miatt? – nem került be. A vizsgadolgozatok egy részének évek óta én voltam az egyik elbírálója, ezt a kiskalauzt pedig azért írtam, hogy a közben szerzett tapasztalataimat megoszthassam olvasóimmal, s hogy elmondhassak nekik egyet-mást arról, mit szokott a felvételiző jól csinálni, mit miért szokott elrontani, és főleg: hogyan is kellene neki nyelvtant tanulnia ahhoz, hogy legközelebb lehetőleg ne essék ugyanabba a gyarláságba.

De nemcsak a felvételizőknek szól ez a kiskalauz, hanem azoknak a magyartanár kollégáimnak is, akik a felvételizőket felkészítik, vagy ha nem, akkor is magyar nyelvtant tanítanak az iskolában. Tudom ugyan, hogy nekik nem egészen olyan tankönyvekből kell tanítaniuk, amelyeknek szemléletéhez és tananyag-beosztásához teljesen hozzáillene az, amit itt alább el fogok mondani, de úgy gondolom, hogy egy kísérletező kedvű tanár még így is sok mindent felhasználhat belőle.

Miért tanulod a nyelvtant?

A felvételi dolgozatoknak az volt az egyik tanulsága, hogy a felvételizők nagy része beleölte a rengeteg munkát a nyelvtantanulásba, de annak, hogy valaha is elgondolkozott volna rajta, mire is való hát ez az egész, nem sok jele volt. Azt hiszem, ha megkérdeném tőlük, miért is tanulták ők a nyelvtant, legtöbbször akkor válaszolnának őszintén, ha azt mondanák: mert muszáj volt, mert kérik a felvételin, különben biztosan

nem töltötték volna vele az idejüket.

És csakugyan: miért is kell neked **magyar nyelvtant** tanulnod? Ha mondjuk angolul tanulsz, ott még csak hagyj: hiszen angolul még nem tudsz rendesen, és minden újabb nyelvtani szabály segítségével lehet abban, hogy egy bizonyosfajta hibát ne kövess el többé. De a magyar nyelvtan? Mire lehetne az jó neked, mikor te már tudsz magyarul? Minek azt neked külön megtanulnod, hogy a tárgy ragja a *-t*? Hiszen te, amióta az eszedet tudod, mindig is így mondtad: *Verebet fogott a macska*. Ezt minden magyar ember így mondaná, még az analfabéta is, aki soha nyelvtant nem tanult. Akkor meg mi értelme van egyáltalán a magyar nyelvtannak?

Látod, ezért megy neked olyan kinkeservesen a nyelvtantanulás. Mert muszájból csinálod, csak a vizsga kedvéért. Vagyis úgy, ahogy igazából nem szabad. Hallgass rám: sose tanulj olyasmit, ami nem érdekel igazán. Az olyan tanulás nem embernek való, nem is tanulás az, hanem gyötrelem, kínlódás, szenvedés, büntetés.

Tiszta igaz – mondod erre –, csakhogy mi lesz akkor veled? A nyelvtan ugyan maga az unalom, de ha nem tudod, nem juthatsz be az egyetemre. Muszáj hát megtanulnod, ha belegebedsz is.

Én meg azt mondom erre, hogy mégsem ez ennek a módja. Hanem gondold el inkább, hogy azt a nyelvtant valakik megírták. (Jól, rosszul, az más kérdés – noha számodra biztosan nem mindegy –, de megírták.) Miért adták vajon ilyesmire a fejüket? Az anyagi hasznáért bajosan: nyelvészetből eddig még nemigen lehetett meggazdagodni. Nyilván érdekli őket a nyelvtan, azért. Ha pedig így van, akkor magáról a nyelvtanról nem mondhatod többé, hogy az eleve érdektelen, legfeljebb arra gondolhatsz, hogy mindmostanáig te még nem tudtál rájönni, mi lehet benne másnak olyan érdekes. Ha tehát úgyis meg kell tanulnod, akkor jobban jársz, ha azzal kezded, hogy megkeresed, mi az, ami a nyelvtanban **a te számodra** is érdekes lehet. Hidd el: érdektelen tantárgy vagy tudomány- (ág) nincs. De hogy melyikben mi az érdekes, azt csak egy módon lehet felfedezni: gondolkozva rajta.

Ezzel máris itt a másik bökkenő: hogyan lehet egy nyelvtani problémáról **gondolkozni**? Lehet-e ilyesmiről egyáltalán gondolkozni? Eszembe jut egyik hajdani tanárom mondása (Isten ne vegye bűnéül, hiszen nem

magyartanár volt): a nyelvtant, fiaim, azt nem lehet nem érteni, mert azon nincs is mit érteni, azon gondolkodni se kell, azt csak meg kell tanulni úgy, ahogy van, és kész. Ma sem tudom, mit érthetett szegény feje a nyelvtanon, bár lehet, nem tévedek, ha azt hiszem: alighanem azt, amit közületek is sokan. Eszerint a nyelvtant tudni olyasmit jelentene, mint például álmlunkból fölverve is tudni azt, hogy a birtokos személyrag egyes szám 1. személyű birtokos (és egy birtok) esetében az *-m (házam)*, 2. személyű esetében a *-d (házad)*, 3. személyű esetében meg az *-a, -e, -ja, -je (háza)*. Vagy hibátlanul végigdarálni az *eszik* ige ragozását kijelentő, feltételes és felszólító módban, jelen, múlt és jövő időben. Ha valahogy így gondolkodnál te is, hidd el, nagyon meg tudlak érteni, ha ebben semmi érdekeset nem találsz.

Mi lehet hát egyáltalán érdekes a nyelvtanban? Hogy neked mi lesz, azt én nem tudhatom előre, én csak azt mondhatom el, ami nekem érdekes benne. Nekem pedig az benne a legérdekesebb, amiről szól a nyelvtan. Mert nem a birtokos személyragokról szól az, nem is a tárgyas ragozásról, még csak nem is az állítmányról meg az állítmányi mellékmondatról. Az csak úgy látszik, annak, aki még nem gondolta végig rendesen a dolgot. A nyelvtan nem ezekről szól, hanem sokkal fontosabbakról: terólad szól, meg énrólam. Az emberről szól. Arról szól, hogy mi emberek valami egészen fantasztikus dolgot tudunk együtt csinálni, olyat, amire az emberen kívül egyetlen állat sem képes: tudunk egymással beszélgetni. A nyelvtan pedig **azzal** foglalkozik, hogy ezt a korántsem egyszerű feladatot **hogyan** tudjuk megoldani, milyen módját találtuk ki annak, hogy szót tudjunk egymással érteni.

Ha most erre azt mondanád, hogy de hát ebben nincsen semmi különös, hiszen a beszéd nem valami szokatlan, hanem egészen mindennapi dolog, akkor még mindig nem értjük egymást egészen. Nemcsak az lehet csodáltnivaló, ami szokatlan. A beszéd csakugyan nem szokatlan, sőt éppen megszokott, mindennapos volta miatt vesszük észre benne olyan nehezen, hogy milyen izgalmas dolog történik ilyenkor. Nem is a szokatlansága, hanem a nagyszerűsége miatt olyan érdekes ez nekem.

Mivel még mindig nem lehetek benne biztos, hogy csakugyan látod már, mire kellene itt gondolnod, induljunk el egy kicsit messzebből.

Nézz csak ki az ablakon, figyelj meg jól valami távolabbi tárgyat – egy fát vagy egy házat például –, és közben gondolkozz el róla, hogy mi is történik közben **veled!** (Most és később, mikor ilyeneket fogok mondani, azt komolyan is gondolom, tehát most tessék szépen félbehagyni egy percre az olvasást, kinézni az ablakon, és gondolkozni rajta!) Nos, mi történt? Valami fantasztikus dolog: te itt vagy, ahol vagy, s amit látsz – a ház vagy akármi –, az meg tőled vagy 50–100 méterre, de lehet, hogy még annál is jóval messzebb. Te oda nem mentél, az ide nem jött, hozzáérni nem tudtál, és mégis tudod, itt, ahol vagy, hogy ott mi van, hogy milyen a színe, az alakja stb.

Nem titok, hogy ez azért lehetséges, mert szemed van, és látsz vele. Milyen egyszerű is ezt kijelenteni! De ha jól belegondolsz, már ez a képességünk sem egészen olyan, amely fölött csak úgy napirendre lehetne térni. Ez nem úgy természetes dolog, mint az, hogy a kő magától csak lefelé hullhat, fölfelé soha. Gondold csak el, mi minden kell ehhez: a szemünk a szemlencsével meg a szem fenekén a retinával, amelyre a fejfelé álló kép vetül, a retina rengeteg fényérzékeny sejtje, mindegyik egy-egy idegszállal összekapcsolva az agyunk hátsó részén levő látókéreggel, ahol az idegszálakon oda befutó sok-sok idegimpulzus úgy szerveződik össze, hogy nekünk nyomban pontos tudomásunk lesz arról, ami valahol messze a szemünk előtt van. Szinte hihetetlen, hogy ez lehetséges, és mégis az. (Most, mindezeket tudva és figyelembe véve próbáld csak ki megint a nézelődést! Nem érzed úgy véletlenül, hogy már ebben is van valami háttorzongatóan nagyszerű?)

S akkor most lássunk valamit, ami még ezen is túltesz. Figyelj meg jól – most csak képzeletben, de legközelebb, mihelyt alkalmad lesz rá, a valóságban is okvetlenül – két embert, amint éppen beszélgetnek. Ne csak arra figyelj ám, hogy mit mondanak egymásnak, hanem arra is, hogy hogyan csinálják ezt, hogy mi történik közben velük és közöttük, mi mindent kell tudniuk ahhoz, hogy ezt ilyen eredményesen végigcsinálhassák! Az lesz a legtanulságosabb, ha úgy próbálsz őket megfigyelni, mint a Homo sapiens állatfaj két példányát, úgy, ahogy az etológus szokta vizsgálni az állatok viselkedését. Mintha a Marsról csöppentél volna ide, és először csodálkozni rá erre a furcsa állatfajra, amit nálunkfelé embernek hívnak.

Ha beszélgetés közben lessük meg a Homo sapiens két egyedét, azt látjuk, hogy úgy egy-két méterre állnak egymástól, ha ugyan nem többre, testük általában nem érintkezik a másikéval, és nincsenek összekapcsolva semmiféle kábellel vagy ilyesmivel. A fejébe belelátni egyiknek sem lehet. És mégis egész jól ki tudja találni a másik, hogy mire gondol az egyik. Mikor ugyanis az egyiknek a fejében történik valami (ezt gondolatnak mondják, és úgy beszélnek róla, mintha az valami volna, pedig az nem „valami”, hanem „történik”!), és ez az egyik ember azt szeretné, hogy a másik is tudja meg, mi történik éppen az ő fejében, olyankor azt csinálja, hogy másképp ereszti ki tüdejéből a levegőt, mint mikor csak lélegzik. Ilyenkor egy hangfolyamot is létrehoz, amely igen változatos rezgésszámú (frekvenciájú) hangokból tevődik össze. Ezek a hangok úgy kombinálódnak egymással, hogy miután a másik ember fülében idegimpulzusokra lefordítva eljutnak ennek agyába, ott alkalmasak lehetnek arra, hogy olyan történést váltsanak ki, amelynek az lesz az eredménye, hogy a másik ember tudni fogja, mit akart neki mondani az egyik ember.

Biztosan észreveszed, ha nem mondom is, mennyivel bonyolultabb (és hihetlenebb!) ez, mint látni valamit. Látszólag az történik, hogy a gondolatot „becsomagoljuk” a hangfolyamba, majd a hallgató „kicsomagolja”, „kihámozza” belőle. Pedig a hangfolyamban egy fia gondolat sincs. Nem is lehet. A két ember közt csak a levegő van, amely éppen rezeg **valahogyan**. Ezt a *valahogyan*-t pedig azért emeltem ki, mert ez a titka mindennek. Ha a levegő nem úgy rezeg, ahogy kellene, mindjárt nem értünk semmit. Ha kínaiul rezeg, akkor mi azt csak halljuk, tehát eljut az agyunkba, de hatására nem történik bennünk sem gondolat, sem képzelet.

A nyelvtan pedig arról szól, hogy ezt a hihetetlen dolgot **hogyan** tudjuk mi megcsinálni. A nyelvtan ennek a **valahogyan**-nak a tudománya. Igazából az emberről szól, az ember viselkedéséről. Mikor a nyelvet vizsgáljuk, az embert vizsgáljuk: azt, hogy hogyan viselkednek ennek a fajnak az egyedei olyankor, mikor éppen beszélgetnek. Ezt kideríteni és megérteni nem könnyű dolog. Mert ráadásul nem is egyféleképpen, hanem vagy négy-ötezerféleképpen lehet értelmesen beszélni.

Látod, engem ez izgat legjobban az egész magyar nyelvtanból: szinte beleborzongok, valahányszor rágondolok, hogy az emberi beszéd annyi

lehetséges módja között van egy, amelyet éppen mi, magyarok ismerünk, csakis mi, és ha valaki más meg akarja tanulni, csak tőlünk tanulhatja el, senki mástól. A magyar nyelvtan pedig arról szól, hogy nem általában az emberek, hanem egész pontosan a magyar emberek milyen fortélyait találták fel annak, hogy a másik emberrel meg tudhassák értetni magukat, azaz: **hogyan** tudjuk mi magyarul, azaz magyar módra megoldani ezt a csöppet sem egyszerű feladatot.

Ha meg erről szól, és úgy is kezded tanulni, mint ami csakugyan erről szól (eleinte egy kicsit nehezen fog ugyan menni, mert máshoz vagy szoktatva: az iskolában ugyanis sajnos nem így tanítják, nem erre építik rá a nyelvtanítást), akkor egyszer csak azt fogod észrevenni, hogy megfordulnak a kérdéseid. Eddig azért unhattad annyira ezt az egészet, mert azt hitted, azt kell megtanulnod, hogy a tárgy ragja a *-t*, az egyes szám első személyű birtokos személyrag pedig az *-m*. Megértetek, ha úgy gondoltad, hogy minek kell neked vajon erre pocsékolnod az idődet, mikor ezt már amúgy is tudod (legalábbis beszéd közben, használni). Most viszont kislát majd, hogy nem az az igazi kérdés, hogy mi a tárgy ragja, hanem az, hogy mi is ez a *-t* tulajdonképpen (amelyet amúgy jól ismersz), miért van egyáltalán, mire jó ez neked beszéd közben, és milyen könnyebbséget jelent az neked, mikor mások beszédét kell megértened, hogy a magyarban ilyen is van.

Ilyen kérdésekről fog majd szólni ez a kiskalauz, de előbb vegyük sorra az eddigi felvételik néhány tanulságát.

Mit tanulhatsz a más kárából?

Ha közben arra is szakítottál időt, amit ajánlottam neked, és csakugyan megfigyeltél alaposan két embert, amint éppen beszélgetnek, akkor magad is észrevehetted a legfontosabbat (de azon sem csodálkoznék, ha nem vetted volna észre, mert semmit sem nehezebb észrevenni, mint a legnyilvánvalóbb dolgokat, amik ott vannak az orrunk előtt): beszéd közben mindig az történik, hogy **(1) valaki – (2) mond – (3) valamiről – (4) valamit – (5) valaki(k)nek**. Próbálj csak elképzelni egy ilyen helyzetet úgy, hogy ezek közül valamelyik hiányozzék! Aligha fog rendes beszédnek bevalni.

Részeg emberrel ugyan megesik, hogy „magában” beszél – vagyis hiányzik az (5) –, de az olyat igen-igen meg szokták nézni az utcán. Rendesen a beszéd **társas viselkedés**: legalább **két ember** kell hozzá, a beszéd kettejük közös műve.

A nyelvtant pedig csakis akkor értheted meg, ha ezt egy pillanatra sem felejtet el közben. De ne úgy próbáld ezt elgondolni, hogy az a valaki, akiről itt fennebb szó esett, aki tehát mond valamit, illetve az a másik, aki hallgatja, az valami fura szerzet, valami „-ció-féle”: absztrakció, fikció, kitaláció, agyszülemény, aki csak a te nyelvtankönyvedben fordul elő. Dehogyan. Úgy képzeld ezt el végig, hogy **az egyik valaki éppen te vagy**, a te mindennapi beszédedről van itt szó, nem másról. Meg arról, hogy hogyan tudod te mások beszédét vagy írását megérteni (például ezt, amit most éppen olvasol).

Hidd el, nem ok nélkül mondom én ezeket. A felvételin írott dolgozatokat javítva egyre-másra kerültek eléem olyanok, amelyekből az derült ki, hogy aki írta, valahogy úgy tanulta a nyelvtant, mintha az egy teljesen más nyelvről szólna, mint amit ő naponta használ. Valamelyik évben az állítmányról meg az állítmányi mellékmondatról kellett írni. Az egyik dolgozat így kezdődött: „Az állítmány az alannyal együtt a mondatban [!] fő részei. A mondatban [!] az állítmány az alany mellett áll.” Látod, ugye, mi itt a baj: a dolgozatíró számára az állítmány olyasvalami, ami csak a mondatban fordulhat elő, a tankönyvben, nem pedig a mondatban. Az pedig meg sem látszik fordulni a fejében, hogy néha-néha talán ő is szokott mondatokat használni, és esetleg azokban is lehet állítmány. Különbözik ugyanis egyedül ezzel a hitével. Egy másik dolgozat szerzője is úgy tudja, hogy: „Az állítmány és az állítmányi mellékmondat a nyelvtudomány egyik ágának, a mondatnak része.” És írtak még ilyeneket mások is.

De volt ott másféle félreértés is. Biztosan észrevetted magad is, hogy a nyelvtankönyvek szerzői szívesen szokták a példamondatokat írók, költők műveiből választani. Nem kénytelenek ugyan vele, hiszen mondat, az van elég: annyit alkothatunk belőle, amennyit csak akarunk. De valahogy így alakult ki a nyelvtanírás hagyománya. Ha őszinte véleményemre vagy kíváncsi, én ennek vagyok is pártolója, meg nem is. Egyrészt azért

nem szeretem, mert egy kicsit olybá tünteti fel a dolgot, mintha az írók, költők csak azért írnának, hogy elemezni való példaanyagot termeljenek a nyelvtanórára. Másrészt meg azért, mert a szépirodalom nyelve, mint magad is észrevehetted, kissé különbözik a mindennapi beszédétől, s ha csupa irodalmi példát vizsgálunk, esetleg megfélemlünk róla, hogy az élőbeszéd nyelvtanával is foglalkozzunk, a végeredmény pedig egy olyan grammatika lesz, amelyet ha baráti társaságban beszédünkben próbálnánk alkalmazni, igencsak megcsodálnának érte.

Meg aztán még komikussá is válhat az idézés. Mint például a következő: „*Már virrad.* (Nagy I.: Nincs m[egállás] 66)”. Ezt nem én találtam ki, de nem is felvételin írott dolgozatból vettem, hanem egy igen tekintélyes magyar nyelvtanból. Nem csúfolódní akarok én vele, csak azért idéztem, hogy győződj meg róla: ilyen „apró dőreségek” bizony a nyelvészek munkáiban is vannak. Ne az ilyesmit tanuld el tőlük! Hidd el, nemcsak az írók meg a költők tudnak magyarul: te is tudsz legalább annyira, hogy egy ilyen mondat a magad esztétól is kiteljék, s ne kelljen máshoz folyamodnod érte. Az sem baj persze, ha a dolgozatodban kedvenc költőd-től idézel példamondatot, de én mindig jobban örülök neki, ha egy magad alkotta szép, természetesen hangzó, ember szájába illő mondattal szemlél-teted mondanivalódat, mert arról legalább tudom, hogy nem máshonnan szajkóztad be, talán úgy, hogy nem is érted igazán, miért éppen ezt a példamondatot kellett ide megtanulnod.

De vigyázz ám: nem véletlenül írtam az imént, hogy az a mondat ember szájába illő legyen! A következő lehangoló példa az egyik felvételi vizsgadolgozatból való: *A szorgalmas tanuló sokat tanul.* Gondold csak meg! Aki ezt írja, nem másodikos gyermek, hiszen az egyetemre szeretne éppen bekerülni. Ennek a fiatalembernek vagy leánynak már érettségi diplomája van! Hogy nem veszi vajon észre, hogy ilyet élő embertől sohasem hallani? De nem sokkal maradnak el az előbbi mondat mögött ezek sem: *Béla tanul. A hegyek magasak. Éveinek száma tíz.* Nem rossz mondatok ezek (bár az utolsóért nem állnék jól, hiszen ki mondana vajon ilyet, hacsak nem vizsgáljuk éppen?), de rettenetesen kiábrándítóak. Bugyuták. Ha jól megnézed őket, rögtön látod, mi a baj velük: nem ember szájába valók ezek. Próbálj csak elképzelni egy olyan beszédhelyzetet,

két normális emberrel, amelyben az egyik azt mondja a másiknak: *A szorgalmas tanuló sokat tanul*. Nincs ilyen a valóságban. Ilyet csak abszurd drámában lehet elképzelni.

De ha beszéd közben nem hallhatta, akkor meg hol tanulhatta ezeket a mondatokat, aki leírta őket? Ha magad nem találod ki, megmondom én neked: az iskolában, mégpedig nyelvtanórán. Ilyen mondatok ugyanis sehol másutt nem fordulnak elő, csak a nyelvtankönyvekben. Oda meg úgy kerülnek be, hogy már a tankönyvírók is olyan nyelvtanokból tanultak, amelyekben ilyen példamondatok voltak. Végső forrásuk pedig a nyelvészeti szakirodalom. Tudniillik a nyelvésznek, mikor a nyelvtant kutatja, elég gyakran van szüksége az ilyen se íze, se bűze mondatokra, mert éppen ezekhez képest tudja vizsgálni, milyen eszközök teszik az igazi mondatokat életszerűvé. Ha például azt akarja megállapítani, hogy az *Ugat a kutya!* mitől „normális” mondat (hiszen ezt így szokta mondani mindenki, mikor arra akarja figyelmeztetni hallgatóját, hogy odakint biztosan jár valaki vagy valami), akkor ezt csak úgy teheti, ha ennek a mondatnak a tiszta, nyomatékaltan változatához viszonyítja, vagyis ahhoz, hogy: *A kutya ugat*. Ezt ugyan így még nemigen hallhattad embertől, a nyelvész mégsem lehet meg nélküle, mert csak ehhez képest, ehhez hasonlítva tudhat rájönni, hogy a normális mondatban miért van elől az *ugat*: azért, mert nyomatékot kap (hiszen a beszélő ezt akarja kiemelni mint az adott helyzetben legfontosabb mondanivalóját).

A nyelvtankönyvek szerzői meg a nyelvészekről tanultak, sok jó dolog mellett sajnos azt is, hogy igazi, ember szájába illő mondatok helyett lépten-nyomon ilyen „nájlonmondatokat” adjanak példamondat gyanánt, ha kell, ha nem. Ennek meg az lett az egyenes következménye, hogy sorstársaid, akik a fentebb idézett elrettentő példákat elkövették, nem tudhatták úgy tanulni a nyelvtant (hiszen az ilyen példamondatok alapján nehéz is lett volna), mint ami éppen arról a nyelvről szól, amelyen ők nap mint nap beszélnek, hanem csak úgy, mint aminek emehez semmi köze. Egy olyan nyelv grammatikájaként tanulták, amelyet nem mi használunk, hanem valami ántivilágbeli magyarok, akiknek az a mániájuk, hogy ilyesmikkel traktálják egymást, meg olyan bölcsességekkel, mint a következő: *Lenni vagy nem lenni nem ugyanaz*. (Ezt is az egyik felvételizőtől tanultam.)

No de elkanyarodtunk egy kissé a szépirodalomból vett idézetek kérdésétől, pedig még el sem mondtam neked róla a legfontosabbat, amiért szóba hoztam: a félreértést, amit ezek gyakori alkalmazása okozhat. Az egyik felvételiző így kezdi az állítmányról szóló mondanivalóját (betű szerint, tehát a központoszási hibákkal együtt idézve): „Az irodalmi szövegekben (líra, próza, epika) összefüggő, vagy összefüggésben nem levő mondatok legnagyobb részében – egyszerű vagy összetett mondatban előfordul az állítmány.” Ez a mondat nemcsak a tárgyi tudás hiányosságára (vagy legalábbis bizonytalanságára) vall, hanem egy fatális félreértésnek is dokumentuma: a dolgozatíró a jelek szerint meg van róla győződve, hogy mindaz, amit nyelvtanból tanítottak neki, csupán a szépirodalmi szövegekre érvényes, csak azokra alkalmazható, még állítmány is csak az onnan származó mondatokban „fordul elő” (igaz, hogy azoknak aztán a „legnagyobb részében”). Hogy esetleg ő is a szerint a nyelvtan szerint beszél, és helyyel-közzel talán ő is használ állítmányokat, arra rá sem mer gondolni. (Azt hiszem, nagyon büszke lesz rá, ha egyszer véletlenül megtudja, hogy mégis így van.)

Ezeket azért mesélem most el neked, mert okos ember a más kárából tanul. Hogy ilyen gyarlóságok eshettek meg némelyik felvételizővel, az csak azért van, mert nem úgy tanulta szegény feje a nyelvtant, ahogy kellett volna. A vizsgázóknak sajnos elég nagy része szemlátomást arra készült inkább, hogy **elemezni** tudjon minél jobban, de azzal már nem sokat törődött, hogy **értse** is pontosan, mit csinál közben, illetve hogy miért is csinálja úgy, ahogy csinálja. Talán meg sem fordult a fejükben az a kérdés, hogy egyáltalán mi értelme van ennek az egésznek. Dolgozatukban is inkább az elemzés technikájában való jártasságuknak akarták mindenáron bizonyosságát adni, mert azt hitték, hogy a nyelvtant tudni annyi, mint tudni gépiesen elemezni egyszerű és összetett mondatot, szóalakokat elemeikre bontani, és mindegyiknek tudni a nevét. Van ebben valami, de sajnos nincs benne minden. A baj változatlanul ugyanaz: itt a hangsúly az elemzés technikájára kerül, erről viszont nem lehet tudni, van-e egyáltalán valami köze a beszédünkhöz, vagy csak a felvételi kedvéért muszáj megtanulni.

Ezt sem mondanám most, ha nem írtak volna annyian ilyenfélét az állítmányról: „A mondattani elemzéskor két vízszintes vonallal jelöl-

jük.” „Jele a dupla vonal (==).” „A mondatbeli elemzéskor [*mondattani*-t akarhatott írni] kettős vonallal húzzuk alá.” (Az egyszeri diák földrajzórai felelete jut róla eszembe: „A Föld gömb alakú, és kék meg piros vonalakkal van megvonalmazva.”) Nem volna az nagy baj, ha valaki még ezt is hozzát teszi, miután világosan bizonyoságát adta, hogy pontosan érti, mi az az állítmány, és azt is, hogy miért van a magyarban a névszói állítmány mellett névszói-igei állítmány is. Az viszont már elég nagy baj, ha ezeket az elemzés-technikai apróságokat nem ez után, hanem e helyett mondja. Lehet, hogy furcsállani fogod, mégis hozzáteszem: még ennél is nagyobb baj, hogy miután a dolgozatíró kétségbevonhatatlanul bebizonyítja, hogy fogalma sincs a lényegi összefüggésekről, a következő feladatot, az összetett mondat elemzését hibátlanul írja le. Mert ez azt mutatja, hogy értelem nélküli tanulásra pocsékolta a drága időt, a nyelvtan lényegéből nem értett ugyan meg semmit, de mint „mondatelemző automata” tökéletesen „működik” a begyakorolt rutin alapján. Akárcsak a számítógép, amelynek csak a megfelelő programra (rutinra) van szüksége, és csodálatosan tud mondatot elemezni, pedig egy árva gondolata sincs arról, amit közben csinál.

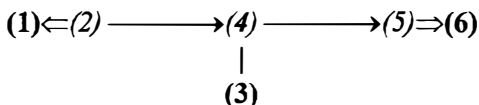
Az állítmányi mellékmondatot is így határozza meg valaki: „Az állítmányi mellékmondat az összetett mondat egyik legnehezebben felismerhető részmondata.” Vagyis nem az a fontos neki, hogy igazából mi is az az állítmányi mellékmondat (és az sem, hogy a nyelvtanban ezt *tagmondat*-nak hívják, nem *részmondat*-nak), hanem csak az, hogy ő miről tudhatja majd elemzés közben felismerni.

Szinte látlak, hogy leszel most egyre tanácstalanabb. Azt már érted, hogy „így sem volt jó, úgy sem volt jó, sehogyan sem volt az jó” – de akkor hogy lehetett volna jó? A továbbiakban már ezzel fogunk foglalkozni: azzal, hogy hogyan teszi neked meg neked lehetővé a nyelvtan, hogy mi ketten szót tudjunk érteni egymással, és milyen segítségünkre van nekünk ebben az, hogy a magyar nyelv (illetve a nyelvtan) éppen olyan, amilyen.

Mi kell a beszédhez?

Térjünk talán vissza oda, de ezúttal egy kicsit pontosabban mondva, hogy beszéd közben mindig **(1) valaki – (2) mond – (3) valamiről – (4)**

valamit – (5) az ő beszédét megértő – (6) valaki(k)nek. Ha a nyelvtant igazán meg akarod érteni, a fentiek közül a beszédnek mindegyik tényezőjével számolnod kell. Hogy egyértelműen tudjunk szólni róluk, ezentúl inkább így fogjuk hívni őket: **(1) beszélő – (2) közlés/beszélés/beszéd – (3) a beszéd tárgya – (4) közlemény – (5) megértés – (6) hallgató.** A közlési folyamatot magát – kissé leegyszerűsítve – így ábrázolhatjuk:

Rögtön megérted, miről is szól ez. Az (1), a beszélő mindig egy ember. (A mesében ugyan állat is lehet, de a mesét is ember mondja. A rádió meg a tévé is beszél, de amögött is ember van mindig.) Rendesen a (6), a hallgató is az. Előfordul az is, főleg versekben, hogy a beszélő – a költő – látszólag nem emberhez beszél, hanem valami máshoz. Például mikor Csokonai *Az este* c. versében a holdvilágot szólítja meg: „*Te vagy még egyedül, óh arany holdvilág, / Melyet árendába nem ad még a világ.*” De ne hagyj magad becsapni: ő ugyan a holdvilághoz beszél, de nagyon is tudja közben, hogy a verset embereknek írja, az olvasónak, neked meg nekem, hiszen különben miért írná éppen magyarul, nem pedig „holdvilágnyelven”, hogy a holdvilág is értse? (Egyébként mindnyájunkkal megeshet, hogy nem emberhez beszélünk. Hanem kedvenc háziállatainkhoz például. Ezzel a gesztussal, a beszéd rendhagyó használatával azt fejezzük ki, hogy szeretjük, sőt emberszámba vesszük formán őket, de azt azért egy pillanatig sem reméljük, hogy ők ennek csakugyan hallgatói is lesznek a szó igazi értelmében, azaz pontosan és hiánytalanul meg is értik, amit mondunk nekik.)

A (3), a beszéd tárgya lehet ember is, más is. Hiszen gondold csak el, mi mindenről szoktál te beszélni! Az egész világról (a szó legtágabb értelmében), annak minden elképzelhető darabjáról és helyzetéről, eseményéről, történéseiről: láthatókról és láthatatlanokról, létezőkről és nem létezőkről, gondolataidról, álmaidról, terveidről.

A vázlatban az (1), (3) és (6) azért van vastagabban írva, mert ezek csakugyan a „vastagabb” valósághoz tartoznak: a két ember akkor

is létezik, mikor nem beszélgetnek egymással, hanem alusznak például, és természetesen a világ is megvan, olyankor is, mikor mi éppen nem beszélünk róla. (Ha szeretsz filozófiai kérdésekről spekulálni, akkor most talán azt is észreveszed, hogy ez az utóbbi állítás azért jócskán le van egyszerűsítve. Ha kedved van hozzá, most elgondolkozhatasz rajta, hogy ez mire igaz, és mire nem. Segíteni fog, ha most megint elolvasod az előző bekezdés utolsó mondatát, és megnézed, mi is van ott igazából felsorolva.)

A (2), (4) és (5) pedig azért van dőlttel kiemelve, mert ezek azok, amelyek jellegzetesen csak beszéd közben vannak, de ott aztán elmaradhatatlanok: nélkülük nincs is igazi értelmében vett beszéd. A (2), a beszélés azt jelenti, hogy a beszélő csakugyan beszél, hiszen hiába vannak ők ketten együtt a hallgatóval, ha egyik sem mond semmit, az (5) meg azt, hogy a hallgató nemcsak hallja, mit mond a másik, hanem meg is érti. Képzeld csak el, hogy egy kínai beszél hozzád kínaiul. Ebben a helyzetben minden megvan a fenti vázlatból: van egy beszélő, aki értelmesen mond neked valamit valamiről, ott vagy te is mint hallgató, hiszen hallani hallod, mit mond, csak éppen az (5) hiányzik: egy vak hangot sem értesz abból, amit hallasz. Márpedig így nem sok értelme van az egésznek.

Mint látod, a vázlatban így ábrázoltuk az összefüggéseket: „(1)←(2)”, illetve: „(5)⇒(6)”. A nyilak azt jelzik, hogy a beszélés a beszélőhöz tartozik hozzá, külön el sem lehetne képzelni, a megértés meg a hallgatóhoz.

A (4) maga a közlemény, ezt a beszélő hozza létre. Nem véletlenül áll a vázlatnak pontosan a közepén: ez tulajdonképpen az a hangfolyam, amely fizikai valóságában van ott kettőnk között beszéd közben, és mint egy láthatatlan kábel kapcsolja össze kettőnk agyát. Olyannyira fizikai valóság ez, hogy akár rögzíteni is lehet valamilyen módon: magnóra lehet például venni, és akárhányszor vissza lehet játszani. Ezért is van ez is vastagabb számjeggyel jelölve: hiszen az ugyan igaz, hogy csak beszéd közben van, de olyankor olyan valóságosan van ott kettőnk között, hogy fizikai eszközökkel is vizsgálni lehet. Muszáj is, hogy fizikai természetű legyen, hiszen ezt neked mint hallgatónak valamelyik érzékszerveddel fel kell tudnod fogni (hangos beszéd esetében hallás útján, a füleddel). A közlemény pontosan erre való: hogy egy valamilyen fizikai közegbe bele- szerkesztve tegye számodra hozzáférhetővé, valamilyen módon felfogha-

tóvá, ami amúgy hozzáférhetetlen, mármint azt, amit neked a beszélő éppen tudodra akar adni.

Ezt meg azért mondtam így, hogy könnyebben vedd észre: a közlemény nemcsak maga a fizikai közeg (például a rezgő levegő), hanem még valami, ami ebbe a közegbe bele van szerkesztve. Ezt a valamit üzenetnek is szokták hívni. Ez azonban már nem olyasmi, hogy fizikai eszközökkel közvetlenül vizsgálni lehetne: semmiképpen sem lehet ezt úgy elképzelni, hogy mondjuk egy akusztikai berendezéssel mindent törölünk a közleményből, ami csak hangrezgés, és akkor ami megmarad, az lesz az üzenet, tiszta „desztillált” formájában. Hiszen képzeld csak el, mivel maradnánk, ha a közleményből minden hangrezgést törölnénk! A nagy semmivel!

Biztosan hallottál már másoktól olyasmit, hogy a hallgató a hallott szövegből „kiszűri magának a mondanivalót”. Szoktunk ilyesmit mondani csakugyan, de nem árt, ha közben nagyon gyanakvóak is vagyunk szavainkat illetően, mert a mi beszédünk olyan, hogy sok mindent úgy szoktunk elmondani, hogy ha azt tényleg komolyan is vennénk, nagyon fura eredményre jutnánk. Hiszen gondolkozz csak egy kicsit! Mit jelent az tulajdonképpen, hogy „kiszűri”? Olyasmit, amit szüretkor szoktunk csinálni: az összedarált szőlőszemeket kipréseljük, vagyis különválasztjuk a mustot a törkölytől. A törköly ott marad a présben, a mustot meg hordóba töltögetjük, ahol aztán majd borrá fog kiforni. Ha a beszéd megértését is valahogy így képzelnéd el, az bizony elég mulatságos lenne. Hiszen ez azt jelentené, hogy miután a mondanivalót kiszűrtük abból, amit a beszélő „összedarált” nekünk, ott csupán valami értelmetlen hangrezgés maradna, mert ami értelem volt benne, azt mi különválasztottuk belőle, és ügyesen betöltögettük a fejünkbe. Márpedig ez bajosan történhetik így.

De akkor meg hogy lehet, hogy én a te közleményed alapján mégis megértem, mit akartál mondani? Most már világos, hogy nem elég, ha csak annyit mondunk, hogy a levegő rezeg, mert az is fontos, hogy **hogyan** rezeg. Kettőnk esetében az a legcélszerűbb, ha éppen **magyarul** rezeg, és pedig még magyarul sem akárhogyan, hanem mindig aszerint, hogy **mit** akarunk éppen mondani.

De mit is jelent ez vajon tulajdonképpen? Ezt úgy értheted meg legkönnyebben, ha arra figyelsz, mi is történik beszéd közben. Tegyük

fel, hogy megkérdelem tőled, mi az, amit most éppen magad előtt látsz, vagyis hogy nevezd meg azt a valamit. Te meg (ha jól sejtem) egy ilyen dolgot látsz ott, ahová éppen nézel:

Tehát azt mondod nekem: *könyv*. Én meg ebből rögtön tudni fogom, mi van előtted, pedig nem is látom, hiszen ha látnám, nem kérdezném. Erre a (mindennapi, mégis nagyszerű) teljesítményre pedig azért vagyunk képesek mi ketten, mert mindkettőnknek van egy-egy **szabály** a fejünkben erre az esetre. A te szabályod a beszélő szabálya (B-szabály), ez körülbelül így szól: ha olyan dolgot akarsz megnevezni, amely úgy néz ki, mint ami a fenti rajzon látható, akkor úgy rezegtesd meg a levegőt, hogy a végeredménynek olyan legyen a **rezgésmintázata**, hogy azt én, a hallgató *könyv*-nek halljam. Ezt a szabályt meg azért alkalmazod, mert számítász rá, hogy nekem is van a fejemben egy szabályom, a hallgató szabálya (H-szabály), amely viszont azt írja elő nekem, hogy ha olyan rezgésmintázatot hallok, amit én *könyv*-nek hallok, akkor gondoljak rögtön egy olyan dologra, amelyet a fenti rajz is ábrázol.

Ha mindezt a korábban felvázolt séma szerint akarjuk elrendezni, akkor így ábrázolhatjuk:

beszélő $\leftarrow \{B\text{-SZABÁLY}\} \rightarrow$ *könyv* $\rightarrow \{H\text{-SZABÁLY}\} \Rightarrow$ **hallgató**

Mint látod, itt egy érdekes körforgásszerű folyamatot írtunk le: te a *könyvből* kiindulva tudod kiválasztani, melyik szabályt kell alkalmaznod, az így kiválasztott szabály előírásának megfelelően fogod éppen a *könyv* szót kimondani, én meg ebből a szóból kiindulva tudom éppen az erre vonatkozó szabályt alkalmazni, aminek az lesz az eredménye, hogy ugyanarra fogok gondolni, amiből te kiindultál.

Ezen az ábrán szándékosan nem kapcsoltam össze egy külön vonal-

lal a *könyv* szót a könyv rajzával, mert nem akartalak vele zavarba hozni. Hiszen magad is látod, hogy nincsen rá szükség, annak ott semmi keresnivalója. Ha ott volna, az azt sugallná, hogy magában a *könyv* szóban van valami, ami ezt a szót titokzatos módon a könyvhöz kapcsolja, vagyis hogy van benne valami a hangalakján kívül, ami a könyvre utalna, s amit általában, mint már alighanem ki is találtad, a szó jelentésének szoktunk nevezni. Csakugyan így szoktuk, de ez is csak egyfajta beszédmód, amit nem érdemes nagyon komolyan vened. Hiszen ha jól végiggondolod, mi is történik itt, akkor magad is rájössz, hogy amit egyáltalán érdemes jelentésnek nevezni, az nem a *könyv* szóban van, de nem is a könyvben magában, hanem a te fejedben, meg persze az enyémben is. Nem más ez, mint az, hogy mindketten tudunk erre a helyzetre egy-egy szabályt, és nem is akárhogy, hanem mindketten **egyformán tudjuk**. Azért tudhatjuk egyformán, mert ezeket nem magunk találtuk ki, külön-külön, hanem mindegyikünk úgy tanulta őket másoktól, mégpedig mindketten olyanoktól, akik, ha nincs rá különösebb okuk, hogy másképp beszéljenek, magyarul szoktak egymással beszélgetni.

Közben pedig talán magad is rájöttél már, mi is van hát a közleményben a pusztá fizikai levegőrezgésen kívül: az van benne, hogy ez a rezgés nem akárhogyan jött létre, hanem számtalan szabály alkalmazásának eredményeképpen. Vagyis nem véletlenszerűen rezeg a levegő, hanem **rend** van benne. Éppen ennek a rendnek a formája az, amelynek alapján a hallgató minden esetben el tudja dönteni, mire gondoljon, ha éppen azt hallja, amit hall.

A nyelvtan pedig arról szól tulajdonképpen, hogy az emberek hogyan tudják mindezt megcsinálni: milyen szabályokat kell tudnia a beszélőnek, illetve a hallgatónak ahhoz, hogy megérthessék egymást.

Most már csak egy dolgot nem értesz sehogy: hol van ebben a folyamatban maga a nyelv, és miért maradt ki éppen ez a fenti vázlatból? Hiszen enélkül aztán biztosan nem lehetne beszélni!

Ha jobban megnézed, ott van az. Ha mégsem találod rögtön, az annak lehet a jele, hogy nem egészen úgy keresed, ahogy kellene. Lehet, hogy valami külön helyen keresed, mint olyat, ami teljesen különbözik a rajz minden feltüntetett elemétől. Meg tudnád érteni, ha így keresnéd.

Mi ugyanis már nagyon rászoktunk, hogy a nyelvről (például a magyar nyelvről) úgy beszéljünk, mintha az valami különálló dolog lenne, amely titokzatos módon ott lebeg mindnyájunk, minden magyar ember feje fölött, valahol a fejünkön kívül. De mondd meg igaz lelkedre: el tudsz te ilyet képzelni? Ha igen, akkor csak gondolkozz rajta, amíg jólesik, de ha nem, akkor is megnyugodhatsz: nem a te fantáziáddal van baj. Ilyet én sem tudok elképzelni sehogy. Ezt én is csak úgy tudom elképzelni, hogy vannak az emberek, a fejükben meg ott van egy csomó szabály arról, hogy milyen helyzetben hogyan kell beszélniük, meg arról, hogy mit minek kell érteniük, ha azt hallják. Ha meg mindezt tudják, akkor mi szükségük lenne rá vajon, és egyáltalán kinek lehetne arra szüksége, hogy még a fejükön kívül is legyen valahol egy magyar nyelv? Hiszen ők azt úgysem használnák semmire, mert ki-ki csak azt használhatja (de azt aztán használja is folyton), ami a fejében van. Ezeket a szabályokat mi magyarok nagyjából (de csak nagyjából!) egyformán vagy hasonlóan tudjuk, ezért is tudhatunk szót érteni egymással. Ez a sok szabály együtt az emberek fejében – hát ez az, amit úgy is nevezhetünk, hogy „a magyar nyelv”: a magyar embereknek egy hatalmas mennyiségű, másokkal közösen kialakított, egyeztetett és megosztott tudása arról, hogy hogyan kell beszélniük ahhoz, hogy amit mondanak, azt más magyarok is meg tudják érteni.

Ez a tudás azért kell hogy olyan nagy mennyiségű legyen, mert a nyelvvel, mint már mondtam egyszer neked, az egész világról kell hogy lehessen beszélni. Ahhoz tehát, hogy használható is legyen csakugyan, olyannak kell lennie – mindegyiknek, nemcsak a magyarnak –, hogy:

(a) az emberek – beszélők- és hallgatókként egyaránt – természetes módon élhessenek vele, vagyis **találjon testi és lelki adottságaikkal**, alkalmazkodjék ahhoz, hogy az ember éppen olyan, amilyen; és

(b) az egész világról lehessen vele beszélni, minden mondandónkat ki tudjuk vele fejezni, vagyis **állománya és szerkezete szerint is illeszthető legyen a világhoz.**

Ennek a két feltételnek nem könnyű együttesen eleget tenni. Hiszen hol van az előírva, hogy az emberi pszichikum „működési elveinek” és szerkezetének okvetlenül pontról pontra találnia kellene a világ

szerkezetével? Sehol. A nyelvnek azonban mindkettőhöz illeszkednie kell mégis. A nyelv maga egy hallatlanul leleményes kompromisszum eredménye, amellyel át lehet hidalni a kettő közötti strukturális különbségeket. Ha az emberiség csupán egyetlen módját találta volna meg ennek, már az sem volna kis teljesítmény. De nemcsak egyet talált: mindegyik nyelv egy-egy eredeti megoldása ennek a bonyolult feladatnak.

Miért tagolt a beszéd?

Maradjunk most egy darabig annál, hogy az embernek az egész világról kell tudnia beszélni a nyelvvel. Csakhogy a világ iszonyúan nagy és bonyolult. Rengeteg elemből áll, és azokkal végtelen sok és végtelenül sokféle esemény történik, számtalan kombinációban. Az ember memóriája azonban véges. Hogy lehet ezt a kettőt összebékíteni?

Lássuk ezt valamivel konkrétabban. Képzeld el, hogy el szeretnéd nekem mondani, mit ettél ma reggelire. Mi sem egyszerűbb. Azt mondd például: *Ma reggel tükörtojást ettem két szelet kenyérrel.* De gondold most el, mi lenne, ha nekünk olyan nyelvünk volna (vagyis az erre az eseményre vonatkozó szabályunk úgy szólna), hogy ezt az egészet egyetlen rövid hangeseménnyel kellene kifejezned, például egy olyannal, mint a macskanyávogás. Elnyávoznád szépen magad, és ez a *nyáu* azt jelentené: 'Ma reggel tükörtojást ettem két szelet kenyérrel.' De ha nem tükörtojást reggeliztél, hanem rántottát, és ezt akarnád tudtomra adni, akkor már csaholnod kellene, ha pedig rántott sajtot, akkor meg cincognod, ahogy az egér szokott. Ha nem két szelet kenyérrel etted volna, hanem hárommal, azt megint másképpen csicseregned el.

Első látásra még tetszhet is neked ez a dolog. Hiszen amiről éppen beszélni akarsz, az **egyetlen** esemény. Magyarul ezt az egyetlen egységes eseményt úgy tudod elmondani, hogy – a toldalékokat és az összetett szó elő- és utótagját is külön számítva – egy helyett tíznél is több nyelvi elemet használsz fel, ennyiből szerkeszted meg a közleményt. Ez ugyebár nagy pazarlás: nemcsak hogy jóval több idődbe telik a kimondása, mint egy nyávogásé, hanem ráadásul még azzal is törődnöd kell, hogy megfelelőképpen szerkeszd meg. Mennyivel takarékosabb és praktikusabb volna

ilyenkor csak nyávognod vagy vakkantanod egyet! Egy ilyen nyelvnek nem volna nyelvtana, tehát még felvételizned is egyszerűbb lenne.

Van benne valami. De vajon lehetne ezzel a nyelvvel **az egész világról** beszélni? Hiszen ha csak arra gondolsz, mi mindent szoktál te reggelizni és hányféle kombinációban, már az is egy jó nagy szám lesz. Mindegyik lehetőség kifejezésére egy-egy olyan hangeseményre volna szükséged, amelynek semmi köze a másikhoz. Azt neked mind külön-külön kellene megtanulnod. És még csak a reggelidnél tartunk, pedig ebédelni és vacsorázni is szoktál, és ezek együttvéve is csak egy elenyésző töredékét teszik ki annak, amit amúgy, az étkezés mellett csinálni szoktál még!

S ha továbbgondoltad a problémát, biztosan rájöttél közben magad is, hogy egy ilyen nyelvvel képtelenség volna elboldogulni. Nézd csak meg jobban ezt a mondatot: *Ma reggel tükörtojást ettem két szelet kenyérrrel.* Hányszor mondhattad te ezt életedben pontosan így? Egyszer vagy kétszer legfeljebb, de lehet, hogy sosem volt még rá szükséged. Ettől ugyan már tükörtojást két szelet kenyérral reggelire, de nem kellett róla beszélned senkinek. Más is így van ezzel, nemcsak te. Ezért van, hogy ez a mondat, pontosan ebben a formában rendkívül ritkán hangzik el (pedig amúgy teljesen normális mondat). Ha mégis tudnád valahonnan, hogy azon a képtelen nyelven nyávognod kell, ha ezt akarnád mondani, akkor sem érnél vele sokat, hiszen azt úgysem értené meg senki. Mert nem hallhatta annyiszor, hogy meg tudhatta volna jegyezni.

Most már biztosan érted, hogy ami fentebb pazarlásnak látszott első ránézésre, az egyáltalán nem az, hanem épp fordítva: egy zseniálisan gazdaságos megoldása a problémának. A beszéd módja úgy van kitalálva, hogy az ilyen egyedi eseményeket részekre bontjuk, kis darabjaikra **tagoljuk**, és nem az egész eseménynek adunk egy külön nevet, hanem a darabjainak. Így aztán ezeket a darabokat, eseményösszetevőket mindig a mondan-dónknak megfelelően tudjuk kombinálni, és nevüket számtalan mondatban tudjuk felhasználni. A fentiben például elég a *ma* szót *tegnap*-ra cserélnem, és mindjárt mást mondok vele, másrészt viszont mindegyik szót sok-sok más mondat megszerkesztéséhez is felhasználhatom.

Ezért mondjuk azt, hogy az emberi beszéd **tagolt**, más szóval: **artikulált**. (Ez a latin *articulus* szóból származik, amely azt jelenti: 'ízület,

ujjperec' – vö. még lat. *articulatim* 'ízekre szedve, ízenként, darabról darabra'.) Mert a világról nem egy-egészében, hanem ízeire szedve, részeire bontva beszélünk vele. Ennek pedig az a nagy előnye, hogy véges számú szó felhasználásával nagyságrendekkel több (úgyszólván végtelen számú) mondatot tudunk alkotni, olyanokat is, amelyeneket addig soha senki nem mondott még éppen úgy, és a hallgató is meg tudja őket érteni, még ha addig sohasem hallotta is őket pontosan így elhangzani. (Például az itt olvasott mondatokkal most találkozol életedben először, és mégis megérted, mit akarok velük mondani.) Így aztán a véges memóriájú ember az egész végtelen világról beszélni tud.

Ez azonban csak az egyik fele a dolognak. Képzeld most el egy olyan (tagolt) beszédet, amelyben nem egy egész eseménynek, hanem csak 'ma' összetevőjének felel meg a nyávogás (de nem úgy, ahogyan mi leírjuk, *ny-á-u-ként*, hanem szigorúan úgy, ahogy a macskától hallani), a 'reggel'-nek a csaholás, a 'tojás'-nak a cincogás stb. Vajon ezzel a nyelvvel tudnánk-e beszélni az egész világról?

Azt hiszem, akkor érted meg legkönnyebben, mi is itt a gond, ha kezedbe veszel egy közepes nagyságú szótárt, és megnézed, hány címszó van benne. Lesz vagy 30–40 000 biztosan. Ennyiféleképpen kellene tudnunk nyávogni, vakogni, makogni-mekegni, cincogni, recsegni-ropogni, csengeni-bongani, bugyborékolni, ha szót akarnánk érteni egymással.

Csakhogya ilyen hangjelenségeket nemcsak észben tartani volna nehéz, hanem kimondani is: az embernek nemcsak a memóriakapacitása korlátozott, hanem a hangképzési lehetőségei is. Ennek a problémának is ugyanaz a megoldása, mint az előzőnek: sokkal gazdaságosabb és praktikusabb, ha az olyan nyelvi egységeket, amelyekhez mi valamelyik szabályunk szerint jelentést társítunk (vagyis az előbbi tagolás eredményeit: a szavakat, toldalékokat) kisebb, önmagukban számunkra semmit sem jelentő elemekből, beszédhangokból rakjuk össze. Ezt pedig úgy hívjuk, hogy **a beszéd második artikulációja** (az első nyilván az, amelyről fentebb volt szó). Ez teszi nekünk lehetővé, hogy nagyon kevés hang felhasználásával minden mondanivalónkat el tudjuk mondani. Hogy hánnyal, azt nyelve válogatja. A világ nyelveinek kb. 70%-ában ez a szám 20–37 között van, a rekordot pedig mai tudásunk szerint az afrikai !Xü nyelv

tartja 141 hanggal (mássalhangzókat, magánhangzókat és diftongusokat egybeszámítva). Mi magyarok 39 beszédhangból kombináljuk ki minden közleményünket. Ez már akkora változatosságot tesz lehetővé, hogy memória- és hangképzésbeli korlátaink ellenére az egész végtelen világról beszélni tudunk vele.

Miért nem lehetünk meg grammatika nélkül?

Ha csakugyan jól végiggondoltad, amit itt az imént mondtam, akkor magad is rájöhettél, hogy nemcsak a magyar, hanem minden emberi nyelv **kettős tagoltságú**. Az első tagolással a világot szedjük darabjaira, a másodikkal meg ezek nyelvi jelölőjét. És akkor talán azt is érted már, miért van szükségünk a nyelvtani rendszerre is: hiszen ezt meg azok a szabályok alkotják, amelyeknek alkalmazásával a világot úgy tudjuk megint összerakni darabjaiból, hogy a hallgató azt meg is értse. Ennek **hogyanjára** vonatkozik a **nyelvtani szabályok** egyik nagy csoportja.

Rögtön megérted, miről is van itt szó. Figyeld meg jól a következő kifejezést: *meleg leves*. Mivel érted, mit jelent, ezt könnyen magad elé tudod képzelni. A *leves* olyan ételnek a neve, amelyet kanállal szoktál enni. Mindig meleg vagy hideg, sós vagy sótlan, savanyú vagy édes. Akármilyen is, valamilyen hőmérséklete és íze biztosan van neki. A valóságban leves ezek nélkül nem lehet meg.

A *leves* szó azonban önmagában mindezekről nem árul el neked semmit. Mi a dolgokat járulékos tulajdonságaikra való tekintet nélkül nevezzük meg. Vagyis a világ elemeire bontása (tagolása) során a tulajdonságot leválasztjuk a dolgokról, és mind a dolgoknak, mind a tulajdonságoknak külön-külön adunk nevet. Ennek az az előnye, hogy *leves*-nek nevezhetünk mindenféle levest, akár hideg, akár meleg. És ugyanígy a *meleg* szót is használhatjuk minden esetben, mikor egy bizonyos fokot meghaladó hőmérsékletet akarunk megnevezni, függetlenül attól, hogy minek a melegségéről van szó. Így aztán alig néhány szóval mindenféle levesről könnyen tudunk beszélni. Nem kell külön nevet adnunk a hideg, illetve a meleg levesnek, hiszen ezeket praktikusabban megnevezhetjük a megfelelő szavak kombinációjával. A *meleg leves* tehát most már nem

bármiféle levesnek lesz a neve, hanem csak az olyannak, amely meleg is. (Ezt tehát igazából egy szerkesztett névnek is felfoghatjuk.) De ugyanígy mondhatjuk azt is, hogy *hideg leves*, *savanyú leves*, *sóltan leves* stb.

Ha az ilyen kifejezéseket jól megfigyeled, azt is észreveszed, hogy ezekben a szavakat nem véletlenszerűen kapcsoljuk össze, hanem úgy, hogy közben betartunk bizonyos **szabályokat**. Itt például a tulajdonságra utaló szót mindig a dolog neve elé tettük. Ha azt akarjuk, hogy a hallgató csakugyan azt értse rajta, amire mi gondolunk, nem is csinálhatjuk más-képpen. Például arra, hogy *leves meleg*, a hallgató alighanem azt mondaná, hogy ez nincs is magyarul, vagy pedig azt hinné, hogy itt amúgy semmilyen kapcsolatban nem álló szavakat akartunk betűrendben felsorolni. Nem tudná úgy érteni, hogy 'meleg leves'.

Ez is mutatja, hogy bár mindkettő ugyanazokból az elemekből tevődik össze, a *meleg leves*-ben van valami, ami nincs meg a *leves meleg*-ben: valamilyen szorosabb **kapcsolat** a két szó között, és ez a kapcsolat maga is **jelentéshordozó**. Ez pontosabban azt jelenti, hogy nekünk nemcsak arra van valamilyen szabályunk, hogy mire gondoljunk, ha a *meleg* vagy a *leves* szót halljuk, hanem arra is, hogy ha a két szó között ilyenfajta kapcsolattal találkozunk, akkor a kapcsolatot is figyelembe véve egészében hogyan értelmezzük azt, amit éppen hallottunk, vagyis a *meleg leves* kifejezést. A szavak ilyenfajta kapcsolatát mi **mondatbeli viszonyoknak** fogjuk nevezni.

Ne hidd, hogy nem tudom: te ezt nem *mondatbeli*-nek tanultad, hanem *mondattani*-nak. Nem szívesen térek el a számodra ismerősebb szóhasználattól, itt mégis másképp mondom, mint ahogy te szoktad, mert így talán könnyebben észreveszed, hogy ezek a viszonyok valójában a **mondatban** vannak (természetesen a magad alkotta-használta mondatokban is!), nem pedig a mondattanban. A mondattan, az egy tudomány, az nem volt mindig, a mondatbeli viszonyok azonban már akkor is megvoltak, mikor a mondattan még nem volt megírva, hiszen az ember akkor is mondatokkal fejezte ki magát. De van ennek a szóhasználatnak más előnye is. Mikor **viszonyról** beszélünk, ahhoz legalább két valami kell mindig: viszony csak valamik **között** lehet. Ha ezt a viszonyt *mondatbeli*-nek hívom, azt is jeleztem vele, hogy olyanfajta viszonyt értek rajta, amelynek mind-

két pólusa ott van ugyanabban a mondatban, tehát két szó közötti viszonyt kell ezen érteni.

Mikor két szót olyan mondatbeli viszonyba állítunk egymással, amelyet a *meleg leves*-ben találunk, akkor igazából az történik, hogy amit mi a világ tagolása során különválasztottunk egymástól (*leves*, *meleg*), azt most úgy (olyan módon) kapcsoljuk megint össze, hogy a hallgató ebből ne csak a *leves* és a *meleg* szót értse meg, hanem – éppen az összekapcsolás módja/formája alapján! – azt is, hogy a *meleg* szóval jelölt tulajdonság igenis hozzátartozik ahhoz a dologhoz, amit a *leves* szóval nevezünk meg.

Az ilyen szókapcsolatokat, amelyeknek tagjai úgy tartoznak össze, hogy köztük valamilyen mondatbeli viszony van, **szó szerkezetnek** hívjuk. Ezek többfélekélek lehetnek, mert különböző jelentésű mondatbeli viszonyok vannak.

Mitől lesz mondat a mondat?

Jobban megérted ezt is egy példa alapján. Hasonlítsd csak össze ezt a kettőt:

- (a) *a meleg leves*
- (b) *Meleg a leves.*

Ugyanazokból az elemekből épül fel mindegyik, tulajdonképpen ugyanarra a dologra is vonatkozik mind a kettő (ti. a meleg levesre), és mégis micsoda különbség van köztük! Az (a)-val egyszerűen csak megnevezem azt a valamit, a (b)-ben viszont egy állítás van, egy kijelentés: én, a beszélő állítom vele a levesről, hogy az igenis meleg. Az (a)-ról fel sem merül, hogy igaz-e, vagy sem, hiszen nem is állít, nem is tagad semmit, még az is mindegy, hogy ki ejti ki a száján. A (b) esetében nem így van: éppen azért érezzük sokkal többnek, mint az (a)-t, mert emögött ott van a beszélő ember, aki ennek a mondatnak az igazságaért jótáll. Ebben különbözik a (b) az (a)-tól: ez **mondat**, míg amaz csak egyszerű szó szerkezet, amely így, mondaton kívül tulajdonképpen nem is szokott előfordulni.

A kérdés pedig az, hogy **miért** mondat a (b), és **miért** nem mondat az (a). Jól vigyázz, mit válaszolsz most, mert ez egy beugrató kérdés.

Nem én akarlak vele beugratni: a felvételin írott dolgozatokban elég sokan magukat ugratták be az ilyennel. Ők biztosan azt felelnék erre is, hogy: a (b) **azért** mondat, **mert** alany és állítmány van benne, köztük meg predikatív viszony, az (a) pedig **azért** nem mondat, **mert** ezek közül egyik sincs benne. Derék dolog, hogy ezt tudják, de van itt egy kis baj. Jobban meg fogod érteni, mi az, ha egy másik, nem nyelvi helyzettel szemléltetem neked. Meglátjuk kora tavasszal az első fecskét, és azt mondjuk: „No, most már itt a tavasz, **mert** megjöttek a fecskék.” Ha még mindig nem látnád, mi itt a probléma, akkor most azt mondd meg, hogy szerinted rendben van-e minden a következő kérdés-felelettel: „**Miért** van itt a tavasz? **Mert** megjöttek a fecskék.”

Gondolom, te is látod, miért áll tótágast ez az érvelés: hiszen ez körülbelül azt jelenti, hogy a fecskének „tavaszhozó szerepe” van, vagyis hogy a tavasz csak **azért** van itt, **mert** megjöttek a fecskék, ha pedig nem jöttek volna meg, akkor még tán augusztusban is tél lenne.

Bizonyára érted már, hogy ami a *mert* után következik, az igazából nem a **miért?**, hanem a **honnan tudjuk?** kérdésre ad választ. A mi magyar nyelvünk azonban olyan, hogy ilyenkor is a *mert* kötőszót szoktuk használni. Ez a *mert* könnyen félrevezetheti az embert, ha nem elég körültekintő. Ha jót akarsz magadnak, próbálj meg sürgősen rászokni, hogy gondolkodás közben módszeresen, tudatosan tartsd szem előtt (és nemcsak a nyelv-tanban) a **miért?** és a **honnan tudjuk?**, illetve a rájuk adható válaszok közti különbséget. Ezek ugyanis sokszor éppen a fordítottjai egymásnak.

Miért mondat hát a (b), és nem az az (a)? Nyilván nem azért, mert predikatív viszony van benne. A mondatot nem a predikatív viszony hozza létre, hanem én, a beszélő: csakis én döntöttem el, hogy a levesről állítani akarom-e neked, a hallgatónak (mondatban), hogy meleg, vagy pedig csak *meleg leves*-ként akarom megnevezni (s ezt a szószerkezetet aztán valamely mondatban felhasználni). Ha állítani akarom, hogy meleg a leves, akkor úgy kell megszerkesztenem a közleményt, hogy abból te, a hallgató ne csak azt értsd meg, hogy meleg a leves, hanem azt is, hogy én ezt most csakugyan állítom (jóhiszeműen és meggyőződéssel). Vagyis a mondat háttérében én (mint beszélő) is ott kell hogy legyek, te pedig (mint hallgató) kell hogy „láss engem” valahol a mondatmögött. Kettőnk ilyen

összetalálkozása a mondatban: ez teszi tulajdonképpen a mondat lényegét. (Látod, hogy itt egy másféle viszony is létrejön azonnal, de nem a mondat elemei között, hanem köztem és közted, a mondaton kívül. Ilyen viszony csakis beszédben jöhet létre, ez tehát **beszédbeli viszony**.)

Én ezt csak úgy tudom elérni, ha beszéd közben pontosan betartom azokat a szabályokat, amelyek mondatot eredményeznek, nem egyszerű szószerkezetet. Ezek a következők: mivel a levesről akarom neked megmondani, hogy meleg, a *meleg* szót predikatív viszonyba kell állítanom a *leves* szóval. Ebben a viszonyban a *leves* szó (vagyis az a pólus, amellyel azt a dolgot nevezem meg, amelyről állítok valamit) rögtön alany lesz, a másik pedig (amely azt mutatja meg, hogy mit akarok mondani az alannal megnevezett dologról) rögtön állítmány lesz. Addig egyik sem volt az, ami most: alany és állítmány nincsen a predikatív viszonyon kívül. A predikatív viszony meg úgy lesz, hogy én, a beszélő hozom létre, aszerint, hogy mit akarok mondani.

Ha csak magamnak beszélnék, én ennyivel be is érhetném. Csak-hogy én neked akarok mondani valamit. A további szabályokat már a te kedvedért kell alkalmaznom. Betartom tehát azt is, hogy a szavakat a predikatív viszonyhoz illő sorrendbe tegyem, és az állítmányt számban és személyben egyeztessék az alannal. Ezekre már nem nekem van szükségem, hanem neked, a hallgatónak, hiszen én ezek nélkül is tudom, hogy predikatív viszonyként gondoltam, de te csak ezekről ismerheted majd fel a predikatív viszonyt, mikor hallod, és ennek alapján jössz majd rá rögtön, hogy én most egy mondatot mondtam neked, tehát állítottam vele valamit.

Mint látod, a **miért?** kérdés rólam szól, a beszélőről: végig azt kerestük, hogy én miért csináltam azt, amit csináltam. Tehozzád, a hallgatóhoz a másik kérdés tartozik, a **honnan tudjuk?** Hiszen felőled nézve éppen azt kell azonosítani, hogy miből tudod te kitalálni, mit akarhattam én mondani a mondattal. Te csak a kész mondatot kapod, a végeredményét annak, amit én addig csináltam, és abból indulsz el, **visszafelé** ahhoz képest, ahogy én haladtam. Azt hallod: *Meleg a leves*. Mondatnak érted. **Honnan tudod**, hogy mondat? Onnan, hogy predikatív viszonyt veszel benne észre. **Honnan tudod** észrevenni, hogy az van benne? Onnan, hogy ilyen a szórendje, meg egyeztetés is van benne, és ezek annak szoktak

megfelelni. Így tudod aztán róla kideríteni, mit akartam én vele mondani.

De neked nemcsak megérteni kell tudnod a mondatot, hanem a vizsgán elemezni is. Ezekben az a közös, hogy te mindkét esetben a kész mondatot kapod meg. Közönséges hallgatójaként egyszerűen csak megérted, anélkül hogy tudatosítanod kellene magadban, hogy honnan is tudod te megállapítani, hogyan kell ezt érteni, vizsgázóként viszont tudatosan felteszed nemcsak a *honnan tudjuk?*, hanem a *miért?* kérdéseket is. Az előbbiekre azért van szükséged, hogy bizonyítani tudd velük, amit mondasz a mondatról, az utóbbiakra meg azért kell tudnod válaszolni, mert neked azt is értened kell, hogy aki ezt a mondatot megalkotta, miért éppen így csinálta, és nem másképp.

Miért érthetjük jól egymás szabályait?

A mondatban tehát bizonyos szavak között különféle **mondatbeli viszonyok** vannak. A szavak ilyen kapcsolatát **szószerkezetnek** mondtuk. A mondatbeli viszonyok egyik sajátos fajtájaként említettük a **predikatív viszonyt**, amely úgy kapcsol össze egy szót vagy szószerkezetet egy másikkal, hogy az egyik alany lesz, a másik meg állítmány: *A leves [A] meleg [Á]*. Ezzel tudom kifejezni, te pedig mint hallgató ebből tudod megérteni, hogy most nemcsak megnevezek valamit, hanem állítom is, hogy úgy van.

Mire jó az, hogy szószerkezeteket tudunk alkotni? Emlékszel még rá, hogy beszédünk tagolt: úgy beszélünk a világról, hogy elemeire bontjuk, ezekhez külön neveket rendelünk hozzá, azokból rakjuk össze aztán a közleményeinket, aszerint, hogy mit akarunk mondani. Nekem mint beszélőnek a szószerkezet éppen ezt az összerakást teszi lehetővé, te meg mint hallgató azért tudsz engem megérteni, mert én a szószerkezeteket nem akárhogyan hozom létre, hanem olyan szabályok szerint, amelyeket te is ismersz. Ez azonban még nem elég ahhoz, hogy mindez működjön is: ahhoz nekem rólad is tudnom kell bizonyos dolgokat, illetve számítanom kell arra, hogy te képes leszel bizonyos szabályokat alkalmazni, hiszen különben nem mernék például olyasmit is mondani, ami nem pontosan azt jelenti, amit szigorúan szó szerint véve jelentene.

Rögtön megérted, mire gondolok. Figyeld csak meg ezt a mondatot (közmondást): *Bagoly is bíró a maga házában*. Azért tudod belőle éppen azt érteni, amit értettél, mert mindketten betartottunk bizonyos szabályokat. Én például azt, hogy a szavakat bizonyos sorrendben ejtettem ki. Ha azt hallanád: *a bagoly bíró házában is maga*, az ugyanazokból a szavakból állna, mégsem értenél belőle semmit, sőt akkor sem tévednél semmit, ha azt mondanád, hogy ez nincs is magyarul, hiszen itt a szavak sorrendje nem a nyelvtan, hanem a betűrend szabályait követi. Ha meg visszafelé mondanám a szavakat, abból még cifrább dolog jönne ki: *Házában maga a bíró is bagoly*. (Ebből azt is láthatod, hogy a magyar szórend szabadságára vonatkozó állítást nem szabad minden korlátozás nélkül érvényesnek vened.)

Menjünk tovább. Mihelyt ezt a mondatot hallod, megpróbálsz megfejteni, mit akarhattam én mondani vele. Észreveszed, hogy a mondatban van egy predikatív viszony. Ennek egyik pólusa a *bagoly* mint alany, a másik a *bíró* mint állítmány. Ebből megérted, hogy a világ két különböző elemének nevét (*bagoly*, *bíró*) ezúttal úgy kapcsoltam össze, hogy állítom a megnevezett dolgok közti **azonossági viszonyt**. Első gondolatod ezért az lesz, hogy énszerintem tehát a bagoly bíró.

Csakhogy te ebbe nem tudsz belenyugodni. Mert normális ember, ha egyszer érti, mit jelentenek ezek a szavak, bajosan állíthatja komolyan, hogy a bagoly csakugyan bíró. Hiszen a bíró egy ember, a bagoly meg egy madár. Hogy lehetne ez a kettő azonos? Nem állsz meg hát az első értelmezésednél, hanem továbbgondolod: megpróbálsz kideríteni, hogyan érthettem én ezt. Arra gondolsz: *bíró*-nak azt az embert hívjuk, akinek joga van eldönteni, kinek van igaza, illetve elrendelni, hogy az elfogadott szabályok – törvények – értelmében kinek mit kell tennie. Feltehetőleg én is ilyesmit érthettem rajta. Mondatom értelme tehát ez lehet: 'a maga házában a bagoly is bíróként viselkedik', vagyis ő dirigál, ő tesz igazságot. Így pedig már kevésbé számít, hogy a bíró ember, a bagoly meg nem.

Ezzel azonban még nincs vége. Hiszen a másik kérdésed meg az lesz: de miért éppen a bagoly? Hiszen mikor én ezt mondtam, nem madarakról beszélgettünk éppen, hanem emberekről! Akkor veszed észre, hogy én nem azt mondtam: *A bagoly bíró ...*, hanem ezt: *Bagoly is bíró ...*

Vagyis: **még** a bagoly **is**! Erre a „(még) *a(z)* ... *is* ...” szerkezetre pedig neked van egy olyan nyelvi szabályod, amelynek értelmében ehhez mindig hozzá kell értened a természetes folytatását is, még ha nincs is ott a mondatban, amely mindig így kell hogy kezdődjék: „*hát még a(z)* ...”, illetve: „*nemhogy a(z)* ...”. Ezért tudod most gondolatban ezzel folytatni: *hát még az ember!* (Azért gondolsz éppen az emberre, mert a bíró rendesen ember szokott lenni, és főleg mert mikor ezt hallottad, akkor is emberekről volt szó.) Az *is*-ből kiindulva tehát rögtön rájössz, mi ennek az igazi értelme: az, hogy 'a maga házában **mindenki** maga dirigál'. (Vedd észre: addig-addig alakígtattad az értelmezést, hogy amit a mondatból végül is megértettél, abban már nincsen se bíró, se bagoly!)

Most már jobban érted, miért olyan fontos az, hogy mikor mondatot hallasz tőlem, olyankor mindig van kettőnk közt egy **beszédbeli viszony** is. Ez ugyanis egyrészt azt jelenti, hogy **te feltételezed rólam** a következőket:

- (1) ismerem a szavak használatának szabályát, vagyis tudom, mit jelentenek, és ugyanolyan értelemben használom őket, ahogyan te szoktad,
- (2) komolyan beszélek,
- (3) jóhiszeműen beszélek, vagyis nem akarlak becsapni, és
- (4) elmeállapotom normális, tehát meg tudom ítélni, miről mit lehet állítani, vagyis nem beszélek hülyeséget.

Ezért ha a tőlem hallott mondatban bármit is találsz, ami ezeknek ellentmondani látszik, rögtön arra kezdesz gyanakodni, hogy esetleg nem jó úton indultál el a megértéssel. Nem bennem kezdesz kételkedni, hanem a magad értelmezésében. Az újabb próbálkozások pedig elvezethetnek a helyes értelelemhez. Arra pedig, hogy talán más értelemben használtam a szót, hogy esetleg tréfálok, netán hazudok, vagy éppen elment az eszem, csak akkor gondolsz majd, miután minden jóhiszemű értelmezési kísérleted csődöt mondott.

Ez a beszédbeli viszony másrészt azt jelenti, hogy **én is feltételezem rólad**, és bízom is benne, hogy így fogsz eljárni. Hiszen ha nem így volna, nem mernék neked olyasmikkel előállni, mint ez a mondat a bagollyal meg a bíróval: attól tartanék, hogy szó szerint találod érteni, és hülyének

nézel majd érte. De én mint beszélő **számítok arra**, hogy te engem jöhiszemű, normális beszélőnek veszel majd, és arra is, hogy ismered azokat a szabályokat, amelyeket alkalmaznod kell, tehát úgy fogod érteni a mondatomat, ahogy én gondoltam. Mint látod, a beszéd **jellegzetesen kooperatív viselkedés: együttműködés**, amelyben mindkét fél számít egymásra. Különben lehetetlen volna megértenünk egymást.

Érdekes volna most ugyanígy végiggondolni, mit érthetnél az elemzett mondat fordított szórendű párjából (*Házában maga a bíró is bagoly*): miért értenéd éppen azt, és hogyan jutnál el ahhoz az értelemhez. Ezt azonban nem viszem végig, hanem rád hagyom; gyakorlatnak sem lesz rossz. (Még jobb lesz, ha majd megfigyeled, miket mondanak környeztedben egymásnak az emberek, és elgondolkozol rajta – a hallottak alapján –, hogyan tudja egyik ember a másikat megérteni, mi kell ahhoz.)

Én meg továbbmegyek. *Bagoly is bíró a maga házában*. A predikatív viszonyról, annak jelentéséről már volt szó, lássuk hát a többi mondatbeli viszonyt, illetve szószerkezetet. *Bíró a maga házában*. Azt akarom vele kifejezni, hogy a bagoly nem lehet akárhol bíró, hanem csakis a maga házában. A *házában* tehát korlátozza az állítmánnyal kifejezett állítás érvényességét: meghatározza azt a **helyet**, ahol a bagoly bírónak érezheti magát. A *házában* az állítmányhoz kapcsolódik, azzal alkot szószerkezetet. Azt is tudod, minek hívjuk az ilyet: **helyhatározónak**, a szószerkezetet meg **helyhatározós szószerkezetnek**.

Csak hogy itt nem az áll, hogy *bíró a házában*, hanem: *bíró a maga házában*. Hiszen a bagoly nem akármilyen házában lehet bíró, hanem csak a magáéban. Abban, amely az övé, amely hozzá tartozik.

Mondhatnám így is: *Bagoly is bíró a bagoly(nak a) házában*, de ezt félreértenéd: nem derülne ki belőle, hogy a mondatban kétszer említett bagoly **egy és ugyanaz**, tehát arra gondolhatnál, hogy a bagoly bíró lehet bármelyik másik bagoly házában. Pedig én nem ezt akartam mondani. Hogy ez is világos legyen, éltem azzal a lehetőséggel, amelyet a magyar grammatika biztosít számunkra: alkalmaztam azt a szabályt (számítva rá, hogy te is így tudod), hogy ha az alannyal megnevezett dolgot (tehát ugyanazt a dolgot vagy személyt) ugyanazon mondatban ismét meg kell nevezni ugyanazzal a főnévvel (vagy ugyanazzal a névmással), akkor a

nem alanyi szerepű főnevet (illetve névmást) a *maga* névmással helyettesítjük, és éppen ezzel jelezzük a hallgatónak, hogy ugyanarról a dologról vagy személyről van szó itt is, mint amelyet/akit az alannyal neveztünk meg.

Ezt mi a magyar nyelvtani hagyomány szerint **visszaható névmás**-nak mondjuk, ezt tanuld meg mint szakkifejezést, ha már így hívják, de nehogy komolyan is vedd ám, amit sugall, mert ez a név teljesen félrevezető. Eredetileg nem is a magyar nyelvtanra van kitalálva, hanem a latinra vagy a németre, mi meg átvettük onnan nagy ügyesen, mégpedig azzal a meghatározásával együtt, miszerint ez a névmás azt fejezi ki, hogy az alany cselekvése visszahat önmagára. Ez teljesen igaz is például a román nyelvre, ahol a *se* csakugyan visszaható névmás (pronume reflexiv), amely csakis tárgyként fordulhat elő (*se bărbierește* 'borotválkozik', vagyis „borotválja magát” – tehát amit az alannal megnevezett személy csinál, az csakugyan őrá magára irányul –, de, mint látod, mi ilyenkor magyarul nem is a *maga* névmást használjuk, hanem a *-koz(ik)* képzős visszaható igét). A magyarra azonban csak abban a sajátos esetben igaz, mikor a visszaható névmás **történetesen** éppen tárgyi szerepet tölt be: *megütötte magát*. De a *maga* névmásnak ez nem valami jellegzetes szerepe, sőt tárgyként még ritkábban is fordul elő, mint egyéb mondatrészként, hiszen, mint mondtam, mi olyankor inkább a visszaható igealakokat használjuk: *megmosakodik* (nem *megmossa magát*), *megtörülködik* (nem *megtörli magát*), *rátekeredik* (nem *rátekeri magát*). A magyar *maga* névmás használatának egészen másfajta szabálya van, mégpedig az, amit az előző bekezdésben írtam le neked, és legtöbbször fel sem merül, hogy az alany cselekvése visszahatna önmagára. Azt mondjuk például: *Ki-ki magának a legjobb orvosa*. Itt a *maga* birtokos jelző. Hol látsz te ebben olyasmit, amiről a definíció szól? Sehol. Hiszen még cselekvés sincs benne, nem-hogy visszahatás. Azért mondjuk így, mert ha az alanyként álló *ki-ki*-t ismételnénk meg, és nem helyettesítenénk a *maga* névmással, abból sehogy se lehetne azt érteni, hogy a birtokos jelzővel megnevezett személy (minden egyes esetben külön-külön) egy és ugyanaz, mint akire az alannal utaltunk, hanem ehelyett az jönne ki, hogy *Ki-ki kinek-kinek a legjobb orvosa*, vagyis értelem szerint mindenki mindenkinek, illetve bárki bárkinek. Pedig

mi ennek pontosan az ellenkezőjét akartuk itt mondani.

De mondhatnánk ezt így is (egy kicsit ugyan mást jelentene): *Kinek-kinek maga a legjobb orvosa*. Ez meg azt mutatja, hogy adott esetben még az alanyt is helyettesítheti a *maga* névmás. Ha ugyanis ehelyett azt mondanánk, hogy *Kinek-kinek ő a legjobb orvosa*, akkor azt csak úgy lehetne érteni, hogy az, akire az *ő*-vel utalunk, nem ugyanaz a személy, mint aki(k)re a *ki-ki* vonatkozik (hanem esetleg az Úristen).

Figyeld csak meg, milyen nagyszerűen működik ez a szabály minden esetben! Azt mondom:

(a) *Pista fagylaltot vett Pistának*, illetve:

(b) *Pista fagylaltot vett magának*.

Ha az (a) mondatot hallod, biztosan arra gondolsz, hogy itt két fiúról van szó, mindegyiket Pistának hívják, s az egyik Pista fagylaltot vett másiknak. Miért érted vajon így? Azért, mert feltételezed rólam, hogy ezt a *maga*-szabályt én is tudom, tehát ha mégsem alkalmaztam, annak csakis az lehet az oka, hogy itt két különböző Pistáról van szó. A (b) mondat esetében viszont egyértelmű, hogy aki a fagylaltot vette, ugyanaz a személy, mint az, akinek vette. (Látod ugye, mennyivel jobban jártunk volna, ha ezt a *magá*-t inkább azonosító névmásnak nevezték volna el. Akkor sokkal könnyebben észre lehetne venni, hogy a magyarban igazából nincs is olyan visszaható névmás, mint a latinban vagy a románban, viszont van benne valami, ami meg amazokban nincs.)

Ezek után könnyebben megérted, mi a helyzet ezzel a szószerkezettel: *a maga házában*. A mondatbeli viszony azt fejezi ki, hogy a bagoly (!) és a ház közt birtokviszony van: a ház a bagolynak **birtoka**, tulajdona, vagy legalábbis állandó lakóhelye. (Vagy másképpen: a bagoly **birtokosa** a háznak.) Itt azonban a *bagoly* szót a *maga* névmással cseréltük fel, így a mondatban már a *maga* és a *ház* szó közti mondatbeli viszony jelöli ezt a birtokviszonyt. Az ilyen szószerkezeteket, amelyekben a mondatbeli viszony birtokviszonyt jelöl, **birtokos jelzős szószerkezetnek** mondjuk, azt a tagját pedig, amely a birtokost nevezi meg, **birtokos jelzőnek**. (Jegyezd meg, hogy ezt külön kell írni: *birtokos jelző*. Ez a szabály, nem tehetünk róla. Én ugyan szívem szerint inkább egybeírnám, *birtokosjelző*-ként, ha hagyná az Akadémia, de hát nem hagyja. Meggondolhatná pedig magát,

hiszen én nem azt akarom itt mondani, hogy maga a jelző „birtokos”, ennek nem is lenne semmi értelme, hanem azt, hogy jelzi, megnevezi a birtokost, ugyanúgy, ahogy az egybeírt *minőségjelző* jelzi/megnevezi a minőséget, illetve a *mennyiségjelző* a mennyiséget.)

Látod már, mire jók ezek a szószerkezetek: a szavakkal az elemeire bontott világ egyes darabjait nevezem meg, a szószerkezetekbeli viszonyokkal meg kifejezem a világdarabok közti viszonyokat. Mégpedig mindig úgy, ahogyan én látom őket. A valóságban például (nélkülem) a bagoly meg a bíró közt nincs semmiféle kapcsolat. Én azonban, ha úgy látom jónak (és számíthatok arra is, hogy te majd jól tudod érteni), a *bagoly* és a *bíró* szó közt predikatív viszonyt létesíthetek, azt állítva ezzel a bagolyról, hogy (a maga módján) ő is bíró.

Mitől alárendelő egy mondatbeli viszony?

Ha a fenti szószerkezeteket megfigyeled, magad is észreveszed, hogy sem a határozóban, sem a birtokos jelzősben a tagok **nem egyenrangúak**. Erről úgy tudsz a legkönnyebben meggyőződni, ha megpróbálsz az egyes szavakat külön-külön elhagyni a mondatból. Ha a birtokos jelzőt elhagyod, a mondat nem egészen azt fogja ugyan jelenteni, de értelmes, jó magyar mondat marad: *Bagoly is bíró a házban*. Ellenben ha a szószerkezet alaptagját, a birtokot jelölő szót hagyod el, akkor muszáj elbúcsúznod a birtokos jelzőtől is, hiszen különben ilyen sületlenség jön ki: *Bagoly is bíró a maga*. Ez nemhogy nem értelmes, de még magyar mondatnak sem válik be. A jelző ugyanis csak a jelzett szón keresztül kapcsolódik a mondatba. Ezért mondjuk **alárendelőnek** az ilyen szószerkezeteket: az **alaptag** úgyszólván maga alá rendeli a másikat (amelyet **determinánsnak** is hívnak). Ezt az **alárendeltséget** éppen így, az alaptag **alá** rajzolással szoktuk szemléltetni, mikor a mondat szerkezeti vázát ábrázoljuk:

[a] bagoly [is] ——— bíró
 |
 -ban
 |
 [a] ház
 |
 -a
 |
 maga

Mint látod, alulról felfelé haladva visszabonthatod a mondatot, de ha felülről kezded, rosszul jársz: ha a *bíró*-t elhagyod, rögtön leszakad minden, ami alatta van.

Vagy itt ez a másik mondat: *Találtam a könyvtárban egy jó könyvet.* A *jó*-t elhagyhatod, a mondat attól még értelmes és jó magyar mondat marad, ha nem is pontosan azt jelenti, amit a *jó*-val együtt. De ha a *könyv* szót hagyod el, a *jó*-t sem tarthatod meg. (Ez érthető is, hiszen a „jó” nincsen önmagában, hanem csak valaminek a minőségeként van, míg a könyvet e minőség nélkül is könnyen elképzelhetni. Könyvről anélkül is beszélhetsz, hogy minősítenéd, de azt, hogy *jó*, csak azzal együtt szoktuk mondani, ami ezt a minőséget hordozza.) Az ilyen szószerkezeteket tehát **alárendelőnek** nevezzük, itt konkrétabban **alárendelő**, **minőségjelzős szószerkezetnek**, amint azt bizonyára magad is tudod.

Miért jó az nekünk, hogy mellérendelő viszonyok is vannak?

Figyeld meg viszont ezt: *Eddig matekból kaptam egy hetest, egy kilencest meg egy nyolcast.* A *hetes*, *kilences* és *nyolcas* között is van valamilyen mondatbeli viszony. De ezek nem függenek egymástól, akármelyiket elhagyhatod anélkül, hogy a másik kettő közül bármelyikről is le kellene mondanod. Az ilyen mondatbeli viszonyt **mellérendelőnek** hívjuk, hiszen ezek a szavak nem egymás **alá**, hanem egymás **mellé** vannak rendelve.

De mit értsünk azon egész pontosan, hogy a *hetes*, *kilences* és *nyolcas* között mellérendelő viszony van? Azt látod bizonyára, hogy ezek

ugyanazzal a *kap* igével alkotnak alárendelő, tárgyas szószerkezetet. De hogy jobban megértsd ezt a dolgot, gondold most el, hogy ezt esetleg másképp is mondhatnád, mégpedig három mondatban, így:

*Eddig matekből kaptam egy **hetest**.*

*Eddig matekből kaptam egy **kilencest**.*

*Eddig matekből kaptam egy **nyolcast**.*

Mind a hárommal igazat mondanál. Én azonban (mint hallgató) furcsállanám ezt, mert számomra nem lenne azonnal világos, hogy mind a három mondat **egyszerre** igaz: úgy is érthetném, hogy a második mondattal helyesbíteni akarod az elsőt, majd valamiért meggondolod magad, s a harmadikkal meg a másodikat érvényteleníted. Ezért nem is mondod ezt így, hanem rögtön összevonod a hármat egyetlen összetett mondattá: *Eddig matekből kaptam egy **hetest**, és eddig matekből kaptam egy **kilencest**, és eddig matekből kaptam egy **nyolcast**.* Az *és* épp azt jelzi, hogy ezek egyszerre, egymás mellett érvényesek, hogy mindaz, amit ezzel az összetett mondattal mondasz, egyetlen bonyolultabb kijelentés, nem pedig három.

Biztosan nem tölem tudod meg, hogy ez is mellérendelő viszony, csak hogy itt nem egy egyszerű mondat két mondatrésze, hanem egy összetett mondat két (illetve itt egyenesen három) tagmondata között áll fenn. Ilyenkor a mellérendelő viszony azt jelzi, hogy a tagmondatokat nemcsak egymás mellé **állítva**, hanem egymás mellé **rendelve** is mondom: úgy, hogy együtt alkossanak egy bonyolultabb közleményt, és összetartozásuk is világos legyen.

Ez a hosszú összetett mondat azonban még mindig nem olyan, amilyet te csakugyan mondani is szoktál. Ugyanis rettenetesen túl van beszélve: hiszen három tagmondata a tárgy kivételével szóról szóra ugyanaz. De minek mondanád el ugyanazt háromszor, mikor van rá szabály, hogy rövidíthetsz is? (Mondanom sem kell, hogy ezek a rövidítési szabályok is a nyelvtanhoz tartoznak.) Elhagyod hát az ismétlődő részeket (más szóval: töröld őket), és csak a különbözőeket tartod meg. Az eredmény ez lesz: *Eddig matekből kaptam egy **hetest**, és eddig matekből kaptam egy **kilencest**, és eddig matekből kaptam egy **nyolcast**.* Vagyis a hosszú

összetett mondatból létrehozol egy praktikusán használható egyszerű mondatot. Ebben viszont most már nem egy tárgy lesz, hanem három, és pedig egymással mellérendelő viszonyban, hiszen ez a viszony az összetett mondatok közötti viszonyból öröklődött át ide.

Ha efelől valami kétséged volna, akkor figyelj még ide egy csöppet. Kinézel magadnak egy szép töltőtollat, de sajnos elég drágán adják. Két különböző dolgot akarsz tehát elmondani: (1) *A töltőtoll szép*. (2) *A töltőtoll drága*. Csakhogy te ezt nem két külön állításként szeretnéd mondani. Összevonod hát őket egyetlen összetett mondatná: *A töltőtoll szép* [ami igen jó dolog], *de a töltőtoll drága* [ami viszont elég baj].

Az előző példában a három egyszerű mondatot az *és* kötőszóval kapcsoltad össze, hiszen ott azok tartalma hasonló volt, inkább kiegészítette egyiké a másikat. Azt a fajta mellérendelést (a tagmondatok között) éppen ezért **kapcsolatos mellérendelő viszony**nak hívjuk. Ha pedig ilyen viszony volt a tagmondatok között, akkor az ismétlődő részek törlésével létrehozott egyszerű mondatban ilyen viszony lett a tárgyak között is: *egy hetest, egy kilencest és egy nyolcast*. (Azért éppen ezek között, mert ezeket tartottuk meg, hiszen ezek különböztek.)

Itt azonban, az utóbbi példában nem az *és*, hanem a *de* kötőszót használod, mert a két mondat tartalma (vagy itt inkább amit hozzájuk gondolunk – lásd a szögletes zárójelben) ellenkezik egymással. Ezért hívjuk az ilyet **ellentétes mellérendelő viszony**nak. Ha pedig most az előbbi recept szerint törlöd az összetett mondatból a fölösleges ismétlést, és létrehozol egy egyszerű mondatot, akkor éppen ez az ellentétes mellérendelő viszony fog átöröklődni abba is: *A töltőtoll szép, de drága*. Itt most persze nem tárgyak között jön létre a mellérendelő viszony, hiszen a két tagmondatban, amelyekből ezt létrehoztuk, nem a tárgy volt különböző (nem is volt bennük tárgy), hanem az állítmány. Az egyszerű mondatban tehát lesz egy többtagú állítmány: *szép, de drága*, ellentétes mellérendelő viszony pedig a *szép* és a *drága* között lesz.

A tagmondatok közötti mellérendelő viszony azonban nem mindig öröklődik át az egyszerű mondatba (mint mondatrészek közötti mellérendelő viszony). Van ugyanis ennek egy feltétele. Figyeld meg a következő két mondatot:

- (1) *Micimackó **boldogan** élt.*
- (2) *Micimackó **a kuckójában** élt.*

Összetett mondatra összevonva: *Micimackó **boldogan** élt, és Micimackó **a kuckójában** élt.* Töröljük az ismétlődéseket: *Micimackó **boldogan** élt **a kuckójában**.* Itt már nem válna be az a megoldás, hogy *Micimackó **boldogan** és **a kuckójában** élt.* Ugyanis a *boldogan* módhatározó, a *kuckójában* meg helyhatározó. Már az összetett mondat tagmondataiban sem voltak egyformák. A tagmondatok közti mellérendelő viszony pedig csak akkor öröklődik át az egyszerű mondatba, ha a kérdéses megmaradó részek ugyanolyan mondatrészek voltak. Innen most már azt is megérted, miért van az, hogy **az egyszerű mondatban mellérendelő viszony csak ugyanolyan mondatrészek között lehetséges.** Egy-tárgy és egy határozó közt például sohasem lehet mellérendelő viszony.

Miért van szükségünk a mondatbeli viszonyok jelölésére?

Azt mondtuk az imént: *kaptam egy **hetest**, egy **kilencest** meg egy **nyolcast**.* A három tárgy közt mellérendelő viszony van, most már azt is tudod, miért. Ha ezt hallom tőled, nem is tudom ezt a viszonyt másképp érteni, mint kapcsolatos mellérendelőként. Neked köszönhetem, hogy nem érthetem félre: *az egy **kilencest** és az egy **nyolcast** közé éppen az én kedvéért tetted oda a **meg** kötőszót,* hogy számonra is legyen világos, milyen viszony van e kettő közt. Az ilyen mondatbeli viszonyra azt mondjuk: **jelölt viszony.** Azért hívjuk így, mert ilyenkor a mondatban valami **hallható jele** van annak, hogy te mint beszélő milyen viszonyra gondoltál.

Még szájbarágóbban így mondhattad volna: *kaptam egy **hetest** meg egy **kilencest** meg egy **nyolcast**.* Az első *meg*-et azonban elhagytad, mert tudod, hogy én is tudom, hogy a kapcsolatos mellérendelő viszonyt egyszerű egymás mellé helyezéssel is ki lehet fejezni, különösen ilyenkor, ha a sor folytatódik, és utóbb a *meg* is következni fog. Tehát rövidítettél. Mivel itt semmi hallható (vagy látható) jele sincs annak, hogy a kettő közt milyen mondatbeli viszony van, az ilyet **jelöletlen viszony**nak tekintjük.

A mondatbeli viszony jelölésének külön eszközei vannak. **Viszonyjelölő elemeknek** hívjuk őket. Ezekre elsősorban nekem, hallgatónak

van szükségem, hiszen te anélkül is tudnád, hogyan értetted, amit mondani akarsz. Én azonban csak ezekből tudhatok rájönni.

A viszonyjelölő elemek különbözhetnek aszerint, hogy milyenfajta viszonyokat jelölnek. Összetett mondat tagmondatai között (ha jelölt) **kötőszóval** jelöljük a viszonyt. Éppen ezért az egyszerű mondatbeli mellérendelő viszonyt sem jelölhetjük egyébbel, hiszen ez a kettő, mint láttuk, szorosan összefügg egymással.

Az alárendelő viszonyok közül egyesek jelöletlenek. Ilyen például a minőségjelzős szószerkezet tagjai közti viszony: *csintalan gyermek*. (Szigorúan véve persze ez is jelölt, hiszen én mint hallgató valamiből csak rájövök, hogy a két szó közt milyen viszony van. De itt a viszonyjelölés nem valami **hallható** viszonyjelölő elemmel történik, hanem a szórenddel. Ezért nem is lehet megváltoztatni a „jelző – jelzett szó” sorrendet.) Máskor az alárendelő viszonyt is valamilyen viszonyjelölő elem jelöli. Ezekből kétfajta van: az egyik **önálló szó**, a másik meg **toldalék**. Önálló szóval alárendelő szószerkezetekben mindig határozói viszonyt jelölünk, az ilyen viszonyjelölő elemet **névutónak** hívjuk: az *erdő mellét lakik* szószerkezetben a *mellét* névutó éppen arra való, hogy jelölje a *lakik* és az *erdő* közötti grammatikai viszonyt, amely egyben egy sajátos térbeli viszonyt fejez ki. De jelölhetjük a határozói viszonyt todalékkal is: *erdőben lakik*. A mondatbeli viszonyokat jelölő todalékokat **ragoknak** nevezzük. (Jó tudnod, a határozóragok csak hangalakjuk szerkezetében különböznek a névutóktól, vagyis abban a semmisségben, hogy hozzá vannak **ragadva** az előttük álló főnévhez, azaz nem önálló szavak, hanem todalékok. Ha ezt jól megjegyzed, és a névutót együtt tanulod majd a határozóragokkal, meglátod, mennyire leegyszerűsödik a nyelvtan megértése.)

A határozói viszonyon kívül minden más alárendelő viszonyt raggal jelölünk (ha egyáltalán jelöljük). A ragot könnyen felismerheted: **ragnak vehetsz minden olyan todalékot (és csakis az olyat!), amely egy egyszerű mondat két mondatrésze közötti mondatbeli viszonyt jelöl**. A raghoz tehát mindig két mondatrész kell, a rag éppen ezek mondatbeli viszonyát jelöli. A tárgyi viszonyt például a *-t* rag: *kenyeret eszik*. **Miért** tárgy tehát a *kenyeret*? Nehogy azt mondd, hogy azért, mert tárgyrag van a végén! Hiszen nem ezért tárgy. Hanem azért, mert most olyasmiről

beszélünk, a világ dolgainak egy olyan viszonyáról, amit a mondatban tárgyi viszonnal jelölünk. **Miért** van ebben a szószerkezetben *-t* tárgyrag? Azért, mert a *kenyér* meg az *eszik* között tárgyi viszony van. **Honnan tudom én**, hallgató, hogy az van köztük? Hát onnan, hogy te a *kenyér*-hez hozzákapcsoltad a tárgyragot, az én kedvemért, nehogy véletlenül félreértselek. Hiszen a mondatbeli viszonyokat a hallgató kedvéért szoktuk valamilyen módon jelölni, ebből tud ő rögtön rájönni, hogy a mondatban mi mivel és milyen módon tartozik össze. Így biztosak lehetünk benne, hogy azt fogja érteni, amit mondani szeretnénk neki.

Jegyezd hát meg: a mondatbeli viszonyok jelöltté tételére külön nyelvtani eszközeink vannak, ezeket **viszonyjelölő elemeknek** nevezzük. Ezeknek eddig három fajtájával találkoztunk: (1) **kötőszókkal**, (2) **névutókkal** és (3) **ragokkal**. Ha ezek valamelyikével van jelölve, akkor a mondatbeli viszonyt **jelöltnek** mondjuk, ha pedig nincs valamilyen **hallható** jele (hanem csak a szórendről lehet felismerni), akkor meg **jelöletlennek**.

Miért olyan praktikus megoldás a többes szám?

Most pedig mutatok neked valamit, amit ugyan te nagyon jól ismersz, hiszen naponta használsz, de nem biztos, hogy valaha is elgondolkoztál rajta.

Kezdjük ezt is az elején. Azt már többször megállapítottuk, hogy a nyelvnek olyannak kell lennie, hogy az ember könnyedén élhessen vele, de ugyanakkor az egész világról lehessen vele beszélni. Vagyis kompatibilis (illeszthető) kell hogy legyen az emberrel is meg a világgal is. Most ehhez azt tesszük hozzá, hogy még ez sem elég. A nyelv ugyanis a **közlés** követelményeinek is meg kell hogy feleljen, hiszen éppen erre való. Nyilván akkor a leghatékonyabb, ha **röviden**, és mégis **egyértelműen** tudunk vele beszélni. Minden nyelvben kell hogy legyenek hát olyan szabályok is, amelyekkel a félreértés veszélye nélkül rövidíthetünk.

Képzeld el, hogy kint jártál éppen az erdőben, és el akarsz nekem mesélni, mit láttál. Azt mondod: *Láttam egy őzet megegy mókust*. Ha jól megnézed, már ebben is van egy rövidítés: azt, hogy *láttam*, csak egyszer mondod, pedig te külön-külön láttad mindegyiket, tehát kétszer is láttál

valamit. Ha nagyon akkurátus volnál, ezekről két egyszerű mondatban számolnál be: (1) *Láttam egy őzet.* (2) *Láttam egy mókust.* De ha azt is jelezni szeretnéd, hogy ez a két állítás egyszerre igaz, és mindkét esemény hasonló körülmények között történt, akkor ezt a két mondatot egyetlen összetett mondatra összevonva így mondanád: *Láttam egy őzet, és láttam egy mókust.* De ez túl van beszélve, hiszen a *láttam* kétszer fordul benne elő. Tovább rövidítesz tehát, így lesz az összetett mondatból egy egyszerű bővített: *Láttam egy őzet, és ~~láttam~~ egy mókust.* (Itt elég csak egyszer mondanod, hogy *láttam*, mivel mindkettőt *láttad*. Ha egyiket csak láttad, de a másikat meg is fogtad, akkor már nem rövidíthetsz, akkor úgy kell mondanod: *Láttam egy őzet, és fogtam egy mókust.*)

A rövidítés következménye az lesz, hogy az *őz* meg a *mókus* egyazon mondatba kerül, mindkettő tárgyként, mégpedig kapcsolatos mellérendelő viszonyba egymással (hiszen az összetett mondat tagmondatai között éppen ilyen viszony volt): *egy őzet meg egy mókust.* Ez is érthető, hiszen ugyanazt akarod mondani egyikről is, másikról is.

De képzeled most el azt, hogy őzet nem láttál egyet sem, mókust viszont sokat. Ha erről mesélve az előbbi szabályt akarnád alkalmazni, abból elég furcsa mondat sülné ki: *Láttam egy mókust meg egy mókust meg egy mókust ...* (tovább is van, mondjam még?) A hallgató feje már hemzsegne a sok mókustól, de te még mindig nem hagyhatnád abba, annyit láttál. De szerencsédre tudsz egy szabályt, amellyel ezt le lehet rövidíteni: a *mókus* szót csak egyszer használod, azt pedig, hogy a többit elhagytad, úgy adod tudtára a hallgatónak, hogy a *mókus*-hoz hozzákapcsolsz egy *-k*-t: *Mókusokat is láttam.* Ezt a *-k*-t már a nyelvtanból is ismered, **többes szám jele** a neve. Ez a jel tehát arra való, hogy a hallgatónak jelezze: több ilyen dologról van szó, de te csak egyszer mondtad a nevét, így rövidítettél.

Ez tehát **jel**, nem pedig rag. Nem is érvényes rá, amit a ragról mondtunk. A raghoz – láttuk – mindig legalább **két szóra** van szükség, a rag maga éppen ezek mondatbeli viszonyát jelöli (pl.: *iskola-ba jár* – itt a *-ba* az *iskola* meg a *jár* közötti helyhatározói viszony jelölője). A jel azonban sohasem mondatbeli viszonyt jelöl, tehát nem viszonyjelölő elem. A jelnek másféle mondatbeli szerepei vannak: a többes szám jele például

azt teszi világossá a hallgató számára (mint ebben az esetben is), hogy a mondat létrehozásakor a beszélő bizonyos szabályok betartásával rövidített.

Az ilyen rövidítés szabálya egyszerű: ha egy mondatban ugyanaz a főnév egynél többször fordul elő úgy, hogy (1) egymással **kapcsolatos mellérendelő** viszonyban vannak, és (2) a különböző előfordulásokhoz nem kapcsolódnak **különböző** jelzők, akkor csak egyet hagysz meg belőlük, és a többes szám jelének hozzáillesztésével jelzed, hogy a többit elhagytad.

Az (1) feltételt már érted. A (2) is világos lesz rögtön, ha megfigyeled a következő példákat. Ahelyett, hogy *az ember és az ember*, természetesen mondhatjuk, hogy: *az emberek*. Ez a legegyszerűbb eset, mert itt az *ember* szónak semmilyen jelzője sincs. Ha ugyanazt a jelzőt kapcsoljuk mindkettőhöz (*az öreg ember és az öreg ember*), akkor is jó így: *az öreg emberek*. Vedd észre, hogy itt nem is egy szót hagytunk el, hanem egy egész jelzős szerkezetet (pontosabban: **két egyforma, egymással mellérendelő viszonyban levő jelzős szerkezet** közül az egyiket!), és a többessel révén a rövidebb forma így is helyettesíteni tudja a hosszabbat.

Viszont ha a két jelzős szerkezet nem egyforma, akkor ez a módszer nem válik be: *az öreg ember és a fiatal ember* helyett például már nem lehet azt mondani, hogy: *az öreg és fiatal emberek*, mert ez mást jelentene, ezt így értené mindenki: 'az öreg emberek és a fiatal emberek'. (Egy másik szabállyal ezt is rövidíthetjük, de nem a többes száméval: *az öreg ember és a fiatal ember*, illetve: *az öreg ember és a fiatal ember*.) Ha tehát ugyanazon főnév két különböző előfordulásához **különböző** jelzők kapcsolódnak, akkor a többes szám rövidítési szabályát nem alkalmazhatjuk.

E (2) feltétel alapján értheted meg az ilyen finomságokat is:

(a) *A biciklik közt különbség van.*

(b) *Bicikli és bicikli közt különbség van.*

Mivel a (b) mondatban nem rövidítettünk, pedig látszólag lehetett volna, a hallgató először is ennek okát próbálja kitalálni. S mivel ő is tudja a szabályt, úgy fogja érteni, hogy itt azért nincs rövidítés, mert a *bicikli* két különböző előfordulásához két különböző jelzőt is hozzá kell értenie,

még ha nincs is a mondatban. Arra, hogy ezt kell tennie, éppen a rövidítés elmaradásából fog rájönni. Ő tehát a (b) mondat értelmét ilyenformán fogja megfejteni: '[Jó] bicikli és [rossz] bicikli közt különbség van.' (Látod, mit tesz a szabályismeret: még azt is megérthetjük a mondatból, ami igazából nincs is benne!)

Szinte látlak, amint most azon gondolkozol: miért kell ezt vajon ilyen bonyolultan mondani? Hiszen egyszerűbben is lehetne: többes számot akkor használunk, ha **több** dologról van szó, egyes számot meg akkor, ha **egyről**. Van neked némi igazad, mégsem tudok egészen egyetérteni veled, mert ha neked hinnék, utána nagyon nehezen tudhatnék megérteni bizonyos dolgokat. A te változatodból ugyanis nem látszana azonnal, hogy a nyelvtani szám **grammatikai kategória**.

Rögtön megérted, mi az én bajom. Ha neked teljesen igazad volna, akkor az egyes és a többes szám használata **kizárólag** azon múlna, hogy egy vagy több dologról van-e szó. Próbáljuk hát ki, így van-e csakugyan. Ha csak ezeket hasonlítom össze: *ember* – *emberek*, akkor a te változatod érvényesnek látszik. De nézd meg ezt: *hat ember*. Világos, hogy nem egyetlen emberről van szó, hiszen benne van, hogy *hat*. Az *ember* mégis egyes számban van! Most azt hozhatod fel a magad mentségére, hogy éppen ezért volna fölösleges még többes számba is tenni: hiszen ha ott van, hogy *hat*, akkor világos, hogy több emberről van szó. Ebben is van valami, de jusson eszedbe, hogy például románul ezt így mondanád: *șase oameni* – vagyis többes számba tennéd az 'ember' jelentésű szót. Vajon mit jelent ez? Azt-e, hogy a románok maguktól nem tudnák kitalálni, hogy *hat ember* több, mint egy? Vagy pedig azt, hogy a többes szám használatának is megvannak a **nyelvenként/grammatikánként eltérő szabályai**? Én inkább az utóbbit hiszem.

Vagy nézd meg ezt: *Sokféle ember van a világon*. Az *ember* egyes számban van, mégsem érti ezt úgy senki, hogy van valahol a világon **egy** ember, aki sokféle. Ez tehát, ha úgy vesszük, egy teljesen „logikátlan” mondat, hiszen egyes számú alakkal jelölünk meg benne több dolgot. Csakhogy a nyelv nem arra való, hogy logikus legyen, hanem hogy beszélni lehessen vele, tudjanak vele szót érteni az emberek. Márpedig ezt mindenki jól érti, ha ismeri hozzá a **grammatikai** szabályokat. Ha például

azt mondom: *a macskák farka*, akkor a *farka* ugyan egyes számban van, de te mégsem érted úgy, hogy a sok macskának egyetlen közös farka volna, hanem úgy érted éppen, ahogy kell: egy macska, egy fark. Ha viszont mindenáron „logikusan” akarnám mondani, figyelembe véve, hogy több macskához rendesen több fark tartozik, akkor ez jönne ki: *a macskák farkai* – csak hogy te ebből nem érthetnél egyebet, mint azt, hogy egy-egy macskának több farka is van!

Ha pedig még ez sem volna neked elég, akkor most ezt figyeld meg: *A mókusok fürgék*. Az alany és az állítmány is többes számban van. Az még csak hagyján, hogy a *mókusok* többes számú, hiszen nem egy mókusról van szó, hanem sokról. (Tehát lehet így érteni: *A mókus meg a mókus meg a mókus meg a ...*) De a *fürgék*? A *fürgé* melléknév, egy tulajdonságot jelöl, az meg nem olyasmi, amit meg lehetne számolni, vagy amiből több is lehetne. Mégis lehet neki többes száma. Mert itt a többes számnak egyértelműen és kizárólag **grammatikai** szerepe van: a *fürgék* nem mint melléknév, hanem mint állítmány van többes számban. Éspedig azért, mert van a magyarban egy olyan szabály, hogy **az állítmány számát mindig egyeztetni kell az alanyéval** (ezt meg nekem beszéd közben éppen a te kedvedért muszáj betartanom, hiszen te mint hallgató többek között pontosan erről fogod majd felismerni a predikatív viszonyt).

Jól figyeld meg, hogy azt hogy mondtuk: az **állítmány** számát egyeztetjük az alanyéval. Nem az alany számát igazítjuk tehát az állítmányéhoz, hiszen ez képtelenség is volna (gondold csak végig!), hanem fordítva. Hogy az alany milyen számú, az nem függhet az állítmány számától. Ezt csakis az dönti el, hogy én miről akarok beszélni. Elsődlegesen az alanynak van száma, az állítmánynak pedig nincs, csak **az egyeztetés következményeként** lesz majd.

Ha pedig most azt szeretnéd megérteni, mi is tulajdonképpen az egyeztetés, akkor megint úgy jársz jól, ha arról gondolkozol el, mire jó ez neked, beszélőnek, illetve nekem, hallgatónak. Neked, ha jól meggondoljuk, nem sokra: hiszen te úgyis tudod, mit akarsz mondani. Nekem viszont annál fontosabb: ha tudom a szabályt, akkor én éppen az egyeztetés megléte alapján veszem észre azonnal, hogy a *mókusok* meg a *fürgék* összetartozik, éspedig úgy, hogy köztük alany–állítmány viszony (azaz

predikatív viszony) van. Látod már, mi az egyeztetés: a mondatbeli viszonyok **jelölésének** egy sajátos módja. Egy mondatbeli viszonyt a viszonyjelölő elemeken kívül az egyeztetés által is jelöltté lehet tenni. Ez az egyeztetés tulajdonképpen értelme.

Mire jó az első és második személy?

Térjünk most vissza arra, hogy miről is szoktunk mi beszélni. Azt mondtuk, az egész világról. Ebben azonban mi is benne vagyunk mindnyájan, én is meg te is. És gyakran megtörténik, hogy éppen azért beszélek, mert magamról akarok valamit mondani neked. Mi is történik ilyenkor?

Hogy világosabb legyen, elevenítsük fel, amit a beszédfolyamatról tudunk. Azt mondtuk, ebben a következő főszereplők vesznek részt: (1) a beszélő, (3) a beszéd tárgya, (6) a hallgató.

Mikor magamról beszélek, olyankor mindig kettős minőségemben vagyok része a közlésnek: egyrészt beszélőként (1), másrészt meg a beszéd tárgyaként (3). Vagyis az (1) és (3) egybeesik. Máskor nem magamról beszélek, hanem rólad, aki hallgatsz. Ilyenkor a (6) és (3) esik egybe. Mivel nagyon gyakran kell magunkról vagy a hallgatóról beszelnünk, a beszéd ilyen sajátos tárgyaira külön szavaink vannak: az *én*, illetve a *te*. Ezáltal leegyszerűsödik a beszéd, és sok félreértésnek lehet elejét venni.

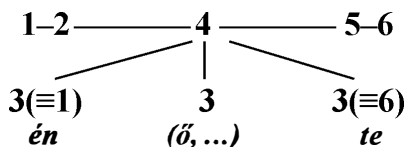
Hiszen képzelj csak el, mi volna ezek nélkül. Lehetne vajon ilyen nyelven beszélni? Persze hogy lehetne. Jusson eszedbe, hogyan beszélnek az indiánkönyvekben az indiánok! Ha például Kajla Fül hűséget fogad Tüskés Szakáll nevű fehér barátjának, ezt nem úgy mondja meg neki, hogy: *Én a te barátod leszek*, hanem úgy, hogy: *Kajla Fül barátja lesz Tüskés Szakállnak*. Vagyis nem jelzi a mondatban, hogy akiről beszél, az ugyanaz, mint aki beszél, illetve aki hallgatja. (Persze az indián nyelvekben is van *én* meg *te*; az indiánkönyvek szerzői talán azért hitték, hogy nincsen, mert az indiánok egy ilyen egyszerűsített angolt beszélhettek.)

Figyeld meg továbbá, hogyan beszél magáról a kisgyerek, illetve hogyan beszélnek őhozá. Nem azt mondja, hogy: *A maci az enyém*, hanem: *Maci Öcsié*. Az anyukája is így szokta nyugtatni: *Kap Öcsi mindjárt finom tejecskét!* A gyermek számára ugyanis még túl bonyolult

feladat arra is figyelni, hogy a beszéd tárgya azonos-e a beszélővel, illetve a hallgatóval. Nem is lehet azt könnyű megtanulni, mi is az, hogy *én* meg *te*, mikor ezek mindig más-más személyre vonatkoznak, aszerint, hogy ki beszél, illetve kihez szól a beszélő. (Ezen alapszik az a mondóka is, amivel talán téged is beugrattak, mikor még kicsi voltál: „Én vagyok *én*, te vagy *te*. Ki a számár: *én* vagy *te*?” Ha erre azt mondtad, hogy *te*, akkor azt a másik nagyon helyeselte, hiszen a mondóka szerint abban egyeztetek meg, hogy aki most a *te* nevet viseli, az te vagy.)

A kisgyermekkel azért is beszélnek így, mert az *én* és *te* nélkül a nyelvtan is sokkal egyszerűbb. Ahol nincs *én* meg *te*, ott nyilván igeragozás és birtokos személyragozás sincs (és egyáltalán: semmiféle személyragozás). A nyelv kialakításakor az ember mégis a bonyolultabb szerkezetű megoldást választotta, éspedig éppen a rövid, egyszerű és mégis egyértelmű közlés kedvéért. Mert képzelj csak el, hogy Laci barátod (tizedikes fejje!) azzal áll a mamája elé, hogy: **Lacinak fáj a feje**. Mire a mamája: *Melyik Lacinak?* Hiszen saját csemetéjén kívül legalább három Lacit ismer még. Az *én* szó nélkül (illetve ami ezzel velejár: az *-m* birtokos személyrag nélkül) Laci csak úgy tudna ezen segíteni, ha ilyen körülményesen beszélne magáról: *Balogh Lacinak, Balogh Károly és Baloghné Nagy Róza fiának fáj a feje*. Mennyivel egyszerűbb a dolga, ha ennyivel is elmondhatja félreérthetetlenül, mi baja: *Fáj a fejem!*

Módosítsuk most ennek megfelelően a közlésfolyamat ábrázolását:

Felül vannak azok, **akik beszélgetnek**, illetve ami **köztük történik**, közéjük a beszéd tárgya, **aki(k)ről/ami(k)ről szó van**, alul pedig a beszéd tárgyának **neve**. És ezzel érted is az egyik legfontosabb grammatikai kategória, a **nyelvtani személy** fogalmát. Ez a beszélőnek és a hallgatónak a beszéd tárgyához (a megnevezett dologhoz) való viszonyára utal: arra, hogy azonos-e vele, vagy nem. Ha a megnevezett dolog a beszélővel azonos, akkor az erre utaló szót **első személyűnek**, ha a hallgatóval, akkor

második személyűnek, ha meg egyikkel sem, akkor **harmadik személyűnek** nevezzük. Első személyű az *én*, második személyű a *te*. Fontos, hogy ezek a szavak csakugyan utalnak is az azonossági viszonyra, hiszen különben nem volnának első, illetve második személyűek: a fentebbi „indianosan” szerkesztett mondatban a beszélő szintén magáról, illetve a hallgatóról beszél, de az általa használt szavak (tulajdonnevek) ettől még nem lesznek első vagy második személyűek, hiszen nem utalnak az azonosságra.

A vázlatban az *ő* zárójelben van, és három pont is követi, mert 3. személyű nemcsak az *ő*, hanem bármi, amiről beszélni lehet, és ami nem első vagy második személyű. Még egyszerűbb úgy mondani, hogy az *én* és *te* kivételével minden 3. személyű, az egész világ. (A főnevek jellemzőskor ezt – hogy ti. 3. személyű – éppen azért nem kell elmondani, mert magától értetődő, hogy minden főnév alapértelmezés szerint 3. személyű. Ezt jó, ha megjegyezed mégis, mert csak így értheted meg, miért éppen egyes szám 3. személyű az igealak ebben a mondatban: *Esik az eső*. Azért, mert az alany főnév, **tehát** 3. személyű, emellett egyes számú, az állítmány pedig szám és személy tekintetében **mindig** az alanyhoz igazodik.)

De te már azt is tudod, hogy az *én* és *te* mellett van *mi* és *ti* is, sőt azt is, hogy ezek többes számú alakok. Azt azonban vajon észrevetted-e már, hogy ez a többes szám másfajta, mint az, amelyről korábban beszéltünk? A *mi* ugyanis nem úgy többes száma az *én*-nek, ahogy a *mókusok* a *mókus*-nak: nem érthető úgy, hogy 'én meg én'. Hiszen 'én'-ből nincs is több: beszélni mindig csak egyvalaki beszél. A *mi* valójában azt jelenti: 'én és még valaki(k)'. Ezen belül is két eset van, aszerint, hogy a „valaki(k)”-be a hallgató is beleértődik-e, vagy nem. Például: *Mi [= én meg te/ti] ezt jobban tudjuk*, illetve: *Mi [= én meg valaki(k)] teveled nem tárgyalunk*. A magyarban ennek nincs nagy jelentősége, de vannak nyelvek, amelyekben külön személyes névmás van egyikre és másokra: az ún. inkluzív, illetve exkluzív „mi”. (Meg is járta velük egy misszionárius: mikor eldörögte a szószékről, hogy „mi mindnyájan meg fogunk bűnhődni bűneinkért”, maga is elcsodálkozott rajta, mennyire helyesli a hallgatóság. Ugyanis véletlenül azt a „mi”-t használta, amelybe a hallgató nem értődik bele.) De a magyarban is számolni kell valamelyest ezzel a

kettősséggel, hiszen az igenlő válaszokban éppen aszerint használunk *mi* vagy *ti* névmást, hogy a kérdésbeli *mi*-t hogyan értettük. Például: *Hát mi vagyunk ezért a hibásak?* Az igenlő válasz lehet: *Mi* – ha a hallgató beleértette magát a *mi*-be, és: *Ti bizony* – ha nem értette bele.

A *ti*-velegycsökkentés a helyzet. Mikor több hallgatóra együttesen vonatkozik, olyankor a *te* többes számának is fel lehet fogni, hiszen csakugyan jelenthet olyasmit, hogy 'te meg te meg te ...'. De van, mikor egyetlen hallgatónak mondjuk, ilyenkor a *ti* is azt jelenti: 'te és még valaki(k)'. Az ilyen *ti* is ugyanolyan többes számú, mint a *mi*. Vedd észre, hogy ez egy sajátos többes szám. Ha a *-k* jelest **sokszorozó többes számnak** neveznénk (pl. a *mókusok* 'több mókus'-t jelent), akkor emennek meg **hozzárendelő többes szám** lehetne a neve. Nemcsak a *mi* és *ti* névmásban találkozunk vele, hiszen hasonló jelentésűek ezek is: *Pisták* ('Pista és néhány hozzá tartozó személy'), *a jegyzőék*. (Az *-ék*-et ugyan a magyar nyelvtani hagyomány szerint a képzők között tartjuk számon – tehát ha jól akarsz, vizsgán te is annak nevezd majd! –, pedig ez inkább hozzárendelő többesjel, ami onnan is látszik, hogy ha ilyen toldalékos alanyunk van, akkor az állítmány is mindig többes számú: *Apádék mit szólnak ehhez?* Figyeld meg, hogy itt az *-ék*-et egy birtokos személyraghoz kapcsoltuk, képzővel ezt sem tehetnénk meg egykönnyen.) Az *ők*, mint látod, *-k* jeles, mint a sokszorozó többes számú alakok, hiszen érthető úgy, hogy 'ő meg ő', noha értelme szerint ez is lehet hozzárendelő: 'ő és még néhány hozzá tartozó személy'.

Nem tudom, felfigyeltél-e rá fennebb, hogy mikor ezt az éppen tárgyalt **grammatikai kategóriát** megneveztük, **nyelvtani** személynek mondtuk, nem akármilyennek tehát. Ez pedig azt jelenti, hogy bármely szóról csakis **mondatbeli viselkedése** alapján tudjuk eldönteni, hogy hányadik személyű, ezt nem árt, ha jól meg is jegyzed magadnak. Nem elég tehát tudni, hogy a közlésfolyamatban mi a szerepe a szóval megnevezett dolognak vagy személynek. Itt vannak mindjárt a magázó (vagy önöző) névmások: *maga*, *ön*, *maguk*, *önök*. Ezek mindig a hallgató(k)ra utalnak. De vajon ettől mindjárt második személyűek is lesznek? Próbáljuk ki! Azt mondja a tévébemondó: *Reméljük, hogy Önök is velünk maradnak*. Így mondja: *maradnak*, nem pedig úgy, hogy: *maradtok*. Oka van rá,

hogy így mondja. Az *ön*, *önök* ugyanis nyelvtanilag harmadik személyű! **Honnan tudjuk**, hogy az? Hát éppen a mondatbeli viselkedéséből: az állítmányt ugyanis nemcsak számban, hanem személyben is mindig egyeztetni kell az alannyal. Éppen az egyeztetés, az állítmány harmadik személyű igealakja mutatja meg, hogy az *ön(ök)* – bármennyire furcsállnád is – harmadik személyű.

Ha most csakugyan meg volnál lepődve, ez arra vallana, hogy mindmostanáig te a nyelvtani személyt nem a mondatbeli viselkedése alapján próbáltad megállapítani, hanem az illető névmással megnevezett személy közlésfolyamatbeli szerepe alapján: úgy okoskodtál, hogy a második személy az, akihez szól a mondat. Most már látod, hogy ez igaz is, meg nem is: annyi ugyan igaz belőle, hogy a nyelvtani második személy rendszerint a hallgató(k)ra vonatkozik, de fordítva már nem áll: a hallgató(k)ra nemcsak második személlyel lehet utalni, hanem harmadikkal is, sőt bizonyos helyzetekben még elsővel is, például ebben: *Na mi van? Álldogálunk, álldogálunk?* Most már azonban érted, hogy nyelvtani személy eldöntéséhez neked az illető szó mondatbeli viselkedését kell figyelembe vened.

A nyelvtani személlyel azért is érdemes tisztában lenned, mert ennek rendkívül nagy jelentősége van a grammatikában, nemcsak a magyarban, hanem a világ legtöbb nyelvében. Ennek egyik következménye ugyanis az igeragozás.

Mert mi is tulajdonképpen az igeragozás? Aki nem a lényegre kíváncsi, hanem csak egy meghatározásra, most azt mondja: az igeragozás az ige ellátása különböző személyragokkal. De mit értünk vajon jobban, ha ezt tudjuk? Semmit. Mert éppen az nem derül ki, hogy mire való az egész, hogy mi is igazából az igei személyrag. Nézd meg inkább ezt a mondatot: *Jancsi olvas*. Ebben nincs igerag. Ha azonban a *Jancsi-t én-re* cseréled, akkor már így mondod: *Én olvasok*, ha pedig *te-re*, akkor meg így: *Te olvasol*. Az állítmány mindegyik esetben az *olvas*, amelyhez igei személyragok járulnak, de nem mindig ugyanazok. Hogy éppen melyik, az attól függ, hogy az alany hányadik személyű. Ha még emlékszel rá, amit a jelölt és jelöletlen mondatbeli viszonyokról megértettünk, akkor most már magad is könnyen rájössz arra, hogy az igei személyrag tulajdonképpen viszonyjelölő elem, mégpedig a predikatív viszony jelölője. És

tán még arra is, ha ezt egy kicsit is továbbgondolod, amire sok nyelvtan-könyvrónak mindmáig nem sikerült, hogy ti. milyen hiábavaló próbálkozás volna az igeragozást mondaton kívül megértened: hiszen annak úgy az égvilágon semmi értelme.

Miért nem értheted meg az igeragozást a mondaton kívül?

Induljunk ki abból, amit te már biztosan tudsz: abból, hogy a magyar nyelvben az alany és állítmány közötti viszony (azaz a predikatív viszony) jelölt. A viszonyjelölés eszköze pedig a személyragozás, illetve a számbeli egyeztetés.

Ez azonban így túl elvont lehet neked, nem is biztos, hogy csakugyan érted, mit jelent ez valójában. Lássuk hát egy kicsit konkrétan. (Most majd gondolkodnod is kell ám egy kicsit, de remélem, ha egyetemre készülsz, a gondolkodás talán nincsen ellenedre.) Itt van ez a mondat: *Indul a vonat*. Ha ezt az egyszerű mondatot önmagában nézed, arra gondolhatsz, hogy itt bizony nincsen semmiféle viszonyjelölés: van benne egy alany meg egy állítmány, de egyéb semmi. Nézzük azonban, mi történik, ha az alanyt többes számba tesszük! Akkor már így mondjuk: *Indulnak a vonatok*. Írjuk ezt most fel úgy, hogy a mondat grammatikai szerkezetét is világosan lássuk (a nyíl hegye a felé az elem felé mutat, amely megköveteli, hogy a mondatban ott legyen az az elem is, amely felől a nyíl őfelé mutat):

A vonatok —→ -nak ←— indul

A ragot azért tettem középre (noha a mondatban nem ott van a szórendi helye), mert így jobban látod, hogy ez valójában viszonyjelölő elem (éppen ezért hívjuk **rag**nak). Ezért is mutat felé két nyíl is, mint minden rag felé egyébként, hiszen ez az elem éppen annak a két szónak a mondatbeli viszonyát jelöli. De felírhatjuk így is, ha neked úgy jobb:

Indul —→ -nak ←— a vonatok

Ha most ebbe a mondatba különböző számú és személyű alanyokat helyezünk, akkor a következő megoldásokat kapjuk (E_1 = egyes szám

első személy, T_2 = többes szám második személy, $-\emptyset$ = raghiány):

E_1 [= én]	→	-ok	←	indul
E_2 [= te]	→	-sz	←	indul
E_3 [= ő, <i>fn</i>]	→	$-\emptyset$	←	indul
T_1 [= mi]	→	-unk	←	indul
T_2 [= ti]	→	-tok	←	indul
T_3 [= ők, <i>fn-k</i>]	→	-nak	←	indul

Ha ebből egy általános érvényű szabályt akarunk felállítani, akkor azt így írhatjuk fel (PVj = predikatív viszonyjelölő, azaz: igei személyrag):

$$\text{ALANY} \longrightarrow \text{PVj} \longleftarrow \text{ÁLLÍTMÁNY}$$

Nagyon fontos dolgokat érthetsz majd meg, ha most jól megjegyezed, hogy ez a séma **minden** magyar mondatra érvényes. Ha hiszed, ha nem, még a névszói állítmányú mondatokra is! Maradjunk azonban egyelőre az igei állítmányúaknál.

A predikatív viszonyjelölőnek két figyelemreméltó tulajdonsága van:

- (1) a mondatba **csakis igéhez kapcsolva** építhető be (tehát főnévhez vagy melléknévhez nem kapcsolható), és
- (2) **hatféle változata** van, ezek közül pedig – mint fennebb is láthatod – aszerint választjuk ki az éppen odaillőt, hogy az alany milyen számú és személyű.

Itt azonban van még egy kis bonyodalom. Amit fentebb felvázoltunk, az érvényes ugyan az *indul* esetére, de már az *alszik*-éra nem egészen. Itt ugyanis már a következőképpen alakulnak a mondatok: *én alszom, te alszol, ő alszik*. Tovább már megegyeznek a ragok. A predikatív viszonyjelölő elemekből ugyanis két sorozatunk is van, az pedig, hogy éppen melyik sorozatot kell választanunk, attól függ, hogy az állítmányi helyzetben milyen ige van. Az igék ugyanis a magyar nyelvben két csoportot alkotnak, az egyik az **ikes** igéké, a másik meg az **ikteleneké**. Nem kell

megmondanunk, hogy egy ige miért ikes vagy miért iktelen, hiszen ez nem valamilyen szabály következménye, hanem a magyar ige egyik **grammatikai** jellemzője. Ezt tehát csak tudomásul vesszük, nem értelmezzük: olyan, és kész. A szabály pedig az, hogy ha a mondat állítmánya ikes ige, akkor az ehhez illő viszonyjelölő-sorozatot választjuk (jelöljük ezt így: **PVj_{-ik}**), ha meg nem ikes ige, akkor a másikat, az általános érvényűt (jelölve: **PVj**).

Mikor tehát mondatot alkotunk, akkor az első szabály, amit alkalmaznunk kell, a következő:

(1) $PVj \rightarrow PVj_{-ik}$ / Állítmány: ikes ige

Ez úgy olvasandó, hogy: **ha** az állítmány ikes ige, akkor (és csakis akkor) PVj -ként a PVj_{-ik} sorozatot választjuk, és **minden más esetben** a PVj sorozatot.

A megfelelő sorozatokból pedig ezután (második lépésként) aszerint választjuk ki a mondatba illőt, hogy az alany hányadik személyű. Ezt akár szabályokba is foglalhatjuk, ilyenformán:

(2a) $PVj_{-ik} \rightarrow -(o)m$ / Alany: E_1

$PVj_{-ik} \rightarrow -(o)l$ / Alany: E_2

$PVj_{-ik} \rightarrow -ik$ / Alany: E_3

Tovább ugyanúgy folytatódik, mint az iktelen igék esetében. Az élet persze mindig bonyolultabb, mint a teória: amit mi itt fentebb szabályban rögzítettünk, az csak nagyjából felel meg annak, ahogyan mi tényleg beszélünk, a szabály tehát nagyon le van egyszerűsítve. Vannak például olyan igék, amelyek csak egyes szám harmadik személyben viselkednek ikesként, a többi személyben ugyanúgy ragozzuk őket, mint az ikteleneket. Például: *Ez a gyerek elég csúnyán bánik a többiekkel*. Ha az alanyt *én*-re cseréljük, az eredmény csakis ez lehet: *én csúnyán bánok*, nem pedig *bánom*, és második személyben is *bánsz*, nem *bánol*. Sőt a magyarok elég nagy részének (talán a többségének) a fejében olyan magyar nyelv van, amelynek szabályai szerint például az *alszik* igét is így kell ragozni: *én alszok*, *te alszol*, *ő alszik*. Ha te is közéjük tartozol, ne restelld nagyon, hiszen az *alszok* is ugyanúgy magyarul van, mint az *alszom*. Akkor azon-

ban azt is meg kell tanulnod, hogy otthonra, házi használatra, illetve a barátaiddal való beszélgetésben az *alszok* is beválik ugyan, de írott szövegben, például iskolai fogalmazásban nem: ott a szabvány szerinti magyar nyelv szabálya szerint azt kell írnod: *alszom*. És vannak olyan beszédhelyzetek, ahol elvárják tőled, hogy beszéd közben is így mondd, például ha nagy nyilvánosság előtt kell beszélned, mert úgy választékosabb.

Ha az állítmány nem ikes ige, akkor a következő szabályokat alkalmazzuk:

(2b) PVj $\rightarrow$ -(o)k / Alany: E₁

PVj $\rightarrow$ -sz / Alany: E₂

PVj $\rightarrow$ -Ø / Alany: E₃

PVj $\rightarrow$ -unk / Alany: T₁

PVj $\rightarrow$ -tok / Alany: T₂

PVj $\rightarrow$ -nak / Alany: T₃

Ezek is így olvasandók: **ha** az alany egyes szám első személyű, **akkor** (és csakis akkor) a predikatív viszony jelölőjeként a PVj-k sorozatából a -k-t kell választani.

Most már biztosan érted, miért képtelenség az igeragozást a mondaton kívül megérteni. (Hányan próbálják pedig!) Hiszen ha az igét kiemeled a mondatból, ha nincs mellette az alany, amin múlik minden, akkor hogyan, minek alapján lehetne azt vajon egyáltalán eldönteni, hogy melyik személyrag járul hozzá, és hogy lehetne azt megérteni, hogy miért éppen az járul hozzá, nem egy másik? Éppen azért hívjuk az ilyeneket **személyragoknak**, mert kiválasztásuk a jelölt viszony egyik pólusának (esetünkben az alannak) a **nyelvtani személyétől** függ.

Lehet, hogy most úgy gondolkozol: maradt volna a tojásban, aki ezt így találta ki, jól összebonyolította a dolgunkat. Hát nem lett volna egyszerűbb egyetlen viszonyjelölő elemmel beérni (vagy éppen eggyel sem)? Miért ne mondhatnánk így: *én olvas, te olvas, ő olvas, mi olvas, ti olvas, ők olvas*? Így is meg lehetne érteni, mit akarunk mondani, hiszen vannak nyelvek, amelyekben csakugyan így kell beszélni. Az angolban például jelen időben majdnem így van, múlt időben meg pontosan ezt találjuk: *I saw* 'láttam' egész pontosan: „én látott”, *you saw, he/she/it*

saw, we saw, you saw, they saw. Miért nem volt vajon nekünk is jó egy ilyen egyszerű megoldás?

Van neked valami igazad, hiszen így is lehetne beszélni. Én mégis azt mondom erre, hogy inkább azt figyeld meg, milyen ügyesen van ez kitalálva. Mert van ám ennek egy csomó előnye is, ha nem vetted volna észre. Ha nem volnának személyragjaink, akkor a mondatból sohasem hagyhatnánk el az alanyt, mindig ki kellene tenni, mint az angolban, mert különben nem lehetne kitalálni, kiről, miről beszélünk tulajdonképpen. Így azonban, ha te mint hallgató tudod, hogy a PVj a mindkettőnk által ismert szabály szerint csakis akkor lehet *-k*, ha az alany E_1 (vagyis *én*), akkor nekem nem muszáj azt mondanom, hogy: *Én sietek*. Elég annyi, hogy: *Sietek*. Hiszen a *-k*-ból te úgyis kitalálsz, hogy az alany nem lehet más, mint az *én*. (Az ilyen alanyról, amely már nincs ott ténylegesen a mondatban, csak a mondat valamelyik eleméből, leggyakrabban az igei személyragból lehet rá következtetni, a felvételizők általában szokták tudni, hogy **rejtett alany**nak hívjuk. Úgy látszik, ezt elég érdekesnek találják ahhoz, hogy meg is jegyezzék, lehet, hogy a tanárok is több gyakorlatot végeztenek az ilyenek felismertetésére.) Továbbá: ha az alanyt ilyen esetben elhagyhatom, akkor az is jelenteni fog valamit, ha nem hagyom el mégsem. Ezt a lehetőséget tehát felhasználhatom az alany nyomatékosítására: *Én sietek [nem te]*. (Ha tudsz angolul vagy franciául, akkor most biztosan méltányolni tudod a magyarnyelvnek ezt a lehetőségét. Ezekben a nyelvekben nincsenek pontosan azonosíthatóan személyhez kötött PVj-k, ezért a személyes névmást sem lehet elhagyni, így aztán a nyomatékosítást sem lehet olyan egyszerűen megoldani, mint magyarul, hanem mindig olyasmit kell mondani, hogy: 'én vagyok az, aki ... [pl. siet]': *It's me, who ...*, *C'est moi, qui ...*)

További leleményesség ebben a rendszerben, hogy ha az alany E_3 , és ha az ige nem ikes, akkor a PVj a $-\emptyset$, vagyis a **raghiány**. A raghiány nem ugyanaz, mint a semmi. A semmi, az egyszerűen semmi, azzal nem is igen lehetne kezdeni semmit: a semmi semmire sem lehet jó. A hiány azonban mindig **valamihez képest** hiány: mindig valaminek a hiánya. Ezért is lehet vele jelölni valamit: hiszen te nemcsak a *sietek*-ből tudod kitalálni, hogy az alany az *én*, hanem a *siet[- $\emptyset$]*-ből is, hogy az alany E_3 .

Mégpedig onnan tudod kitalálni, hogy ismered a szabályt: ha az alany nem E_3 , akkor a PVj mindig egy testes személyrag. Ha tehát itt nincs ilyen, akkor az alany nem lehet más, mint E_3 .

Az pedig, hogy a PVj éppen az E_3 alany esetében $-\emptyset$, azért igen praktikus dolog, mert éppen az ilyen alanyú mondatból kell a legtöbbet alkotnunk. Hiszen az alany legtöbbször egyes számú főnév, márpedig az ilyen főnév személy tekintetében definíció szerint mindig E_3 értékű (jusson eszedbe: az *én/mi* első személyű, a *te/ti* második személyű, és tovább minden, ami nem első vagy második személyű, az – vagyis, hogy úgy mondjam, az egész világ – harmadik személyű).

Ha most visszaemlékszel arra, amit a jelölt és jelöletlen mondatbeli viszonyokról mondtunk, akkor azt is látod, hogy ezt a dolgot úgy is felfoghatjuk, hogy: ha az alany E_3 (és ha az állítmány nem ikes ige), akkor a predikatív viszony jelöletlen. Ebben sok igazság van csakugyan, mégsem egészen jó ezt így mondani. Tudniillik éppen amiatt, hogy ez a viszony minden más esetben jelölt, itt maga a hiány is óhatatlanul viszonyjelölővé válik. Inkább azt mondhatjuk, hogy **a magyar mondat alanya alapértelmezés szerint E_3 .**

Az alapértelmezés szerinti érték valószínűleg új fogalom számodra. Azt az értéket jelenti, amelyet érvényesnek (magától értetődőnek) tartunk akkor is, ha külön nem mondják is meg, mindaddig, amíg valami ezt az értéket meg nem változtatja. Jobban megérted, mi ez, ha azzal a számítógépes szövegszerkesztő programmal hasonlítom össze, amellyel ezt a szöveget éppen írom neked. Ez úgy van beállítva, hogy a szöveg kinyomtatásakor a bal margó alapértelmezés szerint 3 cm, a jobb meg 2,2 cm. Ezt a program „magától is tudja”, ezért a margóra vonatkozó utasítást csak akkor kell külön megadnom, ha el akarok térni ettől az értéktől, vagyis más – keskenyebb vagy szélesebb – margóval akarok nyomtatni.

Valahogy így vagyunk a mondattal is: a magyar mondat alapértelmezés szerint **kijelentő módú, jelen idejű, és alanya E_3 .** Ezért egyikre sem utal külön elem a mondatban: a kijelentő módnak és a jelen időnek nincs jele (pontosabban: $-\emptyset$ a jele), az E_3 -ű alany esetében is hiányzik a PVj. Ha ezek közül bármelyiket megváltoztatjuk, azt valamilyen nyelvtani elemmel kell jelölnünk: mód- vagy időjellel, igei személyraggal.

Vedd észre, hogy ha a mondat felszólító módú, akkor megváltozik az alany személyének alapértelmezés szerinti értéke is! Hogy is ragozunk felszólító módban? [*Én*] *tanul-j-a-k*, [*te*] *tanul-j-Ø*, [*ő*] *tanul-j-on*. Itt az E₂ az alapértelmezés szerinti alany, ez az, amire legfeljebb csak a rag hiánya utal. És ez érthető is, hiszen felszólítani igazából nem is szoktunk mást, csak a hallgatót, a többi ilyen módú igealak inkább csak grammatikai okokból fordul elő a nyelvben. (Ez is mutatja, hogy amit fentebb szabályként felírtunk a PVj-k kiválasztására vonatkozólag, az kissé le van egyszerűsítve: úgy lehetne pontosabb, ha az alapértelmezéstől eltérő módokat és időket is figyelembe véve finomítanánk az egyes szabályokat.)

Mindeddig azonban csak igei állítmányú mondatokat vizsgáltunk. Hogy a névszói állítmány esetében mi történik, arról majd a következő részben lesz szó. Te azonban ne siesd el a dolgot az elolvasásával, inkább állj meg itt egy kicsit gondolkodni, és próbálj meg előbb magad rájönni a névszói állítmányok esetében működő szabályra!

Miért vannak a névszói mellett névszói-igei állítmányok is?

Ha megfogadtad, amit az előző rész végén tanácsoltam neked, akkor most előre vagy: talán magad is rájöttél már arra, hogy hogyan történik a predikatív viszony jelölése olyankor, ha az igeinek nem igei, hanem névszói állítmánya van.

Emlékszel rá, hogy az előző részben az alany és (igei) állítmány közti viszony jelölőjét nem igei személyragnak neveztük (pedig amúgy az), hanem általánosabb néven **predikatív viszonyjelölőnek** (PVj). Ez ott nem okozott zavart, de igazi hasznát csak most fogod megérteni.

Azt mondtuk, **minden** magyar mondatra általánosan érvényes a következő szerkezet:

$$\text{ALANY} \longrightarrow \text{PVj} \longleftarrow \text{ÁLLÍTMÁNY}$$

Nézzük hát, mi lesz akkor, ha az állítmány nem ige, hanem például melléknév. Ha mondjuk a macskáról olyasvalamit akarsz állítani, amit melléknévvel lehet kifejezni (pl. azt, hogy kíváncsi), akkor a mondat általános szerkezete szerint az alany ez lesz: *a macska*, az állítmány a *kíváncsi*, és kell még hogy legyen a mondatban egy PVj. Ennek kiválasz-

tásában az előző részben megállapított szabályt alkalmazod: mivel az állítmány itt nem íkes ige (hiszen ezúttal nem is ige), az általánosan érvényes PVj-sorozatból kell a megfelelőt kiválasztanod, mégpedig az alany személye és száma szerint. Itt az alany egyes számú főnév, tehát az egyes szám harmadik személyű ragot választod ki. Ez pedig nem más, mint régi jó ismerősünk: a raghiány, vagyis a $-\emptyset$. Mondatunk tehát így fog összeállni:

A macska $\longrightarrow -\emptyset \longleftarrow$ *kíváncsi*.

Ha azonban nem a macskáról akarsz állítani, hogy *kíváncsi*, hanem magadról, akkor a mondatba a *macska* főnév helyett az *én* névmás kerül alanyként. Ehhez pedig, mint már tudjuk, nem a $-\emptyset$ (E_3) PVj tartozik, hanem a $-k$ (E_1). A mondat tehát így alakul:

Én $\longrightarrow -k \longleftarrow$ *kíváncsi*.

Csak hogy itt bajba kerülsz: itt már muszáj egy ragot is bevinne a mondatba. A PVj funkciójú ragnak azonban igen szigorú szabálya, hogy **csakis ígéhez kapcsolódhat** (ezért is hívjuk **ígei** személyragnak). Ha nem így volna, most egyszerű volna a dolgod: végigragozhatnád a melléknevet úgy, ahogy az ígét szoktad, a *szép* melléknevet például így: *én szépek, te szépsz, ő szép, mi szépink, ti széptek, ők szépnék*. Egyébként – ha hiszed, ha nem – csakugyan vannak a világon olyan nyelvek, ahol ez pontosan így történik. A magyarban azonban nem így van, mi az ilyen ragot csakis ígéhez kapcsolhatjuk. Ha pedig nincs a mondatban ige (mert az állítmány névszó), akkor azon úgy tudunk segíteni, hogy **kizárólag e grammatikai probléma megoldásának lehetővé tétele végett** beviszünk egy ígét is a mondatba, ez az ige rendszerint a *van*. Ennek a mondatban nincs is egyéb szerepe, csak az, hogy kisegítsen bennünket a bajból, ezért is hívjuk **segédigének**.

A mondatod tehát így alakul: [*Én*] *kíváncsi* {*vagy*}*ok*. Ami kapcsos zárójelben van, az nem azért van úgy, mert el is maradhatna, hiszen tudjuk, hogy nem hagyhatjuk el, hanem azért, hogy ezzel jelezzük: a *vagy*- ige(tő) ebben a mondatban amolyan „ejtőernyős”: nem tartozik igazán a mondat-hoz, csak szükségből szerkesztettük bele. Segítségével most már könnyedén el tudjuk helyezni a mondatban a PVj-eket, bármilyen személyű legyen

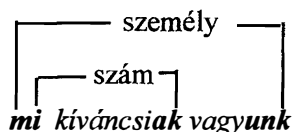
is az alany:

én kíváncsi vagyok,

te kíváncsi vagy [értéke szerint a *vagy* = *van* + *-sz*],

ő kíváncsi -Ø – ide azért nem kell segédige, mert nincs mit hozzákapcsolni.

A többes számú alanyokkal szerkesztett mondatokban érdekes dolgot figyelhatsz meg: a *mi kíváncsiak vagyunk* és a *ti kíváncsiak vagytok* mondatokban kettős jelölése is van a predikatív viszonynak: az egyik a szám, a másik a személy szerinti egyeztetés (s a személy szerinti egyben szám szerinti is):

Ez a kettős jelölés érdekes tulajdonsága a magyar mondatnak. Nem minden nyelvben van így, angolul például így mondják: *we are happy* 'vidám(ak) vagyunk' (tehát nem *happies*!), de itt igazából még a személy szerinti egyeztetés sincs meg olyan pontosan, mint a magyarban. (Ha azonban a névszói állítmány főnév, akkor az angolban is megvan a szám szerinti egyeztetés: *we are students* 'diákok vagyunk'.)

Többes szám harmadik személyű alany esetén ilyen mondatot kapunk: *ők kíváncsiak* -Ø. Ide meg azért nem kell segédige, mert a magyar mondat alanya alapértelmezés szerint harmadik személyű, s mivel a mondatbeli viszonyt a számbeli egyeztetés kielégítően jelzi, a személybeli egyeztetés jelölése a névszói állítmány esetében elmaradhat.

Remélem, most már érted, hogy az állítmányok osztályozásának miért nem a legpraktikusabb módja az, ahogyan azt az iskolában szokták tanítani. Te ezt úgy tanultad, hogy van (1) igei állítmány, (2) névszói állítmány és (3) névszói-igei állítmány. Jobban meg fogod ezt érteni, ha úgy gondolsz el, hogy a magyarban igazából (1) igei meg (2) névszói állítmány van, a névszói állítmány pedig mindig névszói-igei állítmányként (vagyis „névszó + segédige” formában) jelenik meg, mikor valami olyasmit is bele kell szerkeszteni a mondatba (az eddigi példákban az

első vagy második személyű alany által megkövetelt PVj-t), amit csak ígéhez szabad kapcsolni, ami tehát szükségessé teszi a segédige bevezetését. És most már az is világos, miért nem lehet segédigével szerkesztett névszói-igei állítmánya egyetlen olyan mondatnak sem, amely (a magyar mondat alapértelmezés szerinti értékeinek megfelelően) kijelentő módú és jelen idejű, alanya pedig harmadik személyű.

Az előző mondatban azért van ott a megszorító értelmű „segédigével szerkesztett”, mert van néhány ige, amely nemcsak azért kerül a névszói állítmányú mondatba, hogy legyen mihez ragasztani valamit (például a személyragot), hanem mert csakugyan jelent is valamit. Például ebben a mondatban: *A sportoló sokáig fiatal marad.* Ha jól meggondoljuk, mit is jelent ez, észrevevesszük, hogy ez van benne: a sportoló (most) fiatal (ezt egyszerű névszói állítmánnyal tudjuk kifejezni), és ez az állapota még el **fog** tartani egy darabig. Időbeli kiterjedést hoz be a *marad* ige, de ezen túl egyebet nemigen jelent, ezért is tud olyan szerepet betölteni a mondatban, mint az egyszerű jelen idejű mondatban a segédige.

Most pedig lássunk valami mást, mert a névszói-igei állítmány megértéséhez annyi még nem elég, amennyit elmondtunk. Ehhez ugyanis két fontos dolgot kell még tisztázni. Az egyik a **mód**, a másik meg az **idő**. Te valószínűleg úgy tudod róluk, hogy ezek azok, amelyeket a mondatban az ige szokott hordozni, sőt az ígére leginkább az jellemző, hogy módja, ideje, száma és személye van. Azért gondolod így, mert elemzéskor mindig ezeket kellett róla elmondanod.

Ha így gondolod, akkor próbáljuk ki, így van-e csakugyan. Vegyük példának ezt a mondatot: *Éhesek a madarak.* Ha azt kértem tőled, szerinted ez milyen módban és időben van, biztosan rávágod rögtön (éspedig igen helyesen), hogy ez bizony kijelentő módban van, és jelen időben. Ha én kérdésem akkor a következő: honnan tudod te ezt? Hiszen egy fia ige sincs benne! Ha tehát mégis van neki módja és ideje, akkor bajosan lehet az igaz, hogy a mód és idő az ígéhez tartozik.

Nézzük hát meg közelebbről, mi is az, hogy jelen, múlt és jövő idő. A fenti mondattal nemcsak azt akartam kifejezni, amit éppen gondolok a madarokról, hanem azt is tudtadra akartam adni, hogy ez nem egy

akármikorra szóló örök igazság, hanem arra a pillanatra érvényes, mikor mi ketten beszélgetünk. Vagyis kettőnk beszélgetésével **egyidőben** van az is, hogy madarak éhesek. Ettől (= ezért) van ez a mondat **jelen** időben. Ha beszélgetésünk idejéhez képest korábbi az, amiről beszélek, akkor rögtön jelzem neked a mondatban, hogy ezt ne a mostani pillanatra értsd, hanem egy múltbelire. Úgy jelzem számodra, hogy beviszek valamit a mondatba, ami nincs benne, ha jelen idejüként mondom: a múlt idő jelét.

A magyar mondat alapértelmezés szerint jelen idejű. Ez nemcsak annyit jelent, hogy a jelen időnek nincs semmilyen jele, hanem azt is, hogy ha valami időtlenül érvényes dolgot állítunk, azt is jelen idejű mondatnál mondjuk. A mértankönyved például jelen időben van írva, pedig ami ott van, az már évezredekkel ezelőtt is érvényes volt, és nyilván ezután is az lesz. A háromszögről például ez áll a könyvben: *A háromszög szögeinek összege 180°* . Nem azért van jelen időben, mert amit mond, az csak a beszéd pillanatára igaz, hanem mert az állítás tulajdonképpen időtlenül érvényes, s ilyenkor a magyar mondat alapértelmezés szerinti idejét használjuk, hiszen senmi okunk sincs rá, hogy attól eltérjünk. (A mértankönyv szövegét úgy mindenestül át lehetne tenni múlt időbe, igazságai akkor sem változnának meg, de mivel eltérne az alapértelmezés szerinti időtől, rögtön olyasmit sugallna, amit nem kellene. Ha például azt olvasnád, hogy: *A háromszög szögeinek összege 180° volt*, az első gondolatod biztosan ez lenne: és most vajon mennyi lehet?)

Ha gondolkoztál közben, akkor már érted is, hogy eddig bizony nagy tévedésben voltál: hiszen ideje meg módja nem az igének van, hanem a mondatnak! (Sőt személye és száma sincs az igének, mert az meg az alanynak van!) Az igének ezekhez annyi köze van, hogy ha a mondat eltér az alapértelmezés szerinti (kijelentő) módtól és (jelen) időtől, akkor azt valamilyen (mód- vagy idő-)jellel jelöljük, ezeknek meg szintén az a tulajdonságuk (akárcsak a PVj-knek), hogy szigorúan csak igéhez kapcsolódhatnak. Ha tehát a mondatnak igei állítmánya van, akkor semmi gond sincs vele, hiszen ott van az ige, hozzá lehet kapcsolni a mód- és időjeleket. Ha azonban olyan mondatot teszünk a jelentől eltérő időbe, illetve kijelentőtől eltérő módba, amelynek névszói állítmánya van, megint csak a segédigéhez kell folyamodnunk, így a névszói-igei állítmányok újabb

esetei jönnek létre: *A madár éhes – A madár éhes volt – A madár éhes lesz – A madár éhes volna – A madár ne legyen éhes.*

A magyar nyelvtankönyvek furcsaságaihoz tartozik, hogy az ún. ható igék *-hat*, *-het* toldalékát a képzők között tartjuk számon, nem a módjelek között, pedig ez bizony úgy viselkedik, mint akármely rendes módjel. Hogy a magyar mondatnak igenis lehet „ható módja”, azt az is mutatja, hogy a *-hat*, *-het* a névszói állítmányú mondatba is beleszerkeszthető, persze csak segédigével, mert – akárcsak a többi mód jelét – ezt is csak igéhez lehet hozzákapcsolni: *A madár éhes lehet*. Különlegessége csak annyiban áll, hogy egyéb módokat keresztezve, azokkal kombinálódva is beépülhet a mondatba: *mehet, mehetne, mehesen*. (Biztonság okáért a vizsgán jelezd majd, hogy tudod, minek minősül a *-hat*, *-het* a nyelvtankönyvekben; ezt a bekezdést meg ne úgy vedd, hogy csak a te összezavarásodra került ide: azért van itt, hogy értsd meg, miért lehet a *lehet* is a névszói-igei állítmány igei része – mint éppen ebben a mondatban is.)

Mitől lesz határozott valami, és az milyen következményekkel jár?

Most pedig mutatok majd neked valamit, aminek az Atlanti-óceánig nincs párja: környékünkön csak a magyar nyelvben van meg.

Ezt azonban messzebből kell kezdeni. Kirándulás közben az a kellemes meglepetés ér, hogy találsz egy labdát. Kicsit puha, de nem baj, majd otthon felfűjod. El is meséled aztán az iskolában: *Képzeljétek el, találtunk tegnap egy labdát, csak fel kell fűjni, aztán játszhatunk vele*. Úgy mondd: *egy labdát*, határozatlan névelővel. Másnap már így újságolod el a folytatást: *Felfűjtuk a labdát*. Most már az *a* határozott névelőt használod. Ha elgondolkozol rajta, miért lehet ez így, akkor egy elég érdekes dologra jöhetsz rá. A határozatlan és határozott névelő kétségtelenül része a nyelvtannak, és mégis: használatának szabályát hiába keresed a grammatikában. Semmiféle **nyelvtani** szabály sem mondhatja meg pontosan, mikor kell egyiket vagy másikat használnod. Pedig kell hogy legyen valamilyen szabálya, hiszen ezt az egyet még véletlenül sem szoktad elvéteni. Az tehát a kérdés, hogy ha nem nyelvtani, akkor milyen

szabály szerint beszélsz ilyenkor.

Nézzük meg egy kicsit közelebbről. Először azt mondom: *találtunk egy labdát*. Nem azért mondom így, hogy a többiek ne hogy kettőre gondoljanak (az *egy* szót nem is ejted nyomatékkal), hanem azért, mert tudod, hogy **ők még nem tudnak erről** a labdáról, most hallanak róla először. Mikor tudod, hogy már tudniuk kell róla, hiszen éppen te meséltél róla nekik, akkor már így mondom: *a labdát*. Ha nem így mondanád, hanem határozatlan névelővel – *Felfújtunk egy labdát* –, akkor abból még félreértés is lehetne: azt hinnék, ez egy másik labda, nem az, amelyikről tegnap szó volt. Ennek tehát fontos szerepe van abban, hogy jól értsük egymást.

De milyen természetű a szabálya? Talán látod már: nem mondatbeli, hanem beszédhelyzetbeli. Ha máshonnan nem jönnénk is rá, éppen a névelőhasználat szabályának természete biztosan rávezetne bennünket arra, hogy beszéd közben mi nemcsak a nyelvtani szabályokat használjuk, hanem a memóriánkat is: gondosan észben tartjuk, hogy (1) kinek mit mondtunk már el, és (2) ki mit mondott nekünk, és beszéd közben mind beszélőként, mind hallgatóként számítunk arra, hogy a másik is így csinálja. (Sőt ezeken kívül még arról is van valamilyen elképzelésünk, hogy ki mit tudhat már a világról.) Ez nagyon fontos ahhoz, hogy eredményesen tudjunk egymással szót érteni: ettől tud a szöveg csakugyan szöveg lenni, így tud egyik mondat a másiknak folytatása lenni, ezért tudunk olyan könnyen rövidíteni. Ha folyton elfelejtenénk, kinek mit mondtunk már el, akkor mindig elülről kezdenénk mondanivalónkat, és sohasem érnénk a végére.

Itt van például az előző bekezdés. Figyeld csak meg az első mondatát! Valaminek a szabályáról van szó. Nem mondtam meg, hogy minek, hiszen arra gondoltam, hogy ismered már, ami előtte van, és tudni fogod, hogy a névelőhasználat szabályaként kell értened. Arra számítottam tehát, hogy te mint hallgató együtt fogsz velem működni, észben tartod, amit mondok, és megértés közben kiegészíted az én rövidítéseimet. Azért mertem rövidíteni.

A névelő használatának szabálya pedig azért olyan érdekes, mert ez világosan mutatja, hogy mielőtt egy főnevet beépítenénk a mondatba,

először ki kell magunknak alakítanunk valahogy egy hipotézist arról, hogy mi lehet a **hallgató** fejében: ismerheti-e vajon, tudhatja-e azonnal azonosítani azt a konkrét (egyedi) dolgot, amit a főnévvel meg akarunk nevezni? Az ő fejébe azonban nem látunk bele, ezért jobb híján a magunkéban kezdünk ilyenkor kutakodni: felidézzük beszélgetésünk előzményeit, és ellenőrizzük, hogy beszéltünk-e már neki éppen erről a dologról. Ha igen, akkor úgy vesszük, hogy tudnia kell, miről van szó.

Ez a hipotézis nem arra vonatkozik, hogy vajon ismeri-e az illető például a *labda* szót, hiszen ez nem kérdés. A kérdés az: tudni fogja-e, hogy ha én ezt a szót használom, akkor a világ millió labdája közül éppen **melyikre** gondoljon. Ha okom van rá, hogy azt higgyem: tudni fogja, akkor úgy veszem beszéd közben, hogy amiről beszélek, az **határozott**, ha meg nincs, akkor úgy veszem, hogy **határozatlan**. (Tehát: nem az én számomra mint beszélő számára határozott, hanem a hallgató számára!) Éppen ezt jelölöm meg a határozott, illetve határozatlan névelővel. Ha tehát te mint hallgató azt hallod tőlem: *egy labda*, akkor ez számodra olyasmit jelent, mintha azt mondtam volna: ne is próbáld kitalálni, hogy melyik, mert én tudom, hogy úgysem volna honnan. De ha azt hallod: *a labda*, akkor rögtön érted, hogy énszerintem neked tudnod kell, melyikre kell gondolnod, tehát nyomban elkezded keresni emlékezetedben, hogy mikor is beszéltünk mi erről a labdáról, és mi is volt vele.

A határozottság vagy határozatlanság tehát nem olyasmi, ami a beszédhelyzeten kívül is volna, hiszen ez legtöbbször attól függ, hogy ki beszélget kivel, és hogy kettejük közt korábban miről esett már szó. Legtöbbször, mondom, de nem mindig. Ha például este sötétedés után egyszer csak azt mondanám neked: *Feljött egy hold*, engem azért biztosan megnéznének. Pedig a holdról nem beszélgettünk mostanában. Mégsem mondom, hogy *egy hold*, hiszen abból csak egy van, tehát megvan rá az okom, hogy azt higgyem: nem fogsz egy másikra gondolni. Ezért választom a határozott névelős formát. Ugyanígy teszek akkor is, ha általában beszélek valamiről: *A kés nem játék*. Ezzel meg azt jelzem: mindegy, melyikre gondolsz, felőlem gondolhatsz akármelyikre, mert mindegyikre áll, amit mondtam. Máskor meg a szövegösszefüggés olyan, hogy a beszélő biztos lehet benne: abból ki lehet találni, mire kell gondolni.

Petőfi például így kezdi *Arany Lacinak* c. versének meséjét: „Volt egy ember, nagybajúszos. / Mit csinált? Elment a kúthoz.” Erről az emberről most hallunk először, ezért az *egy*. A kútról sem hallottunk eddig, de a költő éppen a határozott névelővel figyelmeztet rá bennünket, hogy ezt egy kis jóindulattal azonosítani tudjuk magunk is: hiszen nyilván nem akármelyikhez ment az az ember, hanem ahhoz, amelyre naponta vízért szokott járni. Majd így folytatja: „De nem volt viz a vederbe’, / Kapta magát, telemerte.” Pedig vederről sem esett még szó, de a *kút* alapján tudni lehet, hogy az ahhoz tartozó vederre kell gondolni, nem egy másikra.

Beszéd közben tehát a főnév lehet határozott vagy határozatlan, attól függően, hogy **a beszélő számít(hat)-e arra, hogy a hallgató azonosítani tudja** az éppen megnevezett dolgot. (A beszélő számára az azonosítás nem gond, hiszen ő, hacsak nincs valami nagyobb baja, rendszerint tudja, miről beszél.) A mondatban ezt a határozott, illetve határozatlan névelővel jelöljük. A névelőhasználatnak tehát egyszerű a szabálya: ha a főnév határozott, akkor határozott névelőt kapcsolunk hozzá, ha meg határozatlan, akkor határozatlan névelőt vagy semmit. Az azonban, hogy a főnév maga határozott-e vagy határozatlan, nem a mondatban dől el, hanem a beszédhelyzetben. Hogy a főnév amúgy a mondatban éppen micsoda, az mindegy: alanyként, tárgyként, határozóként vagy birtokos jelzőként is lehet határozott vagy határozatlan. Például:

Alany: *Volt egyszer egy halász. (...) A halász reggelente kijárt halászni.*

Tárgy: *Egy nap fogott egy aranyhalat. (...) Haza akarta vinni az aranyhalat.*

Helyhatározó: *Beletette egy ócska vödörbe. (...) Egyszer csak hangot hallott a vödörből.*

Az eddigiekben igazából még nincsen semmi rendkívüli, hiszen éppen a beszéd természetéből következik, hogy a főnév sok más nyelvben is ugyanúgy lehet határozott vagy határozatlan, mint a magyarban. Ami a magyarban mégis párját ritkítja (legalábbis Európában), az az, hogy ha a főnév tárgyi szerepben áll, akkor határozottsága, illetve határozatlansága nemcsak a névelőhasználatban mutatkozik meg, hanem a predikatív viszonyjelölő (PVj), vagyis az igei személyrag megválasztásában is: nekünk

külön predikatív viszonyjelölőink vannak arra az esetre, ha az igei állítványhoz határozott tárgy is kapcsolódik. Határozatlan tárgy esetén viszont egyszerűen az általános személyragokkal élünk. Például: *Kérek egy ceruzát*, de: *Kérem a ceruzát!*

Ezeket **tárgyas személyragoknak** nevezzük (PV_{j_{ts}}), az ilyen ragozást meg **tárgyas ragozásnak**. (Pontosabb lenne ugyan határozott tárgyas ragozásnak hívni, hiszen csupán annyi nem elég hozzá, hogy az igének tárgya legyen, hanem annak határozottnak is kell lennie, de ha tudod, mit kell rajta érteni, ez a rövidebb forma is megfelel a célnak.) Ennek is egyszerűen le lehet írni a szabályát:

PV_j → PV_{j_{ts}} / Tárgy: határozott

Ez úgy olvasandó, hogy: **ha** a tárgy határozott, akkor (és csakis akkor) PV_j-ként a PV_{j_{ts}} sorozatot választjuk, és **minden más esetben** a PV_j sorozatot (hacsak – mint korábban már láttuk – az ige ikés volta miatt nem kell egy másik szabályt is alkalmazva a PV_{j_{-ik}} sorozatot választani helyette). Persze a tárgyas személyragok is azért **személyragok**, mert kiválasztásuk az alany személyétől függ:

PV_j → -(o)m / Alany: E₁
 PV_{j_{ts}} → -(o)d / Alany: E₂
 PV_{j_{ts}} → -ja, -i / Alany: É₂
 PV_j → -juk, -jük / Alany: T₃
 PV_{j_{ts}} → -játok, -itek / Alany: T₂
 PV_{j_{ts}} → -ják, -ik / Alany: T₃

(Vagyis: *látom, látod, látja, látjuk, látjátok, látják.*)

A tárgyas ragozás pedig azt is megmutatja, hogy nemcsak a határozott névelős főnév lehet határozott tárgy, hanem egyéb is. Például: *Mindent elvittük*. Itt a tárgy a *mind* névmás. Hogy ez is határozott tárgy, azt éppen az ige tárgyas ragozásával tudjuk bizonyítani. Ezt jól jegyezd meg: hogy a tárgy határozott-e vagy nem, azt mi éppen **onnan tudjuk** megállapítani, hogy megnézzük, milyen az ige ragozása.

Az egyik felvételin volt is egy ilyen feladat: azt kellett megmondani, hogy a megadott mondatokban határozott-e a tárgy, vagy határozatlan.

Sajnos nagyon kevés volt a hibátlan megoldás. Legtöbbsen a tárgy alapján próbálták kitalálni a helyes választ, pedig úgy nem mindig lehet. Annál a mondatnál például, hogy: *Valamelyiket csak megoldják*, valahogy így okoskodhattak: a *valamelyik* elég határozatlan jelentésű, tehát határozatlan tárgy. Pedig ha az igealakot nézték volna, annak tárgyas ragozása rögtön megmutatta volna, hogy akármit jelent is, tárgyként bizony határozott. (Ami mellel nem is olyan abszurdum, hiszen ha azt mondom: *valamelyik*, akkor tudhatom, hogy te mint hallgató pontosan ki tudod találni, mire kell gondolnod: mindenképpen csak *valamelyikre* gondolhatsz, nekem meg az teljesen mindegy, hogy melyikre.)

Találtunk egy labdát, másnap felfűjtük. Hogyan elemeznéd ezt? A *találtunk* alanyi ragozása, **mert** az *egy labdát* határozatlan tárgy. A *felfűjtük* viszont tárgyas ragozása, **mert** – bármilyen hihetetlennek látszik is – van neki egy határozott tárgya. **Honnan tudjuk** ezt? Onnan, hogy ha nem volna neki, akkor nem lehetne tárgyas ragozása. De hol az a tárgy? Sehol. **Már** nincs a mondatban. Pedig mikor a *felfűjtük* ragját kiválasztottuk, még biztosan megvolt, hiszen különben nem kapcsolhattunk volna az ígéhez tárgyas személyragot. Hogy hová lett? Íme: *Találtunk egy labdát, másnap felfűjtük a labdát.* Érted már, ugye: **miután** kialakítottuk a mondat szerkezetét (beleértve a tárgyas igei személyrag kiválasztását is!), rövidítettünk: a *labda* másodszori előfordulását töröltük. Azért hagyhattuk el, mert ott maradt a nyoma a tárgyas személyragban. Ez a nyom pedig elég ahhoz, hogy ha én elhagyom is azt, hogy *a labdát*, te akkor is értsd hozzá az elhangzó mondathoz.

Persze azt is meg tudom én érteni, ha erre esetleg nem jöttél rá azonnal. Mert azt ugyan már eléggé begyakoroltatták veled, hogy a rejtett alanyt rögtön felismerd, hiszen az hozzátartozik a nyelvtankönyvírás hagyományához, de rejtett tárgyról nemigen szokott szó esni, ezért könnyen arra a következtetésre juthattál, hogy az egyetlen mondatrész, amely rejtett lehet, az alany. Pedig – legalábbis a magyarban – a rejtett tárgy is van olyan gyakori, mint a rejtett alany, ha nem egyenesen gyakoribb. Nézd csak meg megint, amit fentebb Petőfitől idéztünk: „*De nem volt víz a vederbe*”, / *Kapta magát, telemerte.*” Elemzés közben az ember hajlik arra, hogy első látásra hirtelen azt mondja: ebben egyetlenegy tárgy

van, a *magát*. Csak akkor kap észbe, mikor ráesik a szeme a *telemerte* végére: Hoppá! Ez tárgyasragozású, tehát kell itt lennie valahol egy határozott tárgynak is! Rögtön rá is jön, hogy a rejtett tárgy csakis ez lehet: *a vedret*. És csakugyan, ezt minden magyar ember hozzá is érti ahhoz, amit hallott, még ha nincs is ott hallhatóan a mondatban.

Te meg most azon gondolkozz el egy kicsit, hogy vajon honnan tudják azt a magyarok kitalálni, hogy éppen ezt kell hozzáérteni. Hogy a hallott mondatot ki kell egészíteni egy tárggyal, azt nyilván a *telemerte* tárgyas ragozása alapján találják ki ők is. Csakhogy a *telemerte* előtt három olyan szó is van, amivel ki lehetne egészíteni a mondatot, a magyarok mégsem azt értik hozzá, hogy *a vizet*, sem azt, hogy *magát* (pedig ez ráadásul még tárgyragos is!), hanem csakis azt, hogy *a vedret*. Hogyan tudják vajon ezt ilyen nagy egyetértésben eltalálni?

Hányféle lehetőségünk van a birtokviszony kifejezésére?

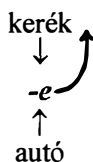
Visszagondolva arra, miről esett eddig szó, talán sokallod az időt, amit a predikatív viszony kérdéseivel töltöttünk el. Mégse sajnáld: közben sok mindent megértettünk a mondatról is meg a nyelvről is. Azért néztük meg ezt az egy problémát közelebbről, hogy lásd meg, hogyan is érdemes az ilyesmiről gondolkozni.

Foglaljuk össze röviden, mire is jutottunk eddig. Láttuk, hogy beszéd közben elemeire bontjuk a világot, ezekhez egy-egy szót rendelünk, majd ismét összerakjuk belőlük a világ éppen szóban forgó darabját. A grammatikai szabályokra pedig azért van szükségünk, hogy ez az összerakás a hallgató által is ismert szabályok szerint történjék, hiszen éppen ebben áll a megértés garanciája.

Ha a mondatbeli viszonyokat sorra veszed, könnyen felfedezheted, hogy ezek sajátosan nyelvi formában ugyan, de mindig a nyelv tagolta világ különböző darabjai között fennálló viszonyoknak felelnek meg. Másképp úgy is mondhatjuk, hogy a világelemekre a szavakkal utalunk, a köztük levő viszonyokra meg a mondatbeli viszonyokkal.

Az egyik ilyen viszonyról már volt szó: ha a világ nyelvi tagolása során a tulajdonságot, minőséget választjuk le a dologról, akkor ezeket a

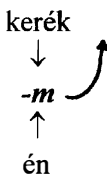
minőségjelzős szó szerkezetben tudjuk megint összekapcsolni. Egy másikkal az viszony, amely a valamilyen módon **összetartozó** dolgok között áll fenn: a rész—egész, illetve a tulajdon- vagy más hozzátartozási viszony. Van például szavunk az *autó*-ra (mint egészre), de külön meg tudjuk nevezni a részeit is, mondjuk a kerekét. Ha azt akarjuk kifejezni, hogy a kerek az autóhoz tartozik, ezeket összekapcsolhatjuk egyetlen szó szerkezetbe: *az autó kereke*. Ilyenkor mi tulajdonképpen csak a kerekről beszélünk, az *autó* ebben arra való, hogy pontosabbá tegyük, miféle kerekről is van szó, de ha ehhez nem ragaszkodunk, az autót akár említés nélkül is hagyhatjuk. Tehát ez is alárendelő szó szerkezet. Biztosan nem tölem tudod meg, hogy az ilyet **birtokos jelzős szó szerkezetnek** hívjuk. Mint látod, ez a viszony is jelölt. Ha ábrázolni akarjuk, a legegyszerűbben így rajzolhatjuk fel:

Jelölésünk itt is ugyanaz, mint a PVj esetében, vagyis egy nyíl mutat a felé az elem felé, amely megköveteli, hogy az az elem is jelen legyen, amely felől a nyíl őfelé mutat. Itt is két irányból mutat nyíl a viszonyjelölő elem felé, ami érthető, hiszen ez az elem épp annak a kettőnek valamilyen viszonyát jelöli. Az *-e* tehát itt a viszonyjelölés szerepét tölti be, nevezzük ezt birtokviszony-jelölőnek (BVj). Általánosan érvényes szabálya, hogy a szó szerkezet **fölérendelt** tagjához kapcsolódik, az ún. birtokszóhoz, nem pedig az alárendelthez, a birtokos jelzőhöz. (Ezt azért is érdemes megjegyezned, mert van ebben valami, ami a környező nyelvekhez képest jellegzetesen magyar. Románul például nem így van. Mint a *roata mașinii* 'az autó kereke' mutatja, ott a fölérendelt tag (a *roata*) sokkal nagyobb úr: alakja változatlan marad, az alárendelt tag pedig (a *mașinii*) birtokos esetűvé lesz, vagyis formájában ő „alkalmazkodik a helyzethez”. A magyarban ezzel szemben a felül levő „van tekintettel” arra, ő alkalmazkodik ahhoz, hogy most neki az alárendelt tag mondatba illesztését is biztosítani kell, így amaz változatlanul megmaradhat

eredeti formájában, toldalék nélkül. Ha egyszer majd főnök leszel valahol, ne felejtsd el, hogy magyar beszédeddel csak akkor találhat igazán a viselkedésed, ha ennek megfelelően fogsz főnökösködni. De ha tanár leszel, akkor sem lehet ez másképpen.)

A kerékről azonban úgy is akarhatok beszélni, hogy azt jelezzem: az az **én** tulajdonom, hiszen sok pénzt adtam érte. Ilyenkor természetesen nem az *autó* főnév, hanem az **én** személyes névmás lesz a birtokos jelző. Ekkor azonban azt vesszük észre, hogy a BVj már nem az *-e*, hanem az *-(e)m*: az **én kerekem**:

Nem ismerős ez már valahonnan? Hát hogyan lenne az: hiszen lényegében ugyanezt láttuk a PVj, az igei személyrag esetében is. Érted már, miért hívjuk a BVj-ket **birtokos személyragoknak**: hiszen nem egy van belőlük, hanem hat, ezek közül pedig aszerint választjuk ki az odaillőt, hogy milyen számú és hányadik személyű a birtokos.

Újabban azonban hívják őket *birtokos személyjeleknek* is; ha így látod valahol, ne ijedj meg túlságosan. Márpedig fogod így is látni, mert ez a félrevezető megnevezés sajnos már az iskolai tankönyvekbe is bekerült. A felvételin írhatod így is, úgy is, ebből nem lesz baj: senki sem akar téged büntetni meg olyasmért, amiről nem te tehetsz. Én itt **személyrag**nak hívom továbbra is, hiszen mi fentebb abban állapodtunk meg, hogy minden olyan toldalékot ragnak fogunk nevezni, amely mondatbeli viszony jelölésére való, amihez tehát két mondatrész kell. Márpedig a birtokos személyrag biztosan erre való. A jel pedig sohasem jelöl mondatbeli viszonyt, nem is kell hozzá két mondatrész.

Egyébként itt jól tartsd nyitva a szemed, mert ez a balul sikerült terminológiai újítás egyéb kellemetlen következményeket is vont maga után azon kívül, ami pedig maga is elég volna bajnak, hogy ti. jelnek most már nemcsak jeleket lehet hívni, hanem ragokat is. Régebben a *birtokos*

személyrag helyett néha rövidítve csak annyit mondtunk: *birtok-rag*. Így is jó volt, nem lett baj belőle. Igen ám, de újabban még nyelvészek munkáiban is láttam már olyat, hogy ugyanezt a fajta rövidítést pusztá megszokásból a *birtokos személyjel* esetében is alkalmazzák, az eredmény pedig ez lesz: *birtokjel*. Márpedig ez öreg hiba, hiszen a *birtokjel* valami mást jelent: az *-é* jelet – *Pistáé* –, amely csakugyan jel, nem rag. De az is megesik, hogy egyesek olykor nemcsak a *birtokos személyrag* helyett mondják vagy írják azt, hogy *birtokos személyjel*, hanem az *igei személyrag*-ot is automatikusan átkeresztelik *igei személyjel*-lé, ez pedig már olyan hiba lenne, amit nem fognak neked megbocsátani a felvételin.

(Különben, ha kíváncsi vagy rá, elmondhatom neked azt is, hogy ezt a műszóhasználati változtatást miért vezette be, aki kitalálta. Biztosan emlékszel arra a képletre, amit sok felvételiző úgy hoz magával a vizsgára, mint valami csodatevő, varázserőjű amulettet: $T_1 + T_2 + K_1 + K_2 + K_n + J + R$. Eszerint a jel után következhet rag, a rag után viszont már nem következhet semmi, ez tehát úgymond lezárja a szó végét. Ez a képlet olyannyira megtetszett valakinek, hogy aztán mindenáron ragaszkodott hozzá, még akkor is, ha a *ház-am-ban*, *ház-am-at* és más hasonló alakokra nyilvánvalóan nem áll, hiszen itt a birtokos személyragot igenis követi egy határozórag, illetve egy tárgyrag. A problémát pedig nem úgy oldotta meg, ahogy ésszerűbb lett volna, vagyis belefoglalva a szabályba azt is, hogy a birtokos személyragot azonban más rag is követheti, hanem úgy, hogy ezt a személyragot egyszerűen átkeresztelte személyjellé, mert sajnálta elrontani a képlet szép egyértelműségét. Pedig mindnyájan jobban jártunk volna, ha e helyett a felszíni egyértelműség helyett inkább a sokkal fontosabb dolgot, vagyis a rag definíciójának egyértelműségét sajnálta volna. Hiszen azt, hogy mi rag, és mi jel, nem a sorrend alapján kellene megállapítani, hanem a kérdéses toldalékok mondat szerkezetbeli szerepe szerint, mert az százszor fontosabb, mint az, hogy végül is hova fognak ezek kerülni a szóban.)

Ha most a BVj-k közötti választás szabályát is meg akarjuk határozni, akkor azt vesszük észre, hogy meglepetésünkre ez egy kis bonyodalommal jár. Írjuk fel először az egyszerű, „problémátlan” eseteket:

(1) BVj $\rightarrow$ -m / Birtokos: E₁

(2) BVj $\rightarrow$ -d / Birtokos: E₂

(4) BVj → *-unk, -ünk* / Birtokos: T₁

(5) BVj → *-tok, -tek, -tök* / Birtokos: T₂

Vagyis: *az én kabátom, a te kabátod, a mi kabátunk, a ti kabátotok*. Őszintén szólva nem sok érdekesség van bennük annak számára, aki az igeragozást már érti, hiszen ezekben is ugyanaz az elv érvényesül, vagyis mint személyragok ezek is pontosan úgy viselkednek, mint az igei személyragok, a különbség csak annyi, hogy a birtokos személyragok nem egy predikatív viszonyt jelölnek, hanem egy alárendelő viszonyt, a birtokos jelzői viszonyt. Itt a 3. személyű birtokosra utaló személyragok az érdekesek. Figyeld csak meg! Az ember, ha jól megtanulta, amit nyelvtanórán tanítottak neki, szinte automatikusan folytatná a fenti szabályokat ezekkel:

(3) BVj → *-a, -e, -ja, -je* / Birtokos: E₃

(6) BVj → *-uk, -ük, -juk, -jük* / Birtokos: T₃

Próbáljuk ki mégis, így van-e valóban, nem árt az! *Az ő kabátja* – ez talál a (3) szabállyal. *A postás kabátja* – ez is talál, hiszen azt már régebben tisztáztuk, hogy alapértelmezés szerint a főnév is ugyanúgy egyes szám 3. személyű, mint az *ő* névmás. Hogy mi akkor a baj? Rögtön meglátod. Tegyéél csak egy főnevet többes számba (így természetesen T₃ értékűvé válik): *madarak*. Kapcsold ezt birtokos jelzőként mondjuk a *világ* szóhoz. Mivel a birtokos T₃ értékű, neked most a (6) szabályt kellene alkalmaznod. De hogy hangzik a szó szerkezet? *A madarak világuk?* Dehogyan! Hanem így: *a madarak világa*. Itt tehát nem a (6) szabály válik be, hanem a (3). És nemcsak itt, hanem **minden** olyan birtokos jelzős szó szerkezetben, amelyben egy birtok van és több birtokos, ez pedig többes számú főnévvel van kifejezve. (Mivel pedig legtöbbször így van kifejezve, úgy is mondhatjuk: az esetek túlnyomó többségében!) A (3) szabályt tehát ki kell egészíteni, a T₃ oda is be kell hogy kerüljön, de azzal a kikötéssel, hogy a T₃ nem személyes névmás.

Ha ugyanis többes szám harmadik személyű személyes névmás a birtokos jelző (vagyis az *ők*), akkor újabb meglepetésre számíthatsz. Próbáld csak ki ezt is! Ahelyett, hogy *a madarak*, mondhatod ezt is: *ők*. Kapcsold most ezt az *ők* szót birtokos jelzőként a *világ*-hoz! Itt már nem

világa lesz, hanem *világuk* – úgy tehát, ahogy a (6) szabályban áll –, de mire észrevetted, az *ők*-ből meg *ő* lett: *az ő világuk*.

Látod, ez az a hely, ahol biztosan lebukik, aki nem gondolkodik. Itt ugyanis azt fogja mondani: *ő* – egyes szám harmadik személy. (Tudniillik a személyes névmásról szóló leckében így tanulta.) De ha neki volna igaza, akkor ugyanbizony miért választjuk vajon az *-uk* toldalékot, nem pedig az *-a*-t? Minek alapján? Aki viszont gondolkodik, az eleve ebből indul ki: a birtokviszonyt az *-uk* jelzi, ezt pedig csakis akkor lehet választani, ha a birtokos többes szám harmadik személyű személyes névmás. **Tehát az *ő* T₃-ű névmás, még ha nem is látszik rajta mindjárt.**

De ha többes számú, akkor meg hová lett a *-k*? Ezt is megérted, ha eszedbe jut, hogy te az imént az *ők*-ből indultál ki, csak menet közben lett belőle *ő*. Vagyis: az elején még *ők* volt, ennek alapján választottad ki a személyragot, utána azonban egy csak itt alkalmazható szabály alapján törölted a *-k*-t, hiszen az *-uk* maga is kielégítően jelzi, hogy több birtokosról van szó. Ha azonban nem személyes névmás, hanem többes számú főnév fejezi ki a birtokost, akkor ezt a szabályt nem alkalmazhatod (nem mondhatod, hogy: *a madár világuk*), hanem itt másképp egyszerűsítesz: mivel a *madarak* elég világosan jelzi, hogy több birtokosról van szó, erre nem utalsz még egyszer a személyraggal is, hanem ugyanazt az *-a* ragot használsz, mint az egy birtokos esetében.

A fenti két „problémás” szabály tehát egész pontosan így fog kinézni (SzNm = személyes névmás):

(3) BVj → *-a, -e, -ja, -je* / Birtokos: E₃ vagy T₃, de T₃ ≠ SzNm

(6) BVj → *-uk, -ük, -juk, -jük* / Birtokos: T₃, és T₃ = SzNm

Vagyis magyarán: a többes szám harmadik személyű birtokos személyrag csak abban az egyetlen, egészen sajátos, mondhatni kivételes esetben lesz *-uk, -ük, -juk, -jük*, ha a birtokos az *ő* T₃-ű személyes névmással van kifejezve, egyébként pedig az általános szabály az, hogy **harmadik személyben a birtokos személyragok többes számban is ugyanazok, mint egyes számban.** (Meglepő, hogy bár ez egy teljesen világos, egyértelmű szabály, sőt felismerni sem nehéz, hiszen csak annyi kell hozzá, hogy figyeljünk oda, hogyan is szoktunk mi magyarok beszélni, a legtöbb

magyar nyelvtanban, beleértve az Akadémia nyelvtanát is, mégsem ez van, hanem az, ami a te nyelvtankönyvedben is, hogy ti. több birtokos, egy birtok esetén harmadik személyben a birtokos személyrag az *-uk*, *-ük*, *-juk*, *-jük*, vagyis az van általános szabály rangjára emelve, ami tulajdonképpen az egyetlen kivétel, az igazi szabályról pedig szó sem esik. Még szerencse, hogy a magyarok nem a nyelvtankönyvek szabályai szerint akarnak magyarul beszélni, mert itt igencsak zavarba jönnének.) A többes szám harmadik személyű személyes névmás pedig általában csakugyan *ők*, ahogy a nyelvtankönyved mondja, de ha birtokos jelzőként szerkeszted a mondatba, akkor már nem *ők*, hanem *ő* lesz, akárcsak egyes számban.

Most pedig ezt figyeld meg: *Ma később jött a postás, mert tegnap ellopták a biciklijét.* Ha az utolsó szót jobban megnézed, azt látod, hogy van benne egy birtokos személyrag. Itt tehát egy olyan birtokviszonynak kell lennie, amelynek alaptagja a *bicikli*. De hol a birtokos jelző? Gondolom, az eddigiek alapján már ki is találtad, mit fogok én erre válaszolni: azt, hogy már nincs ott, pedig az elején még biztosan megvolt, hiszen különben nem szerkeszthettük volna bele a mondatba a *-je* birtokos személyragot. De mivel magától értetődik, töröltük, ráhagyatkozva arra, hogy a hallgató is tudja a szabályt, tehát a birtokos személyrag alapján biztosan ki tudja majd egészíteni, és így fogja érteni: *Ma később jött a postás, mert tegnap ellopták az-ő biciklijét.* És ezzel nemcsak rejtett alanyunk és rejtett tárgyunk van már, hanem rejtett birtokos jelzőnk is.

Hanem abban nem vagyok egészen biztos, hogy azt is érted, miért mondom én azt, hogy itt a rejtett birtokos jelző az *ő*, és nem a *postás*, mikor pedig nyilvánvaló, hogy a postás biciklijéről van szó. Nos, azért mondom így, mert a törlés előtt egy másik szabályt is alkalmaztunk: mivel a *postás* szó már előfordult egyszer a mondatban, másodjára már nem ezt a szót használtuk, hanem az *ő* személyes névmással helyettesítettük, majd, mivel nincsen rá nagy szükség a megértéshez, utána nyomban töröltük is.

Nagyon meg tudlak érteni, ha erre az okoskodásra most azt mondod, hogy ezt hívják magyarul a dolgok fölösleges túlbonyolításának. Hiszen ha úgyszincs már ott a mondatban, akkor nem mindegy az nekünk, hogy mit töröltünk? És egyáltalán: mivel tudom én azt bizonyítani, hogy a törlés előtt a *postás*-t csakugyan *ő*-re cseréltük? Hátha nem is úgy volt,

hanem úgy, hogy eleve a *postás* második előfordulását töröltük, hiszen minek csereberélnénk olyasmit, ami úgysem marad ott a mondatban? Akkor meg a rejtett birtokos jelző sem az *ő*, hanem a *postás*.

Ha valami ilyesmire gondoltál csakugyan, akkor én most nagyon meg kell hogy dicsérjelek érte. Mert gondolkoztál közben. De én is tudok ám valamit, ami esetleg a te figyelmedet kerülte el. Tedd csak többes számba a főmondat alanyát! Akkor ez lesz belőle: *Ma később jöttek a postások, mert tegnap ellopták a biciklijüket*. Próbáljuk ki, hogyan is szólna ez a mondat, ha nem alkalmaztuk volna a törlés szabályát! Ha úgy értelmezzük, ahogy te javasolnád, akkor a vége így hangzik: ... *ellopták a postások biciklijét*, ha meg úgy, ahogy én gondolom, akkor így: ...*ellopták az ő biciklijüket*. A mi mondatunkban pedig nem *biciklijét* van, hanem *biciklijüket*. Ez pedig csakis abban az egy esetben lehet így, ha – mint fennebb láttuk – a birtokos jelző az *ő* többes szám harmadik személyű személyes névmás. Ha tehát a *postások* második előfordulását nem cseréltük volna *ő(k)*-re már a törlés előtt, akkor nem a *-jük*, hanem a *-je* birtokos személyragot kellett volna használnunk. A mondat tehát így szólna: *Ma később jöttek a postások, mert tegnap ellopták a ~~postások~~ biciklijét*. De nem így hangzik, hanem úgy, hogy: *Ma később jöttek a postások, mert tegnap ellopták az-ő biciklijüket*. Remélem, meg vagy elégedve ezzel a bizonyítással, és elhiszed nekem, hogy csakugyan akkor járunk jobban, ha az egyes számú alanyú főmondatnál szerkesztett mondatban is az *ő*-t tartjuk rejtett birtokos jelzőnek, nem a *postás*-t.

Mindeddig azonban csak olyan eseteket vizsgáltunk, amelyekben **egyetlen** birtokról van szó, pedig szükség esetén a birtokszó többes számú is lehet. Itt azonban újabb meglepetés következik. Mint már tudjuk, a többesjel a *-k*, az *ing* többes száma tehát: *ingek*. Ha viszont ezek a te tulajdonodban vannak, és ezt jelezni is akarod a mondatban, akkor mégsem azt mondod, hogy *az én ing-ek-em* (vagy: *ing-em-ek*) hanem: *ing-ei-m*. Nekünk ugyanis van egy külön többesjelünk arra az esetre, amikor olyan szót kell többes számba tennünk, amely fölérendelt tagja egy birtokos jelzős szerkezetnek: az *-i* és változatai: *-(j)ai*, *-(j)ei*. Ez is többesjel, de hogy a szerepére is utaljunk egyben, **birtoktöbbesítő jelnek** hívjuk.

Erről azonban itt nem mondok többet, ha papírt-ceruzát veszel elő, és végigragozol egy pár főnevet (mondjuk ezeket: *alma*, *körte*, *nap*, *virág*,

gyerek), magad is észrevehetsz bizonyos dolgokat (például azt, hogy ilyenkor E₃-ű birtokos esetén a BVj a -Ø). Inkább arra emlékeztetlek, hogy néha kétféle BVj is lehet ugyanabban a birtokos jelzős szó szerkezetben. Például ebben: *Az almának csak a héja piros.* Az ilyen -nak-ot szintén BVj-nek vesszük, tehát ragnak, és mivel az a szabálya, hogy mindig az alárendelt taghoz, vagyis a birtokos jelzőhöz kapcsolódik, ezt a **birtokos jelző ragjának** hívjuk. (Ez, mint látod, nem személyrag, nincsenek nyelvtani személytől függő változatai.)

Birtokos jelzős szó szerkezettel azonban csak olyankor fejezhetjük ki a birtokviszonyt, mikor feltételezhetjük, hogy az a hallgató számára már ismert (vagy könnyen azonosítható – ez hasonlít ahhoz, amit korábban a főnevek határozottságáról és határozatlanságáról mondtam neked). Ha te tudod, hogy nekem még nincs honnan tudnom a te svájci nyaralódról, akkor nem nagyon célszerű egyből úgy kezdened beszélni róla, hogy: *Az én svájci nyaralóm ...*, mert akkor én rögtön azt kérdelem: *Jé! Neked nyaralód van Svájcban?* Vagyis megkérdem, amit neked már azelőtt állítanod kellett volna. A birtokviszonyt, annak fennállását tehát állítani is lehet, erre más nyelvekben külön ige van (a románban például az *a avea*, az angolban a *to have*), magyarul ezt a fenti kérdő mondatbeli formában tesszük. Más példa: *Pistának jó biciklije van.* (Az ilyen mondatokban a -nak, -nek nyilván ugyanaz, mint a birtokos jelző ragja, itt azonban nem birtokos jelző a szó mondatbeli szerepe, ezért a nyelvtankönyvek az ilyet – ne vitassuk most, hogy jól teszik-e, vagy nem – részhatározónak tekintik.)

De állíthatjuk a birtokviszonyt a birtoktárgy felől nézve is, nemcsak a birtokos felől nézve, mint a fenti mondatban, ahol tulajdonképpen Pistáról, a birtokosról állítottuk, hogy jó biciklije van. Ha együtt sétálunk Svájcban, és éppen a te nyaralódhoz közeledünk, útközben rámutathatsz az egyikre: *Ez a villa a francia miniszterelnöké.* Vagyis ezúttal a birtokról mondd meg, hogy az birtoka valakinek vagy valaminek. De mi ez az -é? Rögtön megérted. Szószátyárabban úgy is mondhatnád: *Ez a villa a francia miniszterelnök villája.* Ilyenkor tehát úgy állítod a birtokviszonyt, hogy alanyként egy birtokos jelző nélküli főnevet használsz, állítmányként meg ugyanazt a főnevet, de most egy birtokos jelzővel ellátva, s a predikatív viszonyt itt azonossági viszonyt fejez ki. Ebben azonban kétszer szere-

pel a *villa* szó, ilyenkor pedig máskor is rövidíteni szoktunk, tehát a *villa* második előfordulását töröljük. Ha azonban a törlést semmivel sem jelölénk, abból elég cifra dolog jönne ki (ne restelld kipróbálni!). Ezért a megmaradó birtokos jelzőhöz hozzátesszük az **-é birtokjelet**, ez fogja helyettesíteni a törölt birtokszót, és ebből fogom én jól érteni a mondanivalódat. (Itt tehát a jel megint olyasmire figyelmezteti a hallgatót, hogy töröltünk valamit. Láttunk már ilyet: a többes szám jele is valami hasonlóra való.) Mikormeg elérrünk a te villádhhoz, arra már azt mondod: *Ez meg az enyém*. Sokkal hosszabban így is mondhatnád: *Ez a villa meg az én villám*. De te ezt sokkal rövidebben is el tudod mondani, mert törölsz belőle mindent, ami az adott helyzetben fölösleges. Ahelyett, hogy *az én villám*, azt mondod: *az enyém*. Vagyis **birtokos névmást** használsz, amely – most már ezt is érted biztosan – igazából nem más, mint a személyes névmás birtokjeles alakja, a megfelelő birtokos személyragokkal, egyetlen szóba összeolvadva (*az ÉN villá-m* : *az ENY-é-m*, *a TE villá-d* : *a TI-é-d* stb.)

Hogyan tanulhatod tehát értelmesen a nyelvtant?

Ha az eddigieket nemcsak gondolkozva olvastad, hanem továbbgondolva is, akkor biztosan kezded már látni magad is, hogyan tudhatsz a legértelmesebben felkészülni a vizsgára: úgy, hogy a tankönyveidből (illetve egyéb forgalomban levő nyelvtankönyvekből) összeszeded magadnak az együvé tartozó dolgokat, és együtt próbálsz megérteni az egészet, hiszen külön-külön úgysem igen sikerülhet, ezzel alighanem hiába is kísérleteznél. (Ezt sajnos magadnak kell elvégezned, mert a tankönyv-írók általában gondosan szétszórják őket, úgy, ahogy azokban a könyvekben látták, amelyekből ők tanulták a nyelvtant.) Az előző részben éppen erre mutattam neked egy példát: a nyelvtankönyvekben ugyan más-más fejezetekben esik szó (1) a birtokos jelzős szószervezetről, (2) a birtokviszony állításáról, (3) a birtokos személyragokról, illetve (4) a birtokos jelző ragjáról, (5) a birtokjelről meg (6) a birtokos névmásról, de mint láthattad, ezek nagyon is összetartoznak, és sokkal könnyebb megérteni, hogy igazából mik is ezek, ha egy helyre gyűjtjük őket, és azt vizsgáljuk, hogyan is tudjuk mi magyarul a birtokviszonyt kifejezni. Ha mondjuk a különböző határozói viszonyokkal foglalkozol, akkor ugyanígy egy helyre

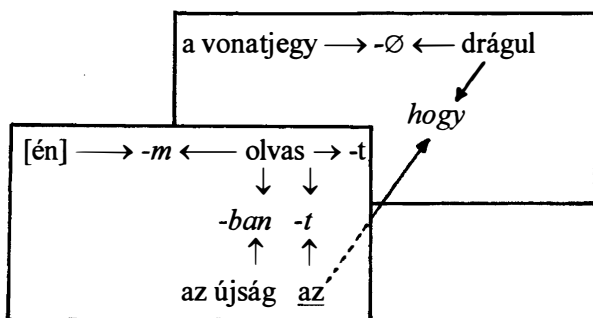
fog majd kerülni (1) a (hely-, idő-, mód- stb.) határozós szó szerkezet, (2) a határozószó mint olyan szófaj, amely önmagában, viszonyjelölő elem nélkül is lehet határozó (pl. *itt lakik*), sőt leginkább éppen erre való, (3) a határozórag és a névutó mint határozói viszonyjelölő (így, együtt!), (4) a személyes névmás határozóragos alakja (pl. *nálam, nálad* stb.), illetve (5) az, amit a névutó (határozói) személyragos alakjainak szoktunk nevezni (*mellettem, melletted* stb.), így erről is megérted rögtön, hogy ez meg igazából nem egyéb, mint a személyes névmás névutós alakja, csak a neve más, tehát lényegét tekintve ugyanaz, mint a (4). És természetesen ide kerülnek a különböző határozói mellékmondatok is.

A mellékmondatokról azonban eddig még szó sem esett, pedig ezek is nagy segítségünkre vannak beszéd közben: nagyon megkönnyítik, hogy bonyolult tartalmú mondanivalónkat is röviden és érthetően tudjuk másokkal közölni. A felvételizők ezekkel általában elég jól elboldogulnak vizsga közben: ha nem értik is egészen a lényegét, legtöbbször tudni szokták, mit kell ezekkel csinálni, vagyis hogyan kell az összetett mondatot elemezni.

Te azonban, ha egy kicsit is adsz magadra, nem érheted be ennyivel: neked értened is kell pontosan, hogyan is áll össze egy alárendelő szerkezetű összetett mondat. Válasszunk ehhez egy egyszerű példát: *Azt olvastam az újságban,¹ / hogy drágul a vonatjegy.²* A világért sem szeretnék megsérteni, de tartok tőle, hogy ha ezt elemezned kellene, esetleg te is ahhoz a teljesen abszurd ceremóniához folyamodnál, amely azzal kezdődik: „Tegyük fel a kérdést!”, és azzal folytatódik, hogy ész nélkül végigdarálod: „Mit állítunk? – *olvastam*: állítmány; hol olvastam? – *az újságban*: helyhatározó; mit olvastam? – *hogy drágul a vonatjegy*: tárgyi mellékmondat.” Talán meglep, mégis azt mondom: ez az egész furcsa rituálé nemcsak hogy abszurd, hanem teljesen fölösleges is. Ha azt kérdelem tőled, szerinted mire valók ezek a kérdések, lehet hogy azt mondod: ezek alapján tudhatjuk megállapítani, hogy mi milyen mondatrész. Egyetérttek vele, de csak ha azt is hozzáteszed: gondolkozás nélkül. Mert ezek a kérdések igazából annak az algoritmusnak (gépiesen, ész nélkül alkalmazható eljárásrendszernek) a tartozékai, amelynek alapján elég nagy valószínűséggel eltalálsz a helyes választ akkor is (bár nem mindig!), ha közben gőzödsz róla, mit is csinálsz te tulajdonképpen. Aki gondolkodik, annak erre a

fura szertartásra nincsen szüksége. Ha nem hinnéd, akkor most hadd kérdezzek még valamit: honnan tudod te azt, hogy milyen kérdést kell ilyenkor feltenned? Miért éppen ezeket teszed fel, és nem másokat? Vajon nem azért-e, mert te tulajdonképpen már azelőtt észrevetted, melyik az állítmány, és melyik a helyhatározó, és éppen ennek a tudásodnak az alapján teszed fel az odaillő kérdést? Most már érted talán, hogy gondolkozó embernek az ilyen kérdések éppen olyan hasznosak, mint ép lábú embernek a mankó. (Persze ha neked úgy könnyebb, kérdezhetsz is. Nem lesz nagy baj belőle, igaz, hasznod sem sok.)

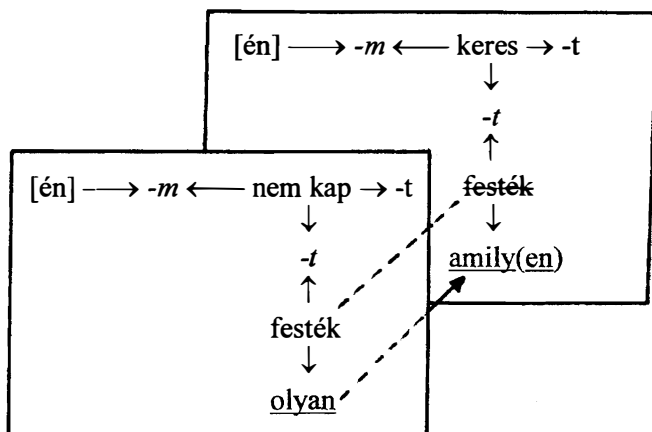
Nézzük inkább, mi is van ebben a mondatban! Állítani tulajdonképpen azt állítom, hogy olvastam valamit az újságban. Ha egyetlen szóval is ki tudnám fejezni, hogy mit olvastam, akkor nem is kellene összetett mondatot alkotnom, hanem azt a szót szerkeszteném a mondatba, mégpedig tárgyként. De nem tudom, mert ilyen bonyolult jelentésű szavunk nincs. Ezért szerkeszték összetett mondatot. Ezt most úgy rajzolom fel neked, ahogy nemigen szokták, de így könnyebben megérted:

Vagyis: a főmondatban (l. a közelebb eső síkban) csak annyit állítok, hogy olvastam, de hogy mit, azt a mellékmondatban mondom meg (l. a hátul levő síkban). A kettő viszonyát úgy gondolom el, hogy a mellékmondat mindenestül tárgya a főmondat állítmányának. A tárgyi viszony tehát nem hiányozhat a főmondatból. Az ilyen viszonyt jelölő tárgyragot azonban tárgy nélkül nem tudhatom mondatba szerkeszteni, hiszen nem is volna mihez kapcsolnom. Ezt a problémát, mint látod, úgy oldom meg, hogy a főmondatba is beszerkesztek egy tárgyat, de egy nagyon általános

jelentésű szóval, az *az* mutató névmással kifejezve. Ennek a névmásnak tehát egyszerre két funkciója is van: (1) mondatrész a főmondatban (itt most éppen tárgy), így lehetővé teszi a megfelelő viszonyjelölő elem (a tárgyrag) beszerkesztését, de (2) amúgy semmit sem árul el arról, hogy mi is az, amit tárgyként kell érteni, ehelyett **utal** a mellékmondatra, vagyis jelzi a hallgató számára, hogy legyen egy kis türelemmel, rögtön következik majd a mellékmondat, és abból minden ki fog derülni, ami itt nem világos. Éppen ezért hívjuk az ilyen szerepű névmásokat **utalószónak**. Az utalószó **mindig a főmondatban van**, és hozzá kapcsolódik az a kötőszó (itt a *hogy*), amely a mellékmondatot a főmondathoz köti. (Vedd észre, hogy a magyar alárendelés jellegzetessége, amelyről a birtokos jelzős szó szerkezet kapcsán már szó esett, itt is érvényesül: a fölérendelt tagban – a főmondatban – is jelzi valami, hogy valami hozzá van kapcsolva.)

A mellékmondat azonban másképpen is kapcsolódhat a főmondat-hoz. Nézd meg a következőt: *Nem kaptam olyan festéket, amelyet kerestem*. Ábrázoljuk ezt is:

Látod, miben különbözik az előbbtől: abban, hogy itt nincs igazi kötőszó. A főmondatban itt is van egy utalószó (az *olyan* névmás), ez itt a *festék* jelzőjének szerepét tölti be, és egyben utal a mellékmondatra. A mellékmondatban azonban itt egy **vonatkozó névmás** van, ehhez kapcso-

lódik közvetlenül a főmondatbeli utalószó. Sok bajnak veheted elejét, ha jól megjegyzed, hogy **vonatkozó névmás csakis mellékmondatban fordulhat elő.** (Ha tehát egy összetett mondat valamelyik tagmondatában ilyet látsz, mérget vehetsz rá, hogy az mellékmondat.) A mellékmondatban a vonatkozó névmás látja el azt a feladatot, amit a főmondatban az utalószó szerepű névmás, csak ez nem mellékmondatra utal, hanem vissza a főmondatra, miközben a mellékmondatban maga is mondatrész. Az ilyen szerkezetű alárendelés esetében tehát az utalószó és a vonatkozó névmás az a két hídfő, amely az összetett mondat tagmondatait összekapcsolja. (Biztosan feltűnt neked az is, hogy az ábrán a mellékmondatban is szerepel a *festék* szó, igaz, áthúzva, ez jelzi, hogy ezt közben töröltük, hiszen minek mondanánk kétszer. Így aztán a *-t* a végeredményben már ahhoz kapcsolódik, ami a jelzős szó szerkezetből megmaradt, vagyis a vonatkozó névmáshoz, de megértés közben a hallgató odaérti a törölt szót is.)

Ha pedig mindez világos számodra, akkor nem kell rajta többé sokat törnöd a fejed, hogy vajon milyenfajta minősítsd a mellékmondatot. Hiszen elég megnézned, milyen mondatbeli szerepe van a főmondatban az utalószónak (vagyis milyen mondatrész). Első mondatunkban az utalószó tárgy, ilyenkor a mellékmondatot tárgyi mellékmondatnak hívjuk, a másodikban pedig jelző, tehát a mellékmondat is jelzői. Azt azonban jól jegyezd meg: csakis az utalószó mondatbeli szerepe számít, a mellékmondatbeli vonatkozó névmásé nem. Az lehet bármi a mondatban, például most éppen tárgy. De meg is változtathatom: *Nem kaptam olyan festéket, amilyen ~~festék~~ről beszéltünk.* A vonatkozó névmás most már nem tárgy, hanem a *beszél* ige állandó határozója, de ettől a mellékmondat továbbra is jelzői, hiszen az utalószó szerepe nem változott meg. Persze az is megtörténhetik, hogy az utalószó és a vonatkozó névmás mondatbeli szerepe véletlenül megegyezik: *Amilyen a mosdó, olyan a törülköző.* Itt mindegyik állítmány, a mellékmondat tehát állítmányi, de ebben igazából csak az számít, hogy a főmondatban az utalószó (az *olyan*) állítmány.

Vigyázz azonban, mert az utalószó gyakran elmarad a mondatból. Például: *Tudom, hogy otthon van.* Megvolt pedig eredetileg, csak menet közben töröltük. (Onnan lehet tudni, hogy megvolt, hogy a *tudom* tárgyas ragozása, az ilyen rag kiválasztásához pedig ott kell hogy legyen egy

határozott tárgy is, esetünkben az *azt*. De éppen mert a tárgyas személyrag úgyis lehetővé teszi a hallgató számára, hogy hozzáértse, az *azt* szót töröljük: *Tudom azt, hogy ...*) Az ilyenekkel egy kicsit jobban kell majd ügyelned elemzés közben.

És még valami. Ne jöjj nagyon zavarba tőle, hogy a nyelvtankönyvekben, mint észrevehetted, sajnos kétféle értelemben is szerepel az a szakkifejezés, hogy *kötőszó*: egyszer igazi érteleme szerint, vagyis az olyan önálló szavak (tehát nem toldalékok) **szófajának** nevéként, amelyek semmi egyébbe nem valók, mint hogy mondatbeli viszonyokat jelöljenek (*és, tehát, vagy, de, hogystb.* – tehát amelyek nem lehetnek mondatrészek), máskor meg tágabb értelemben, immár nem szófajt, hanem **viszonyjelölő funkciót** jelölve, ilyenkor ide sorolódnak a vonatkozó névmások is, amelyek pedig szófajuk szerint nem kötőszavak, hanem névmások. Éppen ezért ha a vizsgán esetleg az lesz a feladatod, hogy azonosítsd egy adott szövegben a kötőszavakat, akkor úgy jársz el bölcsen, ha gondosan összeszedsz mindent, ami egyszer önálló szó (tehát nem toldalék), és mondatbeli viszony jelölésére (is) való (kihagyva viszont a névutókat!), tehát a tulajdonképpeni kötőszavak mellett a vonatkozó névmásokat is. És ha még azt is odaírod, hogy ezek szófajuk szerint micsodák, akkor már egyenesen tökéletes lesz.

Mit tehetsz még a magad érdekében?

Lassan végéhez érünk ennek a kiskalauznak. Sok mindenről szó esett benne eddig, de természetesen nem mindenről. Nem is azt akartam vele, hogy rendszeres magyar nyelvtant írjak neked, amit meg kelljen tanulnod, hanem hogy megpróbáljalak valahogy rávezetni, hogyan is kell a nyelvtanról gondolkodnod, és hogyan lehet azt értelmesen tanulni. Ezért nem is foglalkoztam olyasmivel, amiről úgy gondoltam, hogy magad is elboldogulsz vele. Ez nem azt jelenti, hogy azokat a részeket ész nélkül megtanulnod. Gondolkodnod kell ott is, természetesen, és remélem, ez most már könnyebben fog menni. Jegyezz meg jól egy fontos dolgot: akármiről gondolkozol is a nyelvtanban, mindig jó, ha úgy közelíted meg a kérdést: mire jó ez neked beszéd közben, mire jó a hallgatónak, mit

könnyít meg, milyen zavaró okozhat esetleg a megértésben, milyen lenne a nyelvünk, hogyan tudnánk beszélni, tudnánk-e egyáltalán, ha ez meg ez a nyelvi jelenség nem lenne, vagy másmilyen lenne. Egyszóval mindig azt tartsd szem előtt, hogy a magyar nyelvtan nem másról szól, mint rólad: arról, hogy hogyan tudhatsz te másokkal eredményesen szót érteni.

Mindezeket azért is írom ide, nehogy félreértsd véletlenül a dolgot: a felvételin nem azt kell tudnod, amit itt leírtam neked. A felvételin a magyar nyelvtant kell tudnod. A program az V–VIII. osztályos tananyag ismeretét kéri, tehát először is ezeket a tankönyveket vedd elő, nem felejtve el közben, hogy azt a „kicsiknek” szóló nyelvtant, amely rájuk való tekintettel néha kurtán-furcsán elintézik bizonyos dolgokat, neked most az érett(ségizett) ember értelmi szintjén mozogva kell értened és elrendezned a fejedben. A tankönyvek anyagát tehát úgy vedd, hogy az a legkevesebb, amit a vizsgára tudnod kell, az pedig, hogy éppen ezek a tankönyvek vannak tananyagként kijelölve, azt is jelenti, hogy a vizsgán elvileg bármi tétel lehet, ami e tankönyvek valamelyikében benne van, akár ha négy-öt sornyi terjedelemben is valahol. (Olyasmit pedig nem fog tőled senki kérdezni, ami ezekben semmilyen formában nem szerepel.)

A felvételi azonban egy kicsit másfajta vizsga, mint mondjuk az érettségi. Ez ugyanis versenyvizsga. Itt tehát nem elég csak átmenő jegyet kapnod, hanem az első valahány közé kell kerülnöd, ha nem akarsz kiesni. Mennél jobban tudod és értesz az anyagot, annál jobbak az esélyeid. És ami a legkellemetlenebb: ezt sajnos a többi felvételiző is így tudja! Érthető hát, hogy ilyenkor az ember nem elégszik meg a megadott bibliográfiával, hanem hozzáolvas még egyebeket is. Különböző nyelvtankönyvek vannak forgalomban, ezek közül egyeseknek valóban hasznukat veheted, másoknak kevésbé, olyanok is vannak, amelyek inkább csak összezavarnak, mert vagy túl elrészletezik a dolgokat, vagy túl régies a szemléletük (esetleg egyszerre érvényes rájuk mind a kettő). Rácz Endre és Takács Etel *Kis magyar nyelvtanát* például haszonnal forgathatod, mert jól áttekinthető, és ami jó még benne: az egyes fejezetekhez a megfelelő nyelvhelyességi és helyesírási tudnivalókat is mellékelik a szerzők, és neked ezekre is szükséged van. (A könyv a budapesti Gondolat kiadónál jelent meg számos kiadásban, egy kis utánajárással biztosan hozzá tudsz

jutni.) Nagy Kálmán *Kis magyar nyelvtankönyve* régebben jelent ugyan meg, de még ma is a hasznos olvasmányok közé tartozik. Viszonylag könnyen megtalálhatni Balogh Dezső – Gálffy Mózes – J. Nagy Mária *A mai magyar nyelv kézikönyve* c. rendszeres magyar nyelvtanát („a szürke könyvet” – ahogy sokan emlegetik), kellő óvatossággal éppenséggel ezt is használhatod, bár igazából nem szívesen ajánlom, egyrészt mert sokkal aprólékosabb annál, mint amire neked szükséged lehet, és esetleg beleveszel a részletekbe, másrészt mert bizonyos fejezeteinek ma már túlhaladott a szemlélete. (Egyébként ha bármit olvasol – nemcsak nyelvtankönyvet –, mindig úgy olvasd mindent, hogy közben arról se feledkezz meg: semmi sem válik szentírássá attól, hogy valamikor átment a nyomdagépen.)

Nem elég azonban tudnod és értened az anyagot: ezt a vizsgán bizonyítanod is kell. Most tehát erre vonatkozólag adnék neked egy pár tanácsot.

Az első, hogy mielőtt nekifognál kidolgozni, olvasd el nagyon figyelmesen, mi a tétele, ha kell, többször is, és pontosan azt írd le, amit a feladat kér, se többet, se kevesebbet. Talán furcsállod, hogy ezt mondom, de hidd el, nem ok nélkül mondom. Mindig van, aki figyelmetlenségből csak a feladat egy részét oldja meg. Mások meg azt hiszik, az lesz a biztos, ha mindent elmondanak, ami csak nyelvtanból eszükbe jut, akár oda tartozik, akár nem, azzal, hogy majd a tanár kiválogathatja belőle, ami őt érdekli. Pedig ilyenkor a tanár nem a nagy tudást méltányolja, hanem inkább levon egy-két pontot (én legalábbis mindig le szoktam), mert ebből arra következtet, hogy az illető olyan bizonytalan a dolgában, hogy még azt sem tudja eldönteni, mi tartozik oda, és mi nem.

A második az, hogy ha dolgozatot kell írnod, akkor azt írd csak-ugyan. (Nemcsak nyelvtanból: mindenből.) Ezt meg azért mondom, mert sokan nem azt írnak, hanem valami táblavázlatfélét. Pedig az más „műfaj”, és nem helyettesíti a vizsgadolgozatot. Ha például az elméleti tétel így hangzik: „Az igenevek”, akkor ahelyett, hogy leírnák pontosan, szépen, amit itt el kell mondani, valami mélységes unalomról árulkodó nagyúri hanyagsággal odavetnek néhány sort, valahogy így:

- „Igenevek:
 – főnévi: -ni
 – melléknévi: -ó, -ő (jelen)
                   -t, -tt (múlt)
                   -andó, -endő (jövő)
 – határozói: -va, -ve, -ván, -vén”

És ezzel vége a tétel kifejtésének – és alighanem a bejutásnak is. Pedig ami itt van, abból látszik, hogy ebből jó, sőt nagyon jó dolog is lehetett volna. A tanár azonban nem arra ad jegyet, amit a leírt vázlatból ki lehet következtetni, hanem arra, ami csakugyan ott van a dolgozatban. Nem szándékot osztályoz ugyanis, hanem teljesítményt. Itt tehát csak úgy lehetsz sikeres, ha nem áttalod annak rendje-módja szerint tisztességesen leírni, dolgozat formájában, tehát szövegben, és pedig minél pontosabban alkalmazkodva a nyelvtani szaknyelv követelményeihez (azaz szakkifejezéseikhez és stílusához), hogy először is: mi az igenév, mi az, ami általában jellemző az igenevekre (tehát hogy ezek a mondatban névszói vagy határozói szerepűek, de bővítményeik változatlanul ugyanazok, mint amelyek az igéhez is kapcsolódnak, tehát lehet például tárgyuk – *kenyeret vágni*, *kenyeret vágó*, *kenyeret vágva* –, határozójuk). Ne felejsz el mindenre megfelelő példát is adni, hiszen ezzel tudod leginkább bemutatni, hogy érted is, miről beszélsz. (Ha valamit jól leírsz ugyan, de példát nem adsz rá, vagy pedig rossz a példa, pontot vesztesz!)

A z általános bevezető után (amely azzal végződik, hogy a magyarban háromféle igenevet tartunk számon, és pedig: ...) jön az egyes igenévfajták részletes leírása, ahol mindegyikről elmondod nemcsak azt, hogy mi a képzője, hanem azt is, hogy a mondatban mire való, mire tudjuk felhasználni, milyen funkciói lehetnek. Ezt minden szófaj esetében el kell mondani, hiszen a szófajiságot tulajdonképpen nem is tudjuk másképp meghatározni, mint a mondatbeli funkciók szempontjából. (A jelentés egymagában nem elég ehhez. Például a *beteg* nagyjából ugyanazt jelenti, mint a *gyengélkedik*. Mondatbeli szerepük és viselkedésük azonban különbözik, az utóbbi például nem lehet jelző, míg az előbbi igen, viszont kapcsolódhat hozzá igei személyrag, ami az előbbihez nem. Az ilyen

jellemzőkből áll össze az, hogy az egyik melléknév, a másik meg ige. Vagy nézd meg ezeket: *mérges*, *haragszik*. Ha a szófajukat csak annak alapján akarnád megállapítani, hogy mit jelentenek – az iskolában tanult meghatározás alapján, amely szerint a tulajdonságot, minőséget jelentő szó melléknév, a cselekvést, történést, létezést jelentő pedig ige –, akkor itt zavarba jössz, hiszen azt is látod közben, ha odafigyelsz, hogy ez a kettő tulajdonképpen ugyanazt jelenti, adott esetben mondhatod akármelyiket. Mondatbeli viselkedésük azonban különbözik: a *mérges* lehet jelző is és állítmány is, és lehet fokozni, a *haragszik* meg csak állítmány lehet, és nem fokozhatod, viszont személyragozhatod. Tulajdonképpen ettől melléknév az egyik, és ige a másik, nem attól, amit jelentenek, hiszen ha úgy lenne, akkor ezek – lényegében azonos jelentésűek lévén – nem lehetnének különböző szófajúak.)

Ha valamilyen mellékmondatról kell írnod, ne feledkezz meg róla, hogy melyek a hozzá tartozó jellegzetes utalószavak, illetve a kötőszavai. Ha valamire három példát kell adnod, akkor hármat adj, ne kettőt.

Ügyelj rá, hogy dolgozatod rendszerezett és áttekinthető is legyen. Ebbe az is beleértődik, hogy olvashatóan legyen megírva. Ezt meg azért mondom, mert a te életkorodban, mikor mindenki a maga egyéniségének kialakításával van elfoglalva, sokan még dicsekszenek is vele, hogy az ő kézírásukat más ki sem tudja olvasni, annyira eredeti. Pedig ez igazából nem erény, még csak nem is nagy eredetiség, hanem csak – ne vedd rossz néven – az analfabetizmus egyik sajátos formája. Magától értetődő kellene hogy legyen, a biztonság okáért mégis figyelmeztetlek rá, hogy a helyesírási hibákért pontokat veszíthetsz, a helyesírással is foglalkoznod kell tehát készülés közben. (A felvételin majdnem mindig van helyesírási teszt is.) Ehhez a nyelvtankönyvek helyesírással foglalkozó részei mellett a *Magyar helyesírási szótár* (Bukarest, 1978) c. kiadványt ajánlom figyelmembe, egyrészt mert ennek elején a helyesírási szabályzat is ott van, másrészt mert annakidején nagy példányszámban jelent meg, és könnyen megtalálod, ha utánajársz. De ha teheted, ehelyett használhatsz újabb kiadványt is (magyartanárod esetleg tud valamit ajánlani, amihez a te iskolában is hozzá lehet jutni), annál is inkább, mert azóta a magyar helyesírás néhány szabálya megváltozott.

A helyesírással kapcsolatban arra hívnám még fel a figyelmedet, hogy mikor nyelvtani jelenségekről írunk, olyankor azokat a toldalékokat, szavakat, kifejezéseket, amelyekről éppen beszélünk, mindig ki szoktuk emelni valahogyan, így különítjük el őket a saját szövegünkhöz szükséges szavaktól. Ez nemcsak szokás, hanem helyesírási szabály, s ha valaki nem tartja be, az elég baj, mert nehezen követhetővé, sőt félreérthetővé válik az írása. Egyik évben például valamelyik dolgozatíró „a boldog melléknévről” értekezett nekem, először rácsodálkoztam, hogy mi lelhetette ezt a melléknevet, hogy olyan boldog, aztán jöttem rá, hogy csak hibás írásmód helyett: „a *boldog* melléknév”. Nyomatott szövegben, mint látod, ilyenkor dőlt betűvel szedik a beszéd tárgyát képező nyelvi elemeket. Kézírásban ezt nem lehet megoldani, ne dőlt betűvel próbáld tehát írni az ilyen szavakat, hanem húzd alá őket (és csak ezeket húzd alá, egyebet inkább ne!): „a boldog melléknév”, „a -ság, -ség képző” stb. (Lehet azonban, hogy a vizsgán megint szabály lesz, hogy a dolgozatban semmit sem szabad aláhúzni. Ha így lesz, akkor is jelölnöd kell valahogy ezt a dolgot, tehát aláhúzás helyett kivételesen használhatsz idézőjelet, azt nem tiltja a felvételi szabályzata. A javító tanár tudni fogja, miért nem írtad ezúttal egészen helyesen.)

Végül még egy tanács: mielőtt vizsgázni jönnél, kérd meg a magyartanárod, hogy tartsatok egy próbát, s ha netalán teljesen egyértelmű volna, hogy az idén sajnos még reménytelen minden kísérlet, akkor inkább halaszd el az egészet jövőre. A felvételi ma már nem kevés pénzbe is kerül, minek dobnád ki hiába? Hogy világosabb legyen, mire is gondolok, erre is mutatok neked egy példát. Az egyik felvételin az elemzendő mondat így kezdődött: *Volt is sok eladó tehén, de ...* Egyik vizsgázó ezt írta elemzés gyanánt: „eladó: allany, tehén: álitmány”. Ma sem tudom, mit képzelhetett a felvételiíró, aki ilyen szintű tudással és ilyen helyesírással érdemesnek látta megpróbálni. (Vajon ki engedhette át szegényt az érettségire?)

Most már csak ennyi maradt hátra: sok sikert kívánok neked, találkozzunk a felvételin, s ha minden jól megy, akkor majd ősszel is, évkezdéskor, az első éven.

